

СУЧАСНІСТЬ

ВЕРЕСЕНЬ 1990 — Ч. 9 (353)

ДЕКЛЯРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ
СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

І. Калинець: ВІДЛУННЯ ІМЕНІ

Д. Гусар-Струк: ПРО ПОЕЗІЮ, НЕПОЕЗІЮ
І МОДЕРНУ ПОЕЗІЮ

Ю. Смирний: ІПОСТАСІ САМОТНОСТІ

ISSN 0585-8364

Нові видання Видавництва «Сучасність»

* *Микола Лебедь*: УПА. УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ 1987, 2 доповнене вид., 207 стор.; факсиміле документів, ілюстрації.
ISBN 3-89278-003-X Ціна: 9,00 ам. доларів (безкислотний папір)

Друге вид. книжки з 1946 р. про дії УПА (німецька окупація) містить, крім первісного тексту та документацій, також нові документаційні матеріали.

* *Юрій Самброс*: ЩАБЛІ. Мій шлях до комунізму

1988, 417 + X стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-007-2 Ціна: 16 ам. дол.

Хроніка сталінського погрому українського національного відродження.

* *Атена Пашко*: НА ПЕРЕХРЕСТЯХ. Поезії

Переднє слово Михайлини Коцюбинської; обкладинка і мистецьке оформлення Опанаса Заливахи; тверда кольорова обкладинка.

1989, 168 стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-015-3 Ціна: 15,00 ам. дол.

* *Емма Андієвська*: АРХІТЕКТУРНІ АНСАМБЛІ. Сонети

Мистецьке оформлення авторки.

1989, 238 стор. ISBN 3-89278-018-8 Ціна: 20,00 ам. доларів

«А[ндієвську] цікавить переважно внутр[ішній] світ людини, складні психо[логічні] колізії, розкриваючи які вона вдається до поезики сюрреалізму» (І. Драч, Українська літературна енциклопедія, т. 1 [Київ, 1988], стор. 62).

* *Франц Кафка*: ОПОВІДАННЯ (У перекладі Івана Кошелівця)

Обкладинка Надії Штендери; безкислотний папір.

1989, 261 стор. ISBN 3-89278-019-6 Ціна: 15,00 ам. доларів

У збірці 22 оповідання Франца Кафки як з публікованого за його життя, так і з посмертної спадщини.

* *В. Домонтович*: ПРОЗА. Три томи ТОМ ДРУГИЙ

Редакція й супровідна стаття Юрія Шевельова.

Примітки Ю. Шевельова; суперобклад. Ярослави Геруляк, тверда оправа. 1989, 477 стор. ISBN 3-89278-009-9 (т. 2) Ціна: 30,00 ам. доларів

ТОМ ДРУГИЙ закінчує наше видання творів В. Домонтовича (Віктора Петрова), дає читачеві дві його повісті — Романи Куліша та — Без ґрунту.

ТОМ ПЕРШИЙ (1988, 519 стор.) — *оповідання Апостоли та три повісті:*

Дівчина з ведмедиком, Аліна й Костомаров, Доктор Серафікус.

ТОМ ТРЕТІЙ (1988, 558 стор.) — *28 оповідань і нарисів, частина яких з'являється друком вперше.*

Разом / ISBN 3-89278-011-0 (тт. 1, 2, 3; безкислотн. папір): 75,00 ам. дол.

* *Олександра Черненко*: ЕКСПРЕСІОНІЗМ У ТВОРЧОСТІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

1989, 280 стор. (безкисл. папір) ISBN 3-89278-021-8 Ціна: 15 ам. доларів

Авторка наświetлює своєрідний український характер експресіонізму Стефаника в зіставленні з творчістю С. Пшибишевського, вказує на подібності з ф. Кафкою, ван-Гогом, Е. Мунком, Г. Траклем і ін.

* *Святослав Гординський*: ПОЕЗІЇ. Вірші оригінальні і перекладні

Обкладинка автора; тверда оправа, ілюстрації, безкислотний папір.

1989, 447 стор. ISBN 3-89278-022-6 Ціна: 25,00 ам. доларів

У вибірці поезії — 15 циклів віршів та переклади неукраїнських поетів.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ВЕРЕСЕНЬ 1990
Ч. 9 (353)
РІК ВИДАННЯ ТРИДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

«SUČASNIST» — SEPTEMBER 1990
MÜLLERSTR. 33, RGB.
8000 MÜNCHEN 5

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*

Лариса Онишкевич, *література*

Богдан Певний, *мистецтво*

Редакційна рада:

Марта Богачевська-Хом'як, Юрій Божик, Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Іван Кошелівець, Юрій Луцький, Василь Маркус, Джеймз Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Ліда Палій, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк.

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріали до редакції журналу просимо надсилати на адресу:

Sučasnist

744 Broad St., Suite 1116

Newark, NJ 07102-3892

Tel.: (201) 622-0545 Fax: (201) 622-1933

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й видавництва. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статтів цього журналу друкується і реєструється в: Historical Abstracts.

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. X. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. II. 1950 wird mitgeteilt:

Inhaber und Verleger: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien
«Sučasnist» e. V. München.

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Z. Sokoluk.

Anschrift für alle: Müllerstr. 33, Rgb.

8000 München 5

Bundesrepublik Deutschland.

Tel.: (089) 26-37-73 Fax: (089) 26-58-89

Druck: Kalyn Press

450 Seventh Ave.

New York, NY 10123

ISSN 0585-8364

Зміст

5 Деклярація про державний суверенітет України.

ЛІТЕРАТУРА

- 10 *Ігор Калинець*: Відлуння імени.
15 *Володимир Яськів*: Пам'яті В. Стуса.
16 *Емма Андіївська*: Нова праця.
20 *Данило Гусар-Струк*: Про поезію, непоезію і модерну поезію.

МИСТЕЦТВО

- 28 *Юрій Смирний*: Іпостасі самотності.
42 *Лариса Залеська Онишкевич*: Театри Львова і Києва у травні.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 62 *Мирослав Прокоп*: На шляху до державної самостійності.
70 Виступи кандидатів В. Яворівського, В. Гриньова, І. Драча, В. Чорновола, Л. Лук'яненка, М. Гориня, І. Салія, висунутих на посаду Голови Верховної Ради Української РСР.
103 Заява Демократичного Блоку.
105 Заява В. Івашка; Борис Єльцин про Щербицького; Заява кардинала Любачівського про суверенність України.

- 107 *Вячеслав Брюховецький*: «В житті є час робити важливі для себе висновки».
- 113 *Микола Вінграновський*: Свобода і суверенність — неминучі.

СПОГАДИ

- 114 *Ігор Йона Шевченко*: Напередодні лихоліття.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 125 Зустріч українських і польських парламентарів. — *П. Потічний*.
- 128 Про авторів

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р

Верховна Рада Української РСР, виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України, ПРОГОЛОШУЄ державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

I. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

II. НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

Передруковуємо з *Робітничої газети* з 17 липня 1990 р. Зберігаємо правопис оригіналу. — Ред.

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються законом Української РСР про громадянство.

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Українська РСР регулює іміграційні процеси.

Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

V. ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

VI. ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовується з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки.

Вирішення питань загальносоюзної власності (спільної власності всіх республік) здійснюється на договірній основі між республіками — суб'єктами цієї власності.

Підприємства, установи, організації та об'єкти інших держав і їхніх громадян, міжнародних організацій можуть розміщуватись на території Української РСР та використовувати природні ресурси України згідно з законами Української РСР.

Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності вводить свою грошову одиницю.

Вищою кредитною установою Української РСР є національний банк України, підзвітний Верховній Раді Української РСР.

Підприємства, установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів.

Українська РСР забезпечує захист всіх форм власності.

VII. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління.

Українська РСР має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

VIII. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР.

IX. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА

Українська РСР має право на власні Збройні Сили.

Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

X. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговель-

ними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах.

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

★

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи.

Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ПРО ДЕНЬ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Зважаючи на волю українського народу та його одвічне прагнення до незалежності,

підтверджуючи історичну вагомість прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року,

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

вважати день 16 липня Днем проголошення незалежності України і щорічно відзначати його як державне загальнонародне свято України.

м. Київ, 16 липня 1990 року.

Перший заступник Голови Верховної Ради
Української РСР *І. Плюш*

ЛІТЕРАТУРА

Ігор Калинець

Відлуння імени
(Зі збірки *Світогляд Світовита*)

*

відлуння
твого імени
я вчув

між високими берегами
юности
і своїм христовим віком

хто ж ти насправді

любов
поезія
омана

*

аж тепер маю право
на тебе
пречисту

на твоє
незганьблене тіло

на твої
ще не обмацані
слова

бо все інше
я залишив
далеко

та все таки
не далі
ніж на віддалі
світлових літ

отієї
червоної зорі
серця

*

тільки з нашим відходом
минуле заберемо
безповоротно

тепер втішаймося
що не все ще
обірвалося
як промінь

воно продовжується
як знеможений
поцілунок

*

він не завмер
на вустах

він тільки
притих

втомлений
як істота

він також обдарований
серцем

яке не витримує
такого безконечного
болю

*

хто ти
без'язика

котра живеш
у царстві
великої мовчанки

чому так треба
берегтися
твого голосу

чи ти щось маєш
від сумління

*

підстереже нас
визволення мови

від несподіванки
онімізм

задля цієї краплі води

задля цієї краплі вина

задля цієї краплі крові

ми так довго мовчали
задля цієї
невимовної мови

*

одного разу
я забув
якесь одне слово

потім я забув
речення
в якому було
те слово

потім я забув
оповідання
в якому було
те речення

потім я забув
мову
в якій було
те слово

бо зрештою
навіщо та мова
без того
єдиного в світі

слова

*

ти ніби зневірений
художнику
у сенсі існування

занадто серйозно
граєшся
у призабуті забави

це не легкокриле
вітрильце паперу
на довгій нитці

а сам зміст буття
віддаляється
від рук і очей

це ти сам біжиш
замислено
з кожною постаттю
хлопчика і дівчинки
розуміючи
безглуздя перегонів

заціпивши зуби

поле скрадає
голос обручів
і час

ще не прощайся
кохана

твоє дитинство
світле і тремтяче
стоїть одразу за плечима
як переливні
крильця бабки

руде
столочене місце забав

воно не тільки
терпке минуле

але тимчасово
порожня арена

для нас
глядіяторів
ілюзії

*

віддих трьох троянд
вгамований ніччю

старий зазублений місяцю
не струси сну з них

червона виточена
з чорного дерева

жовта виліплена
з густого воску

а тінь від білої
як від прозорої
ледь блідава

неподільна пані спогаду
хто нам заважає
вмерти

Володимир Яськів

Пам'яті В. Стуса

Він лежить безіменний.
Пустеля і сон крижаний.
Наче янголи чорні, шугають вгорі кажани.
Між живими і мертвими простір мовчить незбагнений.

Придивись: він лежить
безіменний — хай буде земля йому пухом!

Не шепочуть уста, не вдивляються очі в блакить —
долинає до мене мовчання стражденного духа.

Стовпчик з номером дев'ять
    бовваніє в пітьмі.
Закатоване серце не плаче.
Придивись, небораче:
скаженіють кати —
    залишаються
        люди
        людьми.

Бовваніє в пітьмі біла постать: заплющивши очі,
йде навпомацки привид до мене — шоміті, щоночі.
Йде зі Сходу на Захід — невпинно, щоденно.
Попри смерть і нічев'я —
    до мене, до мене.

Квітень 1986

НОВА ПРАЦЯ

Емма Андіївська

Досі Д. нічим не відрізнявся від службовців, що ходять на працю, поспішаючи, аби не спізнитися й не вислуховувати доган начальника. Але одного ранку Д., прокинувшись як завжди, помітив, що навколо нього щось змінилося. Він ще не міг збагнути, що саме, однак це було таке виразне, що замість зривати з себе піжаму й кидатися голитися, аби вчасно добігти до підземки, Д. солодко потягнувся, аж хруснуло в суглобах, і йому закортіло широко розчинити вікно.

Долаючи докори сумління, що він чинить щось незаконне, яке матиме поважні наслідки, Д. підбіг босоніж до вікна, забувши про виступці, що берегли його від простуди, прочинив вікно й заляк від несподіванки. Надворі буяла весна, якої він не бачив багато років. Уперше, відколи він став дорослим, Д. зареготав на повні легені й одразу почув, як навколо все пахне і дзвенить. Не виходячи з дива, він перехилився, аби пересвідчитися, чи йому це, бува, не причулося від незвички, і побачив, що в дворі, мошеному червоною цеглою, походить плятан. На гілці птах дорікає котові, що гріється посеред клюмби на сонечку, що він найостанніша з тварин. А за спиною kota, розправляючи на череві незчисленні бганки, вихитується довгий дощовий хробак, який голосно заперечує, мовляв, саме птахам не випадає надто скаржитися, закидаючи котам кровожерливість, оскільки перша-ліпша комаха і дощовий хробак мають підстави притягти усіх пташисьок до відповідальності за навмисне вбивство, що карається карними кодексами, отож усі суперечки ні до чого. Кожен сидить у своєму колі, як у мильній бульбашці, і справедливим суддею може бути лише той, хто обертається за його межами.

— Кожному — своя бульбашка! — вигукнув метелик, що на певній віддалі від шпака будував у повітрі піраміду зі світла.

— Як це гарно! — ще більше здивувався Д., і йому раптом закортіло поласувати свіжоспеченим роґаликом на маслі.

— Як чудово, що ви до нас завітали! — мовила дружина пекаря, подаючи Д. хрусткого роґалика.

— Я вас стільки років бачила, як ви заклопотано пробігали повз нас, жуючи видобуту з цельофанової торбинки хлібну вату, а тим часом мій дівер* має до вас пильну справу.

— Усе так просто, — обізвався дівер, підводячися зі стільця,

---

* Брат чоловіка.

який досі затуляла собою гора шойно спечених запахуших паляниць.

— Я шукаю перевізника для великої ріки, і мені здається, що саме ви добре на це надаєтеся.

— Алеж тут самий асфальт і будинки, — заперечив Д. — Може за сивої давнини повз вашу крамницю й протікав струмок, тільки його з часом так забетонували, що ніде вже не видно і цівочки вологости. Де ж тут візьметься річка, та ще й велика?

— Ріка, яку я маю на увазі, — заперечив дівер, — така величезна, що для неї взагалі не існує перешкод. Звісно, вона час від часу протікає і повз цю пекарню. Та йдеться не про це. Справа в тому, що ця ріка з'являється так швидко, що більшість мешканців просто не встигає її побачити. А це шкодить як ріці, так і самим мешканцям. Бо цю ріку стали тепер зауважувати лише ті, що вмирають на інфаркт, оскільки їм в останню хвилину бракує перевізника, який спрямував би човен до рятівного берега, і ще ота дівка на розі, що з горішнього вікна понад сорок років виглядає свого нареченого, який забарився. У неї такий натренований зір, що вона бачить ріку, ще коли та лише вивирює із джерела. Але з цього, на жаль, малий хосен, бо дівка ніколи не сходить вниз, боячися прогавити появу свого нареченого на обрії, тому найбільші катаклізми минають повз її увагу, а громада мусить покладатися на надійного перевізника. Крім того, перевізник мусить мати не лише несхибну руку, але й чуле серце і чути не лише поклик людини, а й метелика.

— Гаразд! — погодився Д. — Щоправда, дотепер я ще ні разу не сидів у човні, а вже про те, щоб тримати весло й поготів, але я намагатимуся якнайсумлінніше виконувати ці обов'язки.

Відтоді Д. і став перевізником, дарма що досі він мав справу тільки з паперами, а відтепер виконував принагідні дрібні доручення, про які, однак, дівер пекарки висловлювався як про послідовне тренування на перевізника, хоча Д., як і раніше, не мав ні човна, ні весла. Проте все частіше траплялося, що коли не було поблизу поліція, він допомагав школярам або кволим бабцям переходити на інший бік вулиці, не чекаючи на зелене світло. Інколи йому доводилося переносити тяжкі й менші вантажі, а вряди-годи й просто простоювати на розі й, чекаючи на чергове розпорядження пекарчиного дівера, спостерігати політ пташок. Та, виконуючи всі ці, здавалося б, такі далекі від його нового фаху праці, Д. і справді відчував, хоч він і сам собі дивувався, звідки в нього ця певність, що якимось незбагненим робом у ньому росте дедалі звинніша вправність керувати човном на бурхливих водах.

І тому тієї днини, як він, нарешті, побачив так довго наперед заповіджувану ріку, вона не застукала його зненацька. Він саме розмовляв із пекаркою, коли спиною відчув наближення ріки. Це й

справді сталося так швидко, що він, не встигши навіть попроситися, стрибнув у човен, який одразу з'явився коло його ноги, й повеслував туди, де на нього вже чекали юрми, що воліли дістатися до іншого берега.

ПРИГОДА В ПОТЯЗІ

Д. вскочив до потяга, сів навпроти вікна й побачив напис: "Вихилятися з вікна заборонено!" "Вічно якісь заборони, які ніколи не діють", подумав він і вистромив голову на свіже повітря, що його так бракувало в купе, де він сидів. Саме тієї миті проїздив зустрічний потяг, і Д. відірвало голову. Його тіло залишилося в купе й поїхало далі, а голова, перелетівши ряди вагонів, що рухалися в різних напрямках, зачепилася за гілляку миршавого деревця, що росло по той бік колії. "Це мала б бути моя смерть, але я вочевидь живу і чудово себе почуваю, тільки тіло моє десь помандрувало. Отож доведеться існувати самій голові", підсумував Д. те, що сталося.

— Я зараз тебе з'їм, — перебив його роздуми гладкий кіт, що виліз на деревце й уже лапою намірювався поторкати вухо Д. — Я хижак і маю на це законне право.

— Право ти, звісно, маєш, але яка тобі користь від того? Адже вся кров, вітаміни й м'ясо залишилися в моєму тілі, яке десь мандрує, перетинаючи кордони, а з людської голови тваринам малий хосен. Крім того, така пожива може тобі не абияк пошкодити. Коли я залишився живий після того, як мені відтяло голову, я можу залишитися живим, навіть коли ти мене з'їси. Я ходитиму тобі всередині, й ти не матимеш промитої води.

Кіт був забобонний і залишив Д. у спокої.

Взагалі голові Д. повелось на гілці непогано. Ні голод, ні спрага їй не дошкуляли. Ненаситне тіло десь мандрувало без голови в потязі, а для Д. відкрився цілий світ, на який досі йому бракувало часу.

Насамперед можна було зовсім вільно розмовляти з птахами, деревами, а також із пасажирами, які пролітали в потягах повз Д. Щоправда, часу на довшу розмову на лету не вистачало, щоб заглибитися в матерію, але це й мало свої переваги, бо нашвидкоруч зводячи гутірку до самої суті, Д. встигав подорожнім прокричати, наприклад, що життя чудове, що було ніби остаточним підсумком балаканини на великій швидкості, і пасажири мчали далі, не встигаючи заперечувати, а це додавало Д. певности й наснаги.

Невдовзі чутки про голову, яка розмовляє з пасажирами з деревця над колією, поширилися й досягли самого центру міста,

де в часописі, присвяченому виключно загадковим явищам, якийсь учений вмістив коротенький допис про цей феномен, пояснюючи це забрудненням навколишнього середовища й шораз більшою діркою в озоновому ковпаку, що вкриває землю.

А що деревце, на якому тепер існував Д., росло в такому місці, де ніхто ніколи не зупинявся, а вже потяги й поготів, а коли хто і хапав фотоапарат, то говорюща голова на дереві вже давно шезала позаду, тому кожен клав таку вістку на карб вигадок, якими ряхтять бруківки, а охочих пересвідчитися, чи це, бува, й справді відповідає дійсності, якось не траплялося, бо стояв саме сезон дощів, і це пішло тільки на користь Д. Дощ йому не дошкуляв, а розмови не надокучали.

Напевно, він і звікував би на дереві, якби однієї гарної днини, коли сонце висіло на кожній гілці, Д. не опала турбота про власне тіло, яке десь подорожувало без господаря. "Не може ж воно без кінця переїздити з країни до країни, не знаючи, що подорожує, бо ж я забрав із собою все, що воно мало. Щоправда, моє тіло має велике серце, але це серце спить без мене, інакше я б відразу відчув, якби воно раптом прокинулося".

Саме тієї миті й трапилося, що повз Д. проїздив потяг із його обезголовленим тілом. "Ти досі б'єш байдики! — сердито вигукнуло серце. — Ти що, остаточно забув про свої обов'язки, без яких людина — ганчірка, якою гидко витерти руки? Ану ж бо мершій ходи сюди, бо мені вже вривається терпець навіть на віддалі слухати твої розблягузкування!"

Від цих слів Д. відчув, як йому запаморочилося в голові й усе пішло обертом. А коли він зміг нарешті розплющити спочатку одне, а потім друге око, він постеріг, що його голова міцно сидить на плечах, а сам він лагодиться вихилитися з вікна, нехтуючи заборону.

Однак поки він встиг вистромити голову на повітря, йому в грудях болісно ворухнулося серце, довгою колючкою прошивши лівий бік. "Досі мене серце ніколи не боліло, — здивувався Д. — ліпше я вихилюся з вікна іншим разом", вирішив цілий і неушкоджений Д. і, зручно вмістившись на лавці, приготувався до довгої подорожі.

ПРО ПОЕЗІЮ, НЕПОЕЗІЮ І МОДЕРНУ ПОЕЗІЮ

Данило Гусар-Струк

Коли Остап Вишня визначив п'ять основних рис чухраїнців, він натякнув на ще одну важливу прикмету, але не уточнив її. У гуморесці "Чухраїнці" він пише так:

... Розглянемо поодиночі всі ці п'ять характерних для чухраїнців рис. Нагадаємо тільки, що розкопані матеріяли сильно потерпіли від тисячолітньої давнини... Одну з книжок, *писану віршем*, викопано разом із глечиком. Академіки кажуть, що, очевидно, чухраїнці накривали глечики з молоком *поезією* — настільки в них була розвинена вже тоді культура. — (Курсив мій). Д. Г.-С.

З цього виринає, що шоста риса чухраїнців — це те, що вони *пишуть віршем*. Здається, немає під сонцем чухраїнця-українця, який, якщо не пише, то хоч раз не пробував би писати вірші. В цьому і велич української літератури, а разом і її недомагання. Остап Вишня проаналізував п'ять рис, а я хотів би зупинитися на тій шостій. Не так на рисі, як на тому, що виринає з тої риси. Коротше кажучи, я хочу говорити в загальному про поезію, точніше про оцінку поезії, а зокрема про "модерну" поезію та Ігоря Калинця — її найцікавішого адепта.

Французький поет Поль Валері у своїх роздумуваннях зауважив, що люди мають так неясне поняття, що таке поезія, що саме ця неясність для них стає дефініцією поезії. Більшість людей вважає, що якщо рядки вриваються, вкладаються у строфи, а ще до того римуються, то це і є поезія. Дуже часто ця поезія, власне, для накривання глечиків. Без сумніву, є поезія, що рядки вриваються, вкладаються в строфи і римуються. Але не в цьому сутність поезії — це лиш один із зовнішніх її виявів. Та не місце тут старатися дати дефініцію поезії, тим більше перед самими творцями цього жанру. На цю тему написано не одну книжку. Зрештою, навіть якщо неясне, то все таки у нас усіх є якесь поняття, що таке поезія. Тут я хочу, як літературознавець, поділитися думками про оцінку поезії. Власне тому, що поезія така невід'ємна риса української літератури, і тому що так багато пишеться поезії, варто застановитися над тим, як відрізнити поезію для накриття глечиків від тої, що нею наповнюється душу.

Викладаючи курс української поезії, перших два тижні присвя-

Доповідь виголошена на 7-му з'їзді українських письменників "Слово" у травні ц. р.

чую прикметам поезії: метриці, строфіці і тропам. Як образотворче мистецтво, музика чи архітектура, так і поезія має свої засоби, які треба знати, щоб могли взагалі намагатися дати якусь оцінку. Коли студенти вже озброєні цим знанням, я приношу їм на кожну лекцію по десять віршів. Вірші без авторів і помішані щодо хронології та стилів. Це створює враження, аналогічне до того, коли людина приїде у велике європейське місто і бачить перед собою різні будинки. Легко збагнути, що вони різні, але тільки знаючи засоби архітектури (стилі, матеріяли і т. п.), можемо зрозуміти, з яких часів кожний будинок. Коли людина побачить кілька будинків того самого часу, стилю, починає тоді бачити між ними різницю і навіть доходити до того, що розуміє, чому один більш вдалий від іншого. Те саме стається з моїми студентами після кількох тижнів даного процесу. Починає зарисовуватися історично-стильова система і за якийсь час кожний студент може пізнати вірші хронологічно, а відтак навіть назвати автора даного вірша.

Це не так тяжко, як воно звучить, коли дійсно у даному творі є настільки самобутности, що можна ідентифікувати вірш з автором. Проблема виринає тоді, коли появляються повторення, так звані епігони, коли пишуться вірші в 1990 році такі самі, як писалися у 1890-му. Тоді студенти мають проблему розрізнити. Та це тільки спочатку, бо точніше вивчення вірша завжди зрадить, що даний вірш — це копія, це наслідування, це не оригінальна творчість. Останнім процесом у моєму курсі є намагання дати оцінку якості кожному віршеві і поетові. Не вистачає сказати: "це мені подобається", треба сказати, чому воно подобається. І тоді студент змушений хоч-не-хоч дійти до того, що даний вірш тому подобається, що поетові вдалося вміло з'єднати всі окремі елементи: мову, ритміку, звук, думку і емоцію в один зовсім неповторний твір.

Продовжуючи аналогію до архітектури, звертаю увагу на історичний розвиток поезії. У поезії, як і в архітектурі (чи, до речі, в інших мистецьких ділянках), історія — це не так фактаж, як розвиток, як зафіксування змін. Як і в архітектурі, зміни, які вносять основне "поліпшення", не дуже часті. Наприклад, такі ґрунтовні зміни в архітектурі — це перехід від печери до землянки, до хати, до будинку, до камениці, до хмарочосу. Між цими, так би мовити, основними змінами відбуваються тільки прикраси: мальовані стіни, інші матеріяли на стіни, ogrівання, бляха замість соломи на дах і т. д. Так само і в поезії. В українській поезії ґрунтовні етапи змін — це розвиток від перекладного наслідування і народної лірики до Шевченкового поєднання ритму народної коломийки і силаботонічних віршів, до Тичининого новоумузичення народних символів з домішкою сучасних троп і структур, і останньо — до Калинцєвого намагання ввести церебральну (вдумливу, з англійського cerebral) лірику. Це і є ті найголовніші історичні зміни в розвитку української

поезії. Між тим, як і в архітектурі, є більш чи менш вдалі будівники, які творять своєрідні будинки, але переважно не вносять чогось нового в розвиток жанру.

Знаючи засоби поезії та історичний розвиток, студент спроможний розглядати кожний вірш з точки його місця в історичному потоці поезії, а також оцінювати якість виконання та удачність поета у створенні самобутнього своєрідного оригінального твору. Без сумніву, існує ще і зовсім суб'єктивний елемент в оцінці якогонебудь художнього твору. Поезія тут ні в чому не відрізняється від музики, образотворчого чи інших видів мистецтва. Цей суб'єктивний елемент, що виринає із симбіози між читачем і твором і залежний від різних факторів — особистої освіти, культури, естетичних вартостей кожного читача. Цим пояснюється, що не всі однаково сприймають даний вірш чи навіть даного поета. Та крім особистих цих моментів, безсумнівним є теж, що кожний повинен погодитися, чи даний вірш є до глечика, тобто чи маємо до діла з віршуванням, чи з поезією, як і могли визначити місце даного твору в історичному розвитку жанру та оцінити, до якої міри автор вміло користується засобами версифікації. В цих всіх рішеннях так зване суб'єктивне "мені подобається чи не подобається" не має місця.

В Україні перед дев'ятнадцятим століттям, а особливо перед Шевченком, поезія, точніше віршування, вважалося оздобою вченої людини, а не як творче мистецтво. Вживалося віршування для різних потреб: релігійних, полемічних, гумористичних і, як засіб вдячності, в писанні численних панегіриків. Коли додати до цього списку ще цілі політичні чи національні, матимемо опис сучасного підходу до віршування великої частини нашої спільноти. І тих, що пишуть, і тих, що читають. Але ж ми вже в ХХ столітті!

Вибачаюся за ці, мабуть, всім відомі істини. Але вірю, що не зашкодить час від часу знову пригадати собі, якими засадами оцінюємо ми поезію. Мені часто здається, що в нашій спільноті критерії оцінки звужені тільки до одного елементу: до якої міри даний поет виголошує сприятливі нам сентенції, або до біографічного чинника. Себто, мовляв, цей вірш написаний людиною у в'язниці чи на засланні, і диви, яку мужність і відвагу має даний поет. Звеличаймо його, номінуймо його на Нобелівську нагороду! Що тут відіграє ролю тільки біографічний чинник, переконуюся з того, що ті самі люди навіть не звертають увагу на аналогічні твори з тими ж сентенціями чи темами, але написані поетами на волі. Отже не поезія тут важлива, а де і в яких умовах вона створена. Тільки цим можна пояснити надмірне захоплення поезіями різних т. зв. "поетів".

Не збираюся полемізувати тут про це, хочу тільки звернути увагу на те, що ми, оцінюючи поезію, повинні брати до уваги поетичні засоби й історичний процес. Біографія автора — річ зовсім другорядна. Вертаючися до архітектурної аналогії: кожний може собі бу-

дувати хату, як йому подобається, але не можна вважати за вияв архітектурної геніяльності звичайну халупку, збудовану за невідрадних умов. Подиву гідне, що за даних умов вдалося збудувати халупку, але халупка є і буде лише тим, а не архітектурним шедевром. Не можна вважати архітекта, що побільшив вікна чи підніс стелю, чи навіть додав ще одні двері до даного будинку, як великого іноватора в архітектурі. Говорячи про архітектуру, ніхто цього навіть не думає робити. Натомість часто подібне робимо ми, оцінюючи українських поетів. Пам'ятаймо, що хоч, згідно з шостою рисою, у нас пишуть багато поезій, навіть маємо багато добрих поетів, але надзвичайні поети все таки рідкість і не повинні ми обезцінювати їх, підносячи добрих до рівня надзвичайних, а тим паче пересічних до рівня добрих. І, врешті, пам'ятаймо, що не моральна якість автора, даний спосіб життя чи мучеництво, які б вони не були самі по собі подиву гідні, визначають вартість поезії.

Та, слава Богу, була і є таки в нашій літературі поезія. Був Шевченко, Франко, Тичина, Антонич, були й інші добрі поети, і є між багатьма видатними поетами Драч, Костенко, Калинець. Можна б назвати ще інших також добрих і цікавих поетів, якщо не в цілому, то в деяких творах. Але не йдеться тут про довжину списку, а про те, що ніхто не заперечить, що перелічені справді добрі поети. Важко вибрати між ними найкращого поета, але, на мою думку, зі сучасних поетів найважливіший таки Ігор Калинець, тому що з його віршами українська поезія досягла ще однієї основної зміни: з лірики душевної до лірики церебральної. Поняття ці доволі незвичні і треба їх пояснити. Ними стараюся розрізнити між двома родами ліричної поезії на підставі того, звідки виринає струмінь задоволення з прочитання даного твору. Мабуть, найпростіше буде проілюструвати ці поняття переліченими поетами і виключно зразками так званої любовної тематики

Якби зустрілися ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?
Якєє тихєє ти слово
Тоді б промовила мені?
Ніякого. І не пізнала б.
А може б потім нагадала,
Сказавши: "Снилося дурній".
А я зрадив би, моє диво!
Моя ти доле чорнобрива!
Якби побачив, нагадав
Веселеє та молодеє
Колишне лишенко лихєє.
Я зарідаєв би, зарідаєв!..

(Тарас Шевченко)

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студенне?..
(Іван Франко)

Десь надходила весна. — Я сказав їй: ти
весна!
Сизокрилим голубками
У куточках на вустах
Їй спурхнуло щось усмішками —
Їй потонуло в душі..
(Павло Тичина)

Настурцій ніч і ніч конвалій.
Пливе музика радієва.
В саду тривожний жду — ніч палить —
тебе, далека зоре, Євро!..
(Богдан Ігор Антонич)

Я ношу твої губи,
як найбільший тягар у світі,
По наївності ходжу,
наче по линві циркач.
О, як замало сонця
в твоїм сімнадцятилітнім вітті,
Хоч сядь над тобою і сонячно-буйно плач.
(Іван Драч)

Я дуже тяжко Вами відболіла.
Це все було як марення, як сон.
Любов підкралась тихо, як Даліла,
а розум спав, довірливий Самсон.
(Ліна Костенко)

Коли я читаю ці вірші, мене охоплює приємне почуття, наче тепло огортає. Насолода з цих віршів струмує із душі, викликана образами, зображеними поетами. Та хоч як різні ці вірші, як різні засоби даних поетів, — все таки їх об'єднує семантична чіткість і прозорість сказаного. Висловлене йде прямо в розуміння. Процес прямий від вух чи очей в почуття. Тому що сказане є оздоблене вміло підбраною лексикою, воно викликає задоволення, так би мовити,

душевну насолоду. Та коли читаю вірш І. Калинця "Відлуння імени (див. добірку поезій в цьому числі *Сучасности*, стор. 10), у мене виринає не тільки душевна насолода з гарно зложених слів та з того, що сказано на поверхні, але включається, так би мовити, контемплятивний факультет мого розуму і приходиться насолода з осмислення. Калинець викликає захоплення тим, що його субтильна метафора сягає глибоко у підсвідомість колективну, і майже праісторично українську, яку мов струни торкають деякі його слова. Поезія його не цілком зрозуміла, вабить неначе красуня з-за серпанку, а контемпляційне пізнання дає насолоду. Це ніби символізм, та, на відміну від віршів символістів (чи навіть завуальних строф Тичини), форма вірша зовсім розкута, не йде чіткими строфами, а, так би мовити, "ляями" (з французького *lais* — середньовічний розповідний вірш), нарративними одиницями, які пливуть специфічним, майже речитативним ритмом. У цьому і полягає церебральна лірика. В цей спосіб Калинець посунав розвиток української поезії. Він справді спадкоємець європейського модернізму. Тут я вживаю слова європейський модернізм у розумінні Габрієля Йосіповічі, який, пишу-чи про Бориса Пастернака, закидав йому, власне, брак впливу європейського модернізму, під яким Йосіповічі розуміє не "типографічну гру як у Аполінера чи звеличування сили як у Марінеті, а радше ту стриманість, те піддавання сумніву цілого поняття особистості, навіть сумніву перед можливістю самої поезії як такої, що характеризує творчість Еліота, Стівенса, Рільке і Валері".¹ І можна б додати — Калинця. Мова тут про модерний вірш. Ще в 1942 році Валес Стівенс написав вірш про те, що я називаю церебральною лірикою. В моєму перекладі він звучить так:

Про модерну поезію

Валес Стівенс (Wallace Stevens)
із *Частини світу* (Parts of the World, 1942),
переклад Д. Г. Струка.

Вірш у мозку в процесі шукання
Задовільного. Не завжди треба було
Шукати: сцена була готова; повторювалося те
Що в скрипті.

Тоді змінився театр
На щось інше. Його минуле лишилося сувеніром.

Він мусить бути живим, вивчити мову оточення.
Він мусить стати перед сучасниками й бути готовим стрічати

Сучасниць. Він мусить застановитися над війною
І мусить знайти те, що задовільне. Він мусить збудувати
Нову сцену. Він мусить бути на тій сцені
І як невтомний актор поволі і з
Надумою виголошувати слова, що в усі,
В делікатному вусі розуму повторять
Точно те, що розум хоче почути, цьому
Повторенню звуку прислухається невидима аудиторія,
Не до п'єси, а до самого звуку, виголошеного
В емоції, неначе між двома особами, неначе
Дві емоції стають одною. Вірш-актор —
Метафізик в темряві, перебирає
Струнний інструмент, перебирає дротяні струни,
Їх звук проходить через наглу правильність, вповні
Охоплюючи мисль, нижче якої йому не знизитися,
Вище якої підвестися немає сили.
Він мусить
Бути осягненням задоволення, і може бути
Мужчиною на ковзанах, жінкою в танці, жінкою,
Що чешеться. Це вірш дії розуму.

Приблизно 30 років пізніше у вірші, в якому Калинець дає своє пояснення поезії, у "Досвіді вірша" він дефінітивно перегукується з віршем Стівенса, хоч сумніваюся, щоб тут був якийсь прямий вплив одного поета на другого. Цитую тільки уривок:

так ми знаємося
зі сну
що приснився
мільйони років тому

кам'яною сокирою
я вполював огонь

тремтів він як олень
як волосся переливався

втікав він через поріг
наших з'єднаних уст

виплескував у зниці
символи підсвідомості

викрикував темні слова
які й тепер не зрозуміти

чуєш
такі сни
забуваються враз
із пробудженням

Вірш не розкривається прямо, хоча всі слова і ввесь зміст зовсім зрозумілі. Це дійсно мов якийсь сон, створений із глибокого переживання, до якого натякає своїми риторичними засобами Калинець. За поміччю метонімії Калинець конкретизує живучість твору в образі вогню, почерез синекдохію сокира служить за теслярство, яке для Калинця як і Антонича є метафорою творчого процесу, а порівнянням Калинець окреслює різні моменти поетичного твору: ніжність і полохливість оленя, текучість і м'якість волосся, блиск очей, слова любові і слова магії (пригадаймо порівняння вірша Стівенса до чоловіка на ковзанах, жінки в танці, жінки, що чешеться). Все це виложене за системою леїв, себто не в строфах, а в розповідних синтактичних одиницях, довжина яких залежить від ритму розповіді, а не від даної кількості складів чи наголосів. Все це викликає ту контемплативну насолоду, яку, за браком терміну, називаю церебральною лірикою, щоб відрізнити від звичної для української поезії душевної лірики. Досягнення Калинця в цій формі неперевершені і являють собою найновіший етап в історичному розвитку української поезії.

---

1. Gabriel Josipovici, "A Mistaken Position," TLS 9-15, 1990, p. 136. ... not typographical play á la Apollinaire or the glorification of violence á la Marinetti, but that reticence, that questioning of the whole concept of selfhood, that doubt before the possibility of poetry itself, which characterizes the work of Eliot, Stevens, Rilke and Valéry.

ІПОСТАСІ САМОТНОСТІ

Юрій Смирний

Художня виставка *Діялог через віки* (понад двісті творів малярства — графіки, скульптури, батіку, гобелену, емалі, кераміки — майже вісімдесяти авторів) відбулася влітку 1988 року в Києві в галерії політехнічного інституту. Виставка мала дві істотні особливості. Поперше, її було зібрано до святкувань 1000-ліття Хрещення Руси, аби відзначити цю важливу віху в історії нашої культури і державности. Повага, яку виявили художники до тисячолітньої традиції духовного пошуку у нашої Батьківщині — саме до естетичних і етичних, а не теологічних чи церковних устрімлень християнства, — тісно пов'язалася з другою особливістю виставки: вона, як зазначено в каталозі, була "не офіційним заходом, а саме ініціативою художньої громадськості". Успішна реалізованість цього громадянського наміру є ще одним характерним для нашого часу знаком визволювання суспільних культурних сил від адміністративно-бюрократичного зарегулювання.

Юрій Смирний

Експозиція *Діялогу через віки* привертала увагу широтою представленого спектру пластичних уподобань художників: від делікатної натуралістичної манери Василя Василенка (н. 1949) у *Портреті дружини* до потужних безпредметницьких композицій Олександра Бабака (н. 1957) та пошуків Юрія Левченка (н. 1956) у монументальному символістичному синтезі. А Петро Гончар (н. 1949) у скорботних або й гнівно-акцентованих образах дав приклад розробки пластичного спадку бойчукізму. Ця здобута мистцями можливість вільного виявлення своїх естетичних прихильностей обумовила й сюжетне розмаїття, а все разом стало джерелом художньої радості і для авторів, і для глядачів. На мій погляд, одним із художніх центрів виставки і в пластичному, і в

духовному пляні можна вважати програмове полотно Олексія Орябинського (1930) *Все живе — святе*. Дорогоцінно барвна і світлоносна фарбова поверхня картини, створена впевненим пастозним письмом, несе в собі звичні прояви життя природи: квітуче весняне дерево та... кицьку, що вмивається. Сміслові ж завершеності твір набув з уведенням образу "живого духа", у вигляді традиційного "всевидячого ока", вписаного у трикутник. Свій дар вселяти трепетне життя в буденні речі ще раз явив Валентин Реунов (1939) у *Натюрморті з китайською вазою* (олія), Галина Неледва (1938) у двох невеличких майстерних полотнах *Благословіння* і *Таїнство* дала образи прадавніх життєствердних народних урочистостей. А картина Валерія Ласкаржевського (н. 1947) *У сонячному світлі* вже в іншій стилістичній манері збагатила звучання широкого малярського гимну життю.

Пов'язаний із задумом виставки тисячолітній відлік часу дав художникам привід вглядітися в історичні глибини Батьківщини. Образи народних звичаїв-ігор, вогню представив Олександр Бородай (н. 1946) на дев'яти плякетках, виконаних в техніці емалі. Велику композицію-батик Ніна Лапчик (н. 1960) побудувала на використанні знакової атрибутики київських князів, а Михайло Бартосик символістичним твором *Кінь Батія* (олія) звертає пам'ять до трагічного XIII сторіччя. Леся Довженко (н. 1948) у святковому gobелену *Світлі образи* представила шанованих нашим народом Марусю Чурай, Гальшку Гулевичівну та Роксолян. Олександр Мельник (н. 1949) же подав публіцистично спрямовану художньо-історичну рефлексію у триптиху *Ми — ідопоклонники* (темпера): *І сотворимо..., І жертви принесемо..., І повергнемо...* На жаль, чомусь не було післямови *І задумаємось...*, вказаної у каталозі як додаток до триптиху.

Та природно, що ця виставка відзначилася особливою увагою художників до колізій духовного життя особистості, яким я й присвячую і подальший огляд, і роздум.

Полотна Якіма Левича (н. 1933) *Повчання* та *Проповідь* промовисто контрастували з творами Галини Пришедько-Зубченко (н. 1929) *Сила духу* та Віктора Григорово (1939) *Суголосса*. Якщо в образах першого художника (дуже влучно віднесених у каталозі до "ліричного експресіонізму") ми маємо делікатне вираження суму з приводу здрібніння людських прагнень (полотна позначені 1969 роком), то здійснені у сучасних суспільних умовах твори його колег являють глядачеві артистичний прорив у духовну піднесеність та святковість.

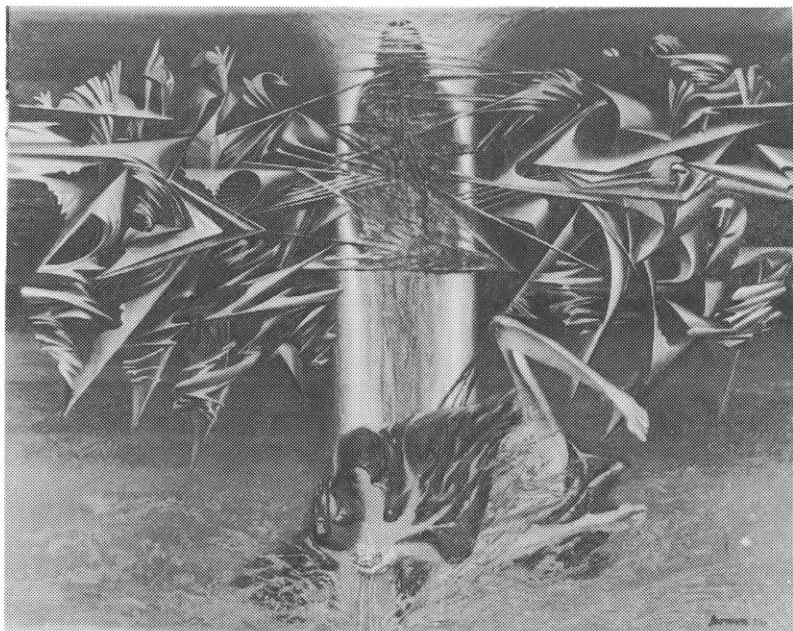
Коли ми говоримо саме "прорив" — в даному разі в духовну пружність, впевненість, аж навіть святковість, — то це означає, що досягнення цих станів є утрудненим. Дивуватися цьому в наш час вже не прийнято, бо — кожна людина по-своєму, але — все

суспільство в цілому усвідомлює: живі зв'язки духовности зазнали болісних руйнувань в останні десятиріччя. Духовна зраненість суспільства проявилася в долі окремих людей гнітом вимушеної самотності, котра звичайно панує в буднях, а часом завдає пекельних мук. Тож буде, напевно, виправданим оглянути представлене на виставці зібрання образів людського одиноцтва.

Олександр Балакін (н. 1957) у своїх графічних та малярських творах представив цілу низку жіночих образів без будь-яких умисних акцентів, крім розміщення їх у відносно великому порожньому просторі. Вже тому вони сприймаються як небесні тіла, але без певної орбіти і зупинені в даний момент саме там, де на них дивляться. І, мабуть, через це у "ранкових зірок" вираз обличчя є рівно настільки безтурботним, наскільки треба, щоб своє внутрішнє сум'яття, душевну безхатність неглибоко приховати. Емоціональна тонкість при стриманому, холоднуватому кольориті у триптиху художниці Наталії Герасименко (н. 1957) *Музика* (олія) дозволяють глядачеві відчутти, що він бачить жінок, так би мовити, діячок, котрі зійшлися на спільне музикування, яке дарує їм втіху тільки зовнішньої взаємодії, але не визволяє з глибини ізольованості. Що ж до Яни Бистрової (н. 1966), то вона неприховано, аж навіть визивно виявляє осоружність одиноцтва у полотнах *Фізіологічний набір для дискомфорту* та *Натюрморт*, вміщуючи в їхню болісно-аритмічну атмосферу знака еротики. Авторка при цьому не втрачає необхідної тактовності, а тому її твори є мистецьким вчинком, який розширює межі гуманістичної уваги до проблеми особистості. Свою схвильованість з приводу заглибленості й безбарвності людини в гурті на сервіс-майданчиках сучасного великого міста виразив Костянтин Реунов (н. 1963) в обширному полотні *Келих лимонаду*. Такий гурт, як відомо, виникає й розпадається в ритмі задоволення елементарних тілесних потреб та вельми поверхового спілкування. Тому й асфальтова каварня, і товариство у ній подані як безликі згустки марева, що в ньому монументом височіє примара склянки: символ істоти, котра легко наповнюється і легко пустіє. Щось є у цьому творі від магічного заклинання: "Згинь, згинь, маро, я тебе знаю!"

А що за таким маревом може ховатися дещо страшніше, ніж буденна самотність, нагадав малярський диптих Олександра Животкова (п. 1964) *Заполярь. Станція Берегова*, в якому глядачам представлено образ світу людьми створеного, але холодного і знелюдненого в буквальному і в метафоричному смислах. Графіки ж Валентини Мельниченко (н. 1946) та Ади Рибачук (н. 1931) — це передчуття конкретизували в аркуші, який подає один з найбільш сильних мистецьких обрядів народного горя, спричиненого Чорнобильською катастрофою: для старої, тяжко струдженої невпинною працею селянки, котра колись віддала

Юрій Левченко, *Це ваш час і влада темряви* (олія, 1988)

людям без вороття свого єдиного сина, колообіг життя зупинився ще до настання смерти, — в її очах заціпеніла пуста, бо вона мусить іти геть зі свого житла, бо весь простір навколо заповнився почорнілим яблуневим цвітом. Ця ж тема у шмотах скульптора Олександра Дяченка (н. 1956) *Сон в квітневу ніч* та *Реквієм по ненароджених* — любовне моделювання ніжних облич і тіла його персонажів овіяне пронизливим сумом, бо ці персонажі фатально роковані на смерть. Апокаліптична трагедія потужно і скорбно розігрується на полотні Сетрака Бароянця (н. 1957) *Посуха*. На великому обширі під широким небом, заплямленим слідами якогось вибуху, все живе вмерло. Лишився тільки самотній пастир з кривавою плямою замість голови, — бо вмів пасти та не вмів дбати, — та у пожежному скафандрі "архангел", що з труби із джаз-оркестри видобуває моторошний звук — поклик останнього суду.

В колі цих образів самотности людини перед лицем смерти твір Володимира Недайборща (н. 1956) *Біля краю* (олія) сприймається як мила, добра казка. Обличчя древнього дідуся, що стоїть на краю чорного провалля небуття, є безпечальним і просвітлено покірливим — старий в усій повноті спізнав гіркий і довгий людський приділ, а в його смерті, котра ось-ось має

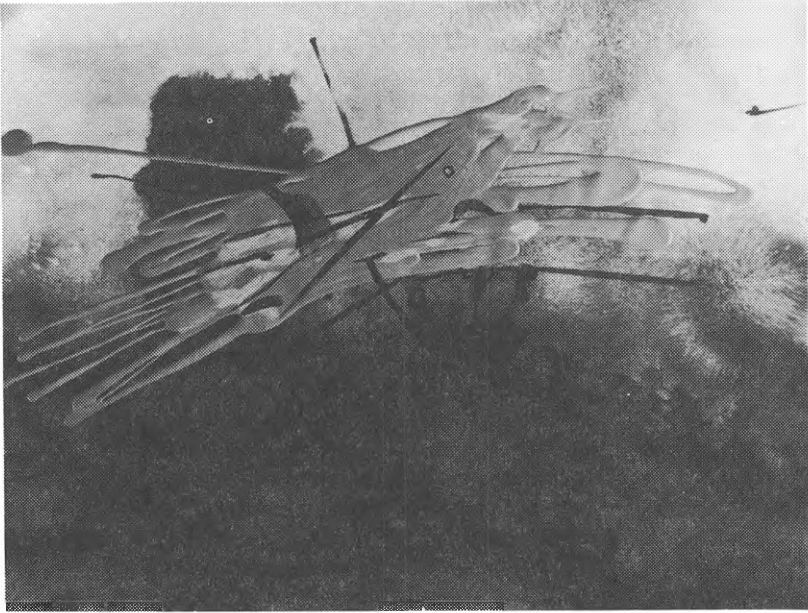
перервати життєвий рух, рід святкує перемогу: він зумів дати своєму членові таку пізню і спокійну старість.

Є ще вид одиноцтва не тотожний, але подібний до самітності перед лицем власної смерти. Це одиноцтво особи, яка втратила родинний зв'язок з Батьківщиною, для якої Батьківщина стала лише місцем проживання, а не спадщиною, відповідально прийнятою у плекання й розвиток. Художник Володимир Бовкун (н. 1951) на аркуші монументального формату *Наслєдник* одиноцтво, покинутість такої людини виразив через уподібнення її стану до стану розп'ятого на хресті. Персонаж з розкинутими руками, з ногами, які втратили опору на землі, височить з понуро застиглим виразом обличчя у пустому просторі, що в ньому де-не-де, як заплямлені уламки, як лиш призабуті знаки минулого видніють пам'ятки духовності рідного народу... Хвилюючий образ! Істотно, що мотив виразно модельованих босих ніг героя ставить твір Бовкуна на лінію однієї зі змістовних традицій українського образотворчого мистецтва. Я маю на увазі ноги апостолів у стінописі Михайла Врубеля *Зішестя Святого Духа* в Кирилівській церкві у Києві (1886) та портрет *Григорій Савич Сковорода* Мойсея Вайнштейна (1972). Тільки ті персонажі, на відміну від сучасного нам, міцно і впевнено стоять на рідній землі...

Художник Володимир Пасивенко (н. 1939) написаною в стилі народної картини композицією *Сон. Пам'яті матері моєї присвячую* (олія) дав можливість глядачеві пережити ще одну — патетично урочисту — іпостась самітності: мить предстояння перед образом Батьківщини. Як відомо, мистці не так часто, як літератори, звертаються до вітчизни, персоніфікуючи її в особу матері-України, можливо тому, що подання зорового образу вимагає більшої художньої відповідальності. Пасивенко створив алегоричний образ Батьківщини в деякій тій точці історії, коли їй доводиться збройно боронити свою жіночу цноту. Напруга патетичної статички двох жіночих фігур у національному вбранні, які зміною станів символізують перехід Батьківщини від тривоги до відносного спокою, посилюється тим, що між ними зображене "дерево життя" з півнем-провісником присутності та зникнення пекельних сил. Все це подане на тлі традиційно-милозвучного українського сільського краєвиду і наче промовляє до глядача словами Василя Симоненка:

Одійдіте, недруги лукаві!
Друзі, зачекайте на путі!
Маю я святе синівське право
З матір'ю побути на самоті.

Як бачимо вже навіть по тих роботах, котрі були згадані,

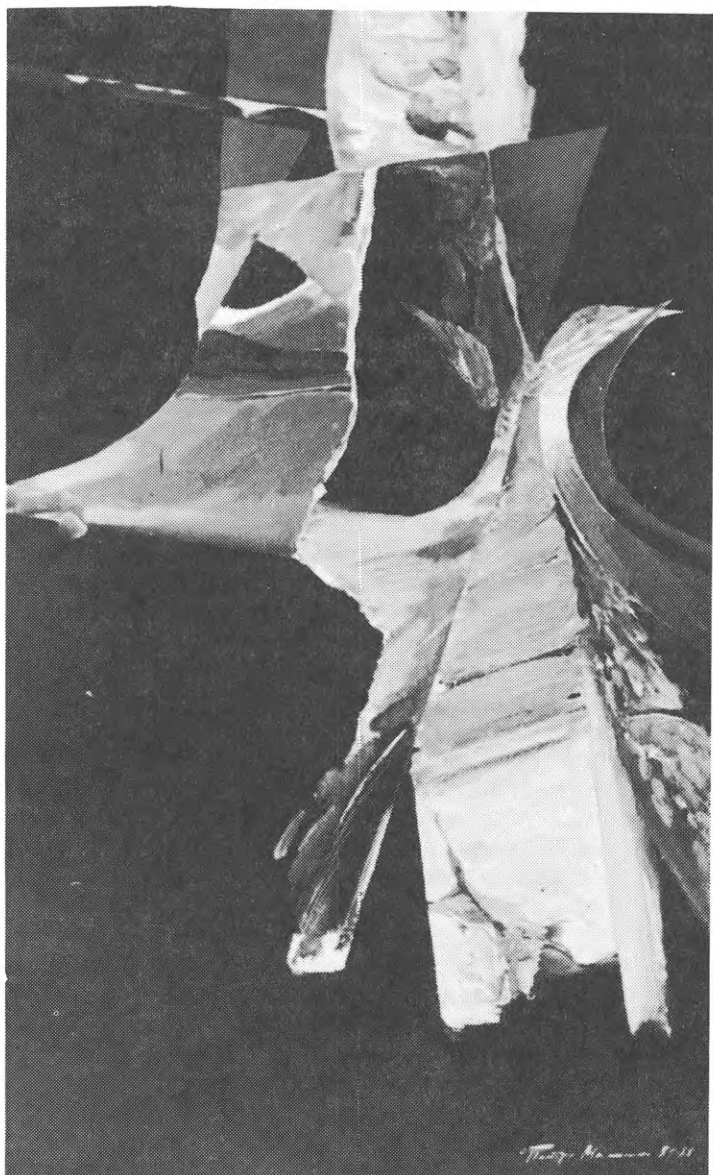
Володимир Бовкун, *Крик чорної птиці* (мішана техніка, 1988)

виставка стала прикладом завжди бажаної мистецької події, яка зі справжньою глибиною виражає і болі, і радості народу, і широкий простір його естетичних прихильностей. Крім успіху у київській публіки, представлені твори спонукали до висловів захоплення та вдячності численних гостей Києва, а серед них культурних діячів Італії, Іспанії, Франції, Югославії.

А тепер уявіть собі, що виставка не відбулася б, і праця художників лишилася б у закутках, комірках, на антресолях майстерень, а то й у тісних помешканнях... Не кажучи вже про глядачів, — як мали б почувати себе художники? Нериторичність цього питання запевняється тим фактом, що коли ініціативна група художників-організаторів цієї виставки звернулася з відповідним листом до голови президії республіканського правління Співки художників України Олександра Лопухова, то він і розмовляти навіть не схотів чемно. Завдяки керівництву Київської міської організації Співки художників, при дуже істотній підтримці Українського фонду культури та при участі міністерства культури у виданні каталога і афіші виставка здійснилася, але тепер тяжко зрозуміти, що енциклопедія самоти, представлена художниками на цій виставці, дуже природно включає в себе твір вже згаданого Олександра Бородея *Картини* (олія): самотний художник, зігнувшись під тягарем, несе на

плечі картину, на якій у спорідненому композиційному ключі зображено несення хреста на Голготу.

Чому бути художником — це, в певному смислі, спосіб бути шасливим так само, як шасливим є той, хто несе свій хрест до скону життя? На вичерпну відповідь не станемо замірятися, але кілька обставин слід завважити. Можливо, проблему, відбиток якої бачимо у творі Бородая, можна зформулювати так: художник, створюючи мистецькі образи радості та горя, вкладає працю і приймає муку, а глядач... поглядає на нього із серйозним, може, зацікавленням, одначе не вкладаючи нічого іншого, крім цього зацікавлення. Ми бачили, як шлях художника до глядача перетинають потужні перепони, що саме собою є болісним для творця. Та навіть коли митець доступився до глядачів, це в переважній більшості випадків зовсім не означає, що у нього з'явилися *платячі*, або, звичним словом, — платники. Тобто споживачі його праці, котрі широко віддають за мистецький твір таку мірою, щоб у митця була матеріальна можливість дальшої творчості, дальшого дарування народові свого артистичного надхнення. Художники, скульптори знаходяться в цьому відношенні у найбільш прикрому становищі серед усіх інших митців. Бо і літераторам, і музикантам, і акторам платить безпосередньо їхній читач, слухач, глядач. Переважна ж більшість художників за участь у виставці, що мала навіть бучний успіх, не отримує ані кількох копійок, щоб компенсувати витрати хоч на оформлення робіт та їхню доставку, не кажучи вже про матеріяли для творчості. Втіхою для них призначено служити гіпотетичну можливість закуплення їхнього твору міністерством культури та спілчанським художнім фондом. Алеж, як відомо, таланти ростуть знизу вгору. Тому, коли кошти розподіляються згори вниз, вони у цьому зустрічному рухові дуже часто розминаються з талантами. Наприклад, з цієї виставки не було придбано *жодного твору* ні державою, ні спілкою. Художники, щоправда, мають з чого радіти: їхнє добродчинство хоч не було віддяченим, але й не було цього разу покараним. А глядачі чомусь про те й не знають, що могли б закуповувати деякі з творів, які їм сподобалися, прямо з виставки на кошти своїх підприємств та профспілкових колективів або й за готівку через художній сальон спілки. Отже, вони і не знають, і не отримують, і не підтримують. І не вимагають навіть того, що не коштувало б їм жодних коштів. Наприклад, належного реклямування виставок. Глибоких думкою, публіцистично змістовних статей про виставки у масовій пресі. Публічних обговорень художніх подій у зручний для робітництва-інженерства час. Вичерпного інформування про закупівлю творів. Збільшення кількості виставочних залів. Оперативного видання хоч би мікроальбомчиків про творчо активних художників. Експонуван-

Петро Малишко, *Оновлення землі* (темпера, 1988)

ня поточних столичних виставок в інших культурних центрах України — обласних, районних. І ще, і ще, і ще...

Отака незв'язка у стосунках навіть уважних глядачів з художниками. Але це більш досадним для митців є те, що величезна кількість людей досить освічених, з добре тренованим інтелектом — і глядачами навіть не стає в певному серйозному смислі. Тут знову мусимо торкатися теми самотності. Тепер самотності складових часток — атомів — певної верстви людського потоку, яка пливе по видовищих, закладах духовно аморфною масою: недочуваючи, недобачаючи, недодумуючи.

У творі *Плавець* (олія) ще один учасник виставки — Тіберій Сільваші (н. 1947) представив образ людської істоти, котра втратила свідомі соціальні зв'язки і не спроможна до їх поновлення, бо не має жодних цілей, крім утримування себе на поверхні потоку буднів. *Плавець* рухається не за самовладним вибором та власною волею. Він пливе по течії потоку водночас у його темному і світлому струменях разом із барвистим, спокусливо-кличним сміттям. Як кажуть, "повний кейф" — не треба ні ворухитися, ні думати, ні бачити: всього тобі досить, ніхто тобі не потрібен більшою мірою, ніж оте пістряве шмаття, а течія десь таки винесе...

Як не дивно, ці параметри *Плавця* мають відношення до духовної характеристики значної частини інтелектуально досвідченого та активного сучасного люду, коли він виходить за поріг службової "контрольки" і перетворюється на "публіку". Оскільки вплив цієї публіки на культурне життя є помітним, варто приділити їй трохи уваги.

Складається вона великою мірою з носіїв такого собі "комплексу інтельсервілізму епохи науково-технічної революції". Суть його полягає у готовості старанно — а то й надхненно — виготовляти засоби, не питаючи, для яких цілей вони призначені: чи для ремонту човника Івасика-Телесика, чи для поновлення зубів Баби-Яги. *Спеціалісти* так зачаровуються своїми метало-електронно-бетонними або словесно-понятійно-логічними утворами, що щасливо байдужіють до всього іншого. Найбільше ж задоволення *спец* має, коли йому доручають *голос Баби-Яги* перекувати на *матусин голосочок* — така "тема", як відомо, нагороджується докторським дипломом. Якщо колись такі окремі кавалики оселялися десь на краю села, то тепер вони корпоративно мають всетехнодосконалі вавилонські вежі посеред міст. А з тої високости хіба не нікчемними здаються і земля, і клопоти людей на землі? Зате високозанесені техномани упевнені, що вони опанували вершини духовності, і вступаючи в стосунки з "низом" при посередництві грошей, можуть без зайвих зусиль і витрат часу транспортувати до себе все, що зазначене на сьогоднішньому в престижному меню духовних цінностей і запаковане у літератур-

Іван Марчук, *Реквієм* (з циклу *Чорнобиль '86*) (олія, 1988)

них творах, музичних записах, альбомах репродукцій, кінотелепрограмах або дається вояжними враженнями. Зрозуміло, чим з дальшого далека імпортувалася якась мистецька родзинка чи

перчинка, чим упевненіше вона тримає свій курс на "валютній біржі", — тим багатшим духовно уявляє себе її високий володар. Природно, що такі люди мають за цілком виправдане бути в суспільному житті на позиції "ззовні": "Ми вам науку-техніку виробляєм, а ви нам дайте послухи духовні!" Коли ж вельмишановна еліта все таки приходиться до виставочної зали, не дивно, що вона поводить себе як на міжнародному ярмарку й вимагає: "Што ви нам подаєте? Ось в Гонолулу і в Рязані вже не таке їдять!"

Так вже на цих інтелектуальних магнетах відбулося фальшування істиною, що вони не усвідомлюють своєї духовної злиденності. І нерідко навіть тоді, коли вона сягає крайніх ступенів зубожіння. Професіональна уярмленість і душевне базталання фатально позбавили їх простих розумінь: ніхто нікому духовних вартостей не може продати, бо тільки увійшовши *всерединою художнього життя* як естетично культурний та етично заінтересований спільник художника, глядач зможе спожити плід духовності — спізнати щастя розділеної радості. Мистцеві негаразди мають бути предметом турботи культурного глядача, мистцеві успіхи можна оцінити тільки на громадському полі співдії глядача з художником. Бо духовність — це міст, це сад, це храм у живій людській спільноті, і, зрозуміло, що вона по суті своїй не є транспортабельною. Вона лишається там, з тими людьми, в тих людях, які її спричинили. Духовність — плід культури, тобто плекання, зодчества, а не торгівлі. Торгівля, імпорт неспроможні на більше, ніж постачати деякі *препарати* — десь може живої — духовності: ідеї, що стають спрощено-інформативними, образи, перетворені на фільтрат, музику у вигляді звукових консервів. Вони, ці препарати, можуть бути ферментами, компонентами, стимуляторами духовно місткого художнього руху, але можуть і вбивати його при хибному та надмірному живанні.

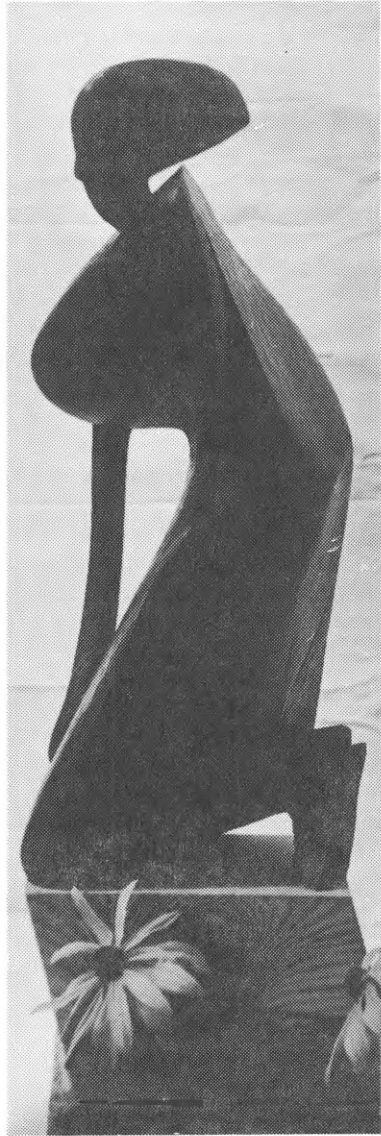
Скарбниця мистецтва розкривається тільки перед тими, хто в неї кладе свої ширі дарунки: увагу, любов до життя, до світу, до рідної землі, до дарителя-художника, дбайливу діяльну турботу про все це, душевну злитість з цим усім. Лише той, хто потрудився зорати ґрунт, посіяти зерно, виплекати рослину, збере врожай і споже ширі людські суспільні радості.

Той же, хто хоче нашвидку — прийти, заплатити і взяти, той теж не піде з порожніми руками. Знайдуться кмітливі люди, що задовольнять його прудке бажання. Але хай не дивує, якщо прудким бажанням кмітливі люди будуть давати швидкогасні задоволення. І чим прудкіш, тим невидкогасніш, а врешті-решт *клієнта* змусять шодуху бігти в чаду навколо кухонної плити, з якої невпинно подаватимуться все гостріші, все пікантніші, все гарячіші пірижки... Десь скарбниця мистецтва розкриває небо й засвічує сонце в людських душах. А тут з-під ерудитського мережива, з-за

декламаторської пози виглядає захеканий біднодухий "розумак": закутий у душевну самотність суєтний покупець інтелектуальної маскульту — інтелектуал популізму з поспутим смаком...

Та біда, звичайно, не в самих пиріжках. І навколо плити кухонної чому б не побігати коли-не-коли, якщо кухарі жваво подають смачне перед смачнішим? Біда в підступних чи, по меншій мірі, необережних підмінах одних сутностей іншими. Там, де людина мала б пережити високе піднесення, їй піднесуть всього лиш гостре задоволення і переконають лукаво, що оце воно й є — дуже-дуже новочасне піднесення дуже-дуже передової персони. Там, де людина мала б ужити доблесті, її закурять у "містичне" зосередження на власному пупі і назвуть це проявом вельми-вельми тонкої інтелігентності. Людина над потоком хоче побачити чисту воду та дальній берег, а їй навішують на очі жабурина і запевняють, що нічого більш важливого, ніж оце жабурина, виготовлене таким-то автором (чи такою-то групою авторів) у світі немає. Глядачеві здалося, що замилювався художнім твором, він стає на місток, який з'єднує його з іншими людьми, а насправді — ступає у ще глибшу, ніж досі мав, прірву самотності. Так що, критично ставлячись до деякого з відвідувачів художніх виставок, будемо уважними і до тих випадків, коли автори ставлять кличнопромовисті налічки на неіснуючих речах.

Микола Малишко,
Вставати з сонцем
(дерево, 1988)

Ось приклад.

Як би глядач скептично не сприймав фаталістичні одкровення про "кінець світу", він звичайно з повагою ставиться до традиційних у світовому мистецтві творів апокаліптичної тематики, бо якраз в них художники виражали свою схвильованість на тяжких, переламних етапах людської історії. Представлений же Іваном Марчуком (н. 1936) триптих *Апокаліпсис* (олія) не так зворушує глядача, як викликає у нього здивованість. Створюючи звичні для себе образи не то тління, не то творіння, автор демонструє нам таку собі тонко-ткану гру у переході з аморфності мінеральної у антропоморфність органічну і навпаки. При цьому він явно заклопотаний, щоби клієнтові — саме до цього рівня в даному разі зводиться глядач — було трохи моторошно, але не дуже страшно. У створених "антропокраєвидів" — гарненьке забарвлення, м'якеньке освітлення, а то й свічечка десь стоїть, даючи теплий відблиск на ритмічно розкладених по стежці золотавих камінчиках. Прямо-таки доведена до торговельної кондиції цяця, а не апокаліпс...

Дмитро Нагурний (н. 1946) своїми полотнами *Артефакт* та *Євхаристія* — майже переможець майже над усіма суперниками. І з декоративности кольориту, і з декоративности фактури, і з розважальної дотепности взагалі. Який би фрагмент його картинки не взяв — він є галянтерійно гарним, а вся картинка в цілому — вистава передової фірми естет-сервісу з великою кількістю маленьких послуг. Багатий дрібними знахідками опус *Євхаристія* тому так називається, що посередині полотна вставлено цитату із Євхаристії якогось — не згадаю раптом — італійського художника доби Ренесансу. Ця цитата знаходилася у такому малообов'язковому зв'язку з рештою композиції, що при потребі замість неї можна вставляти цитату якусь іншу — до іншого ювілею з іншими героями. Як у фотобалаганчику на ярмарку: джигіт намальований той же самий — тільки обличчя клієнтів міняються. Дуже зручно!

Б. Лекар виступив як автор-винахідник найлегшого способу перетворювати вузько-сентиментальних, приватно-замкнених обивателів на історичних героїв — пророків, богів, подвижників. Урівняно з останніми — як показала недавня персональна виставка — подає Б. Лекар також пляшки, склянки та інший посуд хатнього вжитку. Справа в тому, що авторів метод полягає в уніфікованому наведенні темної маски на більшу частину формату полотна. Глядач бачить або тільки лице, що виступає із затемнення, або тільки... пляшку, що оточена затемненням. Або тільки очі крізь затемнення, або тільки... кухоль у затемненні. Моногерої — чи монофрагменти — не вступають ні в які стосунки і ні в які дії, а тільки — аж світяться — виглядають посередині полотна з темряви. Дуже ефектно, а головне — не треба витратити

жодних творчих зусиль на те, щоб Дора Микитівна перетворилася на Богородицю, а Іван Петрович — на праотця Авраама. Достатньо підібрати відповідну етикетку — і твої милі домашні, не знімаючи пантофель, стають рятівниками людства. Це ще раціональніше, ніж у Нагурного, бо не мусиш ні джигіта на коні малювати, ні пантофель, а тільки м'якенький чи жорсткіший морок.

Мені довелося чути про одного з цих художників — не істотно, про якого, — що він "любить речі". А про другого, що він "любить добре зроблену картину". А про твори третього, що реальне виписування — це теж не абищо. Хто може мати якісь заперечення проти такого ставлення до праці? Хіба ж не гідне поваги, коли речі роблять старанно і з любов'ю до них? Але майстри речей повинні поважливо ставитись до слова, бо — варт про це нагадати — слову властива гідність. У праці художника є відначальна подібність до праці хлібороба: вони обоє дбають про те, щоб найбільш повно виявилася природа предмету їхніх турбот. Вони обоє опікуються явищами, котрі не терплять насильства над собою. Забувати про це — може й не злочин, але гріх.

... Цю статтю написано як спробу віддячення художникам за дарунок їхньої мистецької праці та широти, котра із сьогоденних турбот прокладає міст у вічність людського в людині. Взірець же віддяки за труд я знайшов у скульптурі Миколи Малишка (н. 1938) *Вставати з сонцем* — невеличка фігура з чорного дерева властивою їй глибокою поетикою була ще одним з художніх центрів виставки. У постаті жінки-селянки, яка з зусиллям розпрямляється наче розпростує крила, прозирають риси давньоєгипетської, давньоафриканської пластики, сміливо сплавлені зі здобутками мистецтва ХХ віку. Пов'язана із сонцем назва підносить людину-працівника у космічний чин, а монументальне членування окреслює образ духовности, котра як потужне дерево глибоко укорінена в землі.

Так мистець уначалив істину, що широко віддячена праця є й підвалиною людського життя, і його храмом. Вона — основа всієї людської історії і водночас її крила.

ТЕАТРИ ЛЬВОВА І КИЄВА У ТРАВНІ

Лариса Залеська Онишкевич

ТЕАТРАЛЬНИЙ ЛЬВІВ

Слідами Леся Курбаса

За останні кілька років театральний Львів став дещо глибше пов'язаний з українськими традиціями, а зокрема з сином Галичини, геніальним режисером Леся Курбасом. У філії Львівської бібліотеки є невеликий архів театру "Руська бесіда" з часів, коли молодий Курбас брав там участь (у цій бібліотеці тепер відкрита прецінна виставка архівних матеріалів про Січових Стрільців). Пошана до Курбаса замітна на двох важних театрах Львова. До 100-ліття з дня його народження на розі будинку театру ім. Марії Заньковецької (де 1909 р. Курбас вперше виступав на сцені) встановлено меморіальну таблицю з рельєфним погруддям мистця. Кілька років тому у Львові почав свою працю Львівський український молодіжний театр-студія; приміщення, яке він винаймає, було на вулиці Павлика Морозова,¹ що навіть соромно було вимовляти. Тепер мрія театру сповнилася — вулицю таки перейменовано на Леся Курбаса.

Пропам'ятна таблиця на будинку Львівського театру ім. Марії Заньковецької

Львівський український молодіжний театр-студія

Вже два роки² цей театр подає всі надії розквітнути на один з найкращих театрів України. Після постановки *Марусі Чурай*

відбувся бенефіс для театру, а потім окрема програма, присвячена пам'яті поета Василя Стуса, в якій взяли участь також Ірина Стасів-Калинець, Михайлина Коцюбинська та Євген Сверстюк. Ця програма лише у Львові йшла понад сто разів, аж до початку 1990 року. В лютому 1989 р. театр дістав за неї першу нагороду ім. Василя Стуса.

Серед постановок цього театру 1989 р. була п'єса Володимира Винниченка *Закон* (йшла понад 30 разів) і Станіслава Мрожека *Танго*. Театр їздив з виставами до Польщі — Люблина, Варшави і Лігніци. Беручи до уваги до певної міри актуальність і сьогодні В. Винниченкової п'єси *Між двох сил*, театр підготовляє її на літні місяці.

Молодіжний театр тепер уже цілком професійний, ніхто з акторів не є на іншій праці. Покищо театр на 75% перебуває на власному розрахунку, а 25% — на державному. Він отримав статус "некатегорійного", як єдиний національний театр такого роду. Та це не єдина унікальність цієї групи. Актори й увесь персонал театру — це віддані молоді люди, що прив'язані до нього любов'ю і віддають себе йому вповні, глибоко цінуючи не тільки театр, але й твори, що ставлять. Крім очевидної любови й пошани до української літератури, в них є пошана і до української мови, яка не тільки їм рідна з роду, але рідна і для професійних та дружніх спілкувань. Перед таким українським театром — справді майбутнє!

У травні театр-студія ставив два твори Лесі Українки, немов пов'язані в цілість: драматичну поему *На полі крові* та драматичний етюд *Йоганна, жінка Хусова*. Постановка головного режисера і, взагалі, серця театру — Володимира Кучинського; сценографія та костюми Валерія Бортякова.³ Декорування сцени, надзвичайно просте концептуально, але немов законспіроване в першій п'єсі, дало у цьому невеличкому театрі повне зорове пов'язання обом творам. Сцена була покрита легкою матерією, яка спочатку творила тло пустині з горбочками, а потім ця газа-матерія стала розкішним наметом, багатим приміщенням, поки знову не обернулася у кам'яну пустелю.

Оба твори переткані провідною думкою про вірність ідеям, принципам, особам — і зраду свого рідного, продавання не тільки свого Учителя (як це зробив Юда) чи дружини (як зробив Хус), але й віддавання чужим властям свого майна-батьківщини і взагалі всього рідного — задля майбутньої користі. У переданні повного падіння Хуса режисер вказав, що Хус навіть готовий і на гомосексуалізм, і на подібне віддання Йоганні та домагання, щоб вона у всім і всім, що має, служила володареві.

Приміщення театру невеличке, а цим разом частина залі ще служила за сцену. Тільки півколом три чи чотири ряди глядачів

творили камерну аудиторію. *На полі крові* має тільки дві дійові особи: Прочанина (виконував ролю сам режисер Володимир Кучинський) і Юду (грав Олег Кравчук). Розмова між ними велася тихим тоном, немов присутні глядачі випадково стали свідками цієї приватної розмови (що часом було й слабо чути). А вона велася без напруженої атмосфери, без патетики і патосу, немов звичайною розмовною мовою, взагалі не відчуючи ритміки текстур-поєми. Коли Прочанин відмовляється навіть взяти кухоль води від Юди, цей патетично починає дивитися у свою бочівку, яка стає бездонною і безсенсовною, як і його доля. У кінцевому моменті видно великий хрест і постать, що з'явилася у промінні в бічних дверях.

Після моментальної трансформації сцени тема вірності (чи її відсутності) логічно продовжується, переходячи від зради Христа до Йоганової відданості Христові. Стійкість і спокій Йоганни (акторка Наталія Половинка) протиставлені плиткості й підлості Хуса (Олександр Гречановський), протиставленого до Ірода Антипи. Коли Юда був показаний психологічно дуже не стабільним, заздрісним, обмеженим і невдячним, то Хусова хвороба чи й ницість більш очевидно виявлені. Зрада роду передана подібно як зрада героя з *Боярині*. Натяки є і на паралелізм до сучасного чи недавно сучасного.

Інші ролі виконували з особливою переконливістю Тетяна Каспрук (мати Хуса), Олег Драч (Публій), Оксана Компанієць (дружина Публія) і Андрій Тимчишин (Раб). Цілий ансамбль зіграний, вдало підібраний (хоч у деяких ролях готуються по два чи й чотири актори). Ціла постановка надзвичайно успішна, хоч дещо забагато наявно дидактична в деяких моментах.

Театр ім. Марії Заньковецької

Один із найстарших театрів України, Львівський державний орден Трудового Червоного Прапора академічний український театр ім. М. Заньковецької заснований 1922 року. Теперішній головний режисер Федір Стригун (лауреат Державної премії УРСР ім. Тараса Шевченка) у цьому театрі уже довгий час як головний актор, а від 1987 року він — головний режисер. Деякі п'єси тут йдуть на сцені навіть по кілька років. Режисер, зокрема, старанься включити в репертуар і українських класиків, і тих авторів, що донедавна були забуті, — як Володимир Винниченко й Микола Куліш. Кожного року театр ставить спеціальну одну або й більше шевченківських програм, часом вони йдуть по 30 разів на рік. За деякі постановки, наприклад, за *Гайдамаки* (інсценізація Леся Курбаса) і *Безталанну*, театр одержав нагороди-медалі. Серед постановок, з яких Ф. Стригун найбільш задоволений, — оперета

Йоганна, жінка Хусова Лесі Українки:
Публій (Олег Драч) і Хус (Олександр Гречановський).
Львівський український молодіжний театр-студія

На полі крови Лесі Українки: Юда (Олексій Кравчук) і Прочанин (Володимир Кучинський). Львівський український молодіжний театр-студія

Ніч на Івана Купала І. Вахнянина та *Ой радуйся, земле*. Ця друга постановка — його власного укладу із запису про вертеп, що був поміщений у *Київській старині* 1875 р. До традиційного вертепу режисер додав ще кілька дійових осіб з фолкльору та з творів І. Котляревського (козак-невмирака). Дуже успішною була також постановка твору Ліни Костенко *Маруся Чурай*, що за півроку (до квітня 1990) йшла 80 разів. У плянах театру — поставити *Бояриню* та *Оргію*, далі ставити Василя Босовича *Олексу Довбуша та Процес 909*. Як і кожного літа, театр вибирається в поїздку до Пряшева, до Рівного, Тернополя і по Львівській області, а може й до Владивостоку.

Серед чотирьох постановок, що мені вдалося побачити у театрі, першою була *Марія Заньковецька* І. Рябокляча. Театр ставить цю п'єсу ще від 1972 року, і вже відбулося коло 600 вистав, що приємно почути про театр, який носить ім'я цієї артистки. Режисер п'єси О. Ріпко, а художник — Мирон Кипріян. Головну роль грала Лариса Кадірова, акторка вроджена, мабуть, відтворити саме Заньковецьку. Крашого виконання годі собі уявити: у неї і магнетизм особистости, постаті, і відповідна гра, і голос. М. Кропивницького грав В. Максименко, М. Садовського дуже добре виконував Я. Мука (з дуже присмним голосом, відповідним до ролі), П. Саксаганського — Я. Юхницький, М. Старицького — Б. Антків, за С. Хлистова — Б. Козак, а його тітку — дуже підхожа до ролі К. Хом'як. Гра всіх була дуже добра, гідна такого театру. Дещо дивне було представлення Кропивницького — немов трохи неотесаного, хоча хитрого дядька, і також шаржування ролі лірника. У постановці дуже відповідно є багато музики. Закінчення п'єси має декілька підкреслених крилатих висловів, як "мій господар — це мій народ. Хочу жити для нього" та "національний театр є ознакою повноліття нації". Але дещо у стилі часів застою звучав бомбастичний спосіб, яким передано присвоснння М. Заньковецькій у 1922 р. звання народної артистки УРСР і з цієї нагоди привітання ЦК Комуністичної партії України.

Драму *Безталанна* Івана Карпенка-Карого театр ім. Заньковецької поставив ще наприкінці 1987 р. Це була перша постановка Федора Стригуна як режисера цього театру. Не дуже ясно було, який саме напрям п'єси має мати — драми чи з великою дозою гротеску. Виглядає, що було бажання притягнути пересічного глядача головно етнографізмом і деяким вульгаризмом. Та чи треба було так? А при цьому була дуже добра гра і Гната (І. Бернацький), і Софії (Г. Давидова). Були дуже гарні строї, співи, танки і, зокрема, дуже гарно зорово збудована весільна сцена. Благословення було без ікон. Сонцем постановки, навколо чого крутилися всі сцени, можна вважати надзвичайно цікаве оформлення сцени (М. Кипріяна), що дало певний кістяк цілості. Спиралькою крутилася

Марія Заньковецька і Рябокляча: Марія (Лариса Кадирова)
і Хлистов (Богдан Козак). Театр ім. М. Заньковецької

доріжка, немов кладка, на якій чи біля якої відбувалися усі події. Це додавало не тільки двоповерховості для рівночасної гри на двох височинах, але й певної глибини, перспективи.

Як і в інших великих театрах України, не тільки головний режисер ставить п'єси, але й інші режисери також. І так, 20 квітня ц. р. відбулася прем'єра драми Володимира Винниченка *Чорна Пантера і Білий Ведмідь*. Постановник її Алла Бабенко, а художник Л. Боярська, яка за декорації взяла чотири окремі кімнати, що у відповідний момент змінювалися і крутилися, мов каруселя. Із головних ролей помітно виконувала роль Сніжинки Г. Давидова. На початку і в кінці постановки один актор читав сценічні інструкції автора, підкреслюючи тему мистецтва і жертви задля

цього. Дія відбувається штучно піднесено, атмосфера непереконлива, ніби нервова. Багато біганини без причини. Публіка часом втрачає зацікавлення, яке оживає, коли танцюють танго. Остання сцена добре зроблена (без трупа дитини, що шойно померла). Цікаво зроблене закінчення, коли знову читають коментар автора. Дія кінчається тим, що мистець пожертвував навіть здоров'ям своєї дитини, щоб не зрадити свого підходу до творення. Коли за стіною лежить труп дитини, а дружина мистця вбиває його і себе, нарешті знову чути музику, ритм шаленого танга. Це вносить радше цирковий настрій, руйнує цілісність задуму п'єси — і постановка виглядає немов пародія. Це ще більше підсилене тим, коли заля одностайно ритмічно починає аплудувати — і це саме до ритму танга (ритмічне плескання майже універсальне в Україні тепер, і режисери повинні були взяти до уваги, до чого кінцева музика доведе).

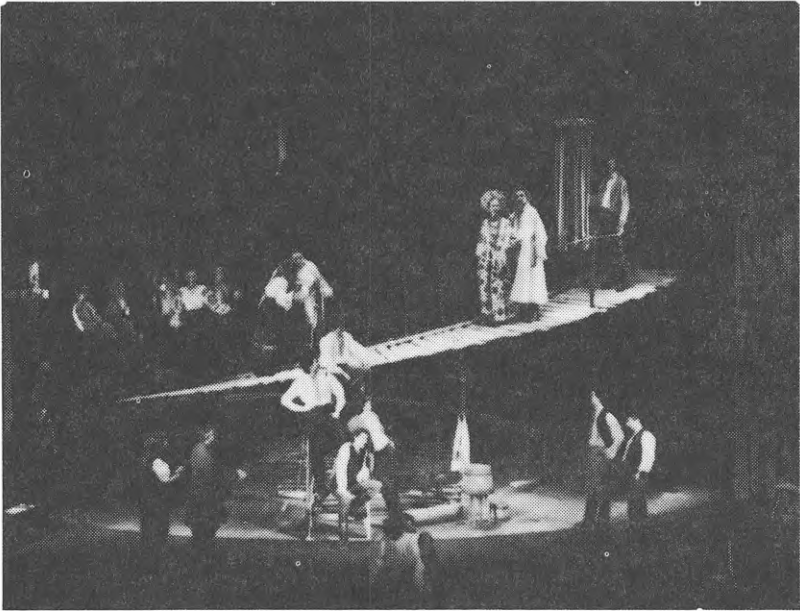
На відміну від попередніх постановок у цьому театрі, на *Чорній Пантері* і *Білому Ведмеді* 80% публіки — шкільна і студентська молодь. Виглядало, що їх зацікавив автор, і що вони сподівалися побачити дещо інакше, дещо поза *Безталанною*. Та важко сказати, чи вони зрозуміли і оцінили цей твір Винниченка у такій презентації та головню при такому закінченні. Коли порівняти, як цю п'єсу кілька років тому ставив аматорський театр Лідії Крушельницької в Нью-Йорку, то можна сказати, що він зумів її набагато краще інтерпретувати й поставити.

Із унікального переживання у цьому театрі треба відмітити змогу побачити *Народнього Малахія* Миколи Куліша ще перед прем'єрою, що мала відбутися 25 травня. Постановка головного режисера Федора Стригуна, він же і в головній ролі Малахія. Сцена відкривається, і відразу вдаряє концепт декорації художника Мирона Кипріяна. На височезній сцені спущено величезний подертий і подіравлений синьо-жовтий прапор. Чути музику з царських часів. Тоді на передньому пляні спускають уже червоний прапор. Солдати здирають кусками синьо-жовтий прапор, а потому здирають ікони. Ще чути церковний спів, коли обдерті бідняки виходять на сцену. Подерті прапори домінують і своїм розміром, і своїм подертим станом. Тоді пісня "Чуш, сурми заграли", і захрипла трубка дереньчить. Знову вже розстроєний бас. Прапор підтягають вище, і появляється двоповерхова будівля: з обох сторін сходи ведуть на плятформу, з якої потім посередині видніє драбина, яка ніби на шось оперта, але нікуди не веде. Громадянам СРСР це зрозуміла метафора "світлої дороги до комунізму". При тому час від часу чути бомбастичні радянські марші типу "Світла путь", "Москва майська" чи "Утро красит нежным светом."

Зовсім виразно тут видно, як декорація може творити або

Безталанна І. Карпенка-Карого: Гнат (І. Бернацький) і мати (Таїсія Литвиненко). Театр ім. М. Заньковецької

Безталанна Івана Карпенка-Карого. Художник — Мирон Кипріян, режисер — Федір Стригун. Театр ім. М. Заньковецької

підтримувати цілий концепт постановки. Як вона може бути переважливою і основною частиною її, надаючи тонус цілості. Атмосфера брехтівська і напружено саркастично-пародійна. Обдерті солдати в червоних онучах, в руках серп і молот. Настрій паралізуючого страху.

Тоді у 2-3 разів висоти людини, на тлі подертого червоного прапора появляється сторінка газети *Правда* з 1917 р., на якій російською мовою написана "Деклярація прав народів Росії". Мова в ній йде про жовтневу революцію і розкріпачення та про національності Росії, з такими трьома головними пунктами: 1. рівність і суверенність народів, 2. право на самовизначення, включно з відокремленням та 3. скасування всіх національних і релігійних привілеїв і обмежень. А на цьому тлі герой Малахій Стаканьчик. Всі актори у зовсім дірявому одязі найнижчої міщанської класи. Родинна "драма", за словами дружини Стаканьчика, відбувається у такій же обстановці, коли вона з трьома дочками й сусідами хоче притримати чоловіка вдома, щоб не йшов кудись там зі своєю місією спасати суспільство. Цей обдертий реформатор і ще більш гротескно обдерті солдати тільки підсилюють екстремність ситуації. Малахій намагається вишукувати буденні порушення моральності і його викривають у подібному, бо він кинув свою рідню. Символічно працівники бюро, командири в уніформах випускають оскаржених Малахієм і разом зі солдатами гвалтують наївну медсестру Олю.

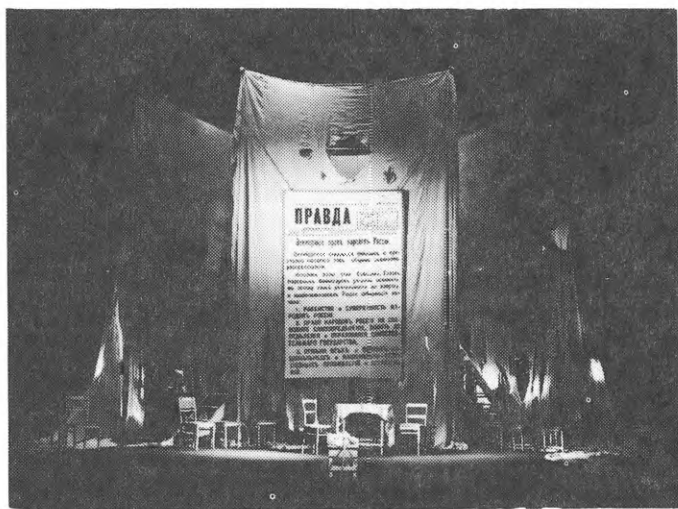
На сцені біля драбини в нікуди замітно видніє петля. Приходить картина з робітниками, а тоді з божевільними. Вони крутяться в танку до звуків трубки Малахія. Чи треба ще коментарів від автора? І тоді перехід до сцени, де Кум Малахія і дочка Люба поринають у спомини, згадують дружбу Кума й Малахія; знову підкреслена атмосфера замріяної, самооманливої нереальності.

Остання дія відбувається у борделью, де танцюють танго на долішньому пляні декорації. А горою всі входять чи переходять попри петлю і драбину, оберту у невидиме. В кінці Малахієва дочка Люба зустрічає свого батька у тому домі розпусти. Тепер вона співає йому його улюблену пісню "Милість Божія", цілує його ноги; чути хорове "Достойно есть...", як і в перших сценах. І тоді контрастом ріже танго "Схованка Гернандеза". Кінець ясний. Пари танцюють. Люба поволі йде на бальконний рівень, стає біля драбини і її руки повисають у петлі — до акомпаньяменту танга. (Цю сцену запляновано й виконано дуже делікатно й ефективно — підвищення головою у петлю звульгаризувало б сцену й п'єсу). Знову церковна музика "Святий Боже..."; старенька Агапія йде зі свічкою далі шукати дорогу до Єрусалиму. Малахій стоїть з тілом дочки на руках. Немов Пієта. Чи треба питати яка Пієта? Заключна пісня "Чом, чом, чом, земле моя" відповідає...

Під назвою п'єси автор подав "трагедійне". В цьому і біль, і

Народній Малахій Миколи Куліша: Малахій (Федір Стригун).
Театр ім. М. Заньковецької

Народній Малахій Миколи Куліша. Режисер-постановник — Федір Стригун,
художник-постановник — Мирон Кипріян. Театр ім. М. Заньковецької

насмій над наївністю, з болем. У кінцевій сцені головний актор Федір Стригун задивлений в далечінь, із сльозами на очах, з трубкою в роті виглядає блаженно-згубленим, поза цим світом. Він близький до патетики, але ще не дійшов до неї, ще з легенькою мрійливою усмішкою...

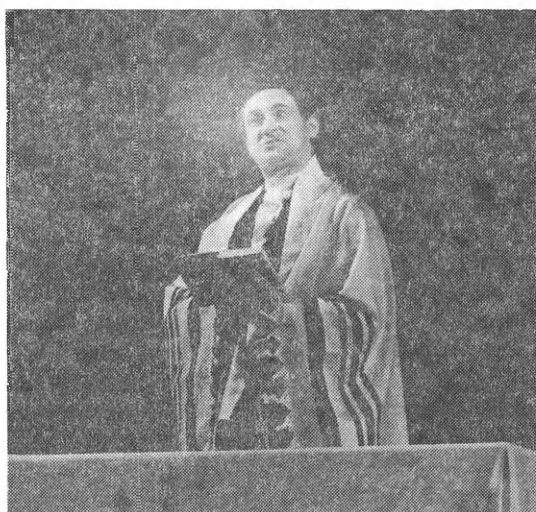
Ціла постановка електризуюча. Режисерська інтерпретація оригінальна, власна, виразна. Вона підсилена й поси-лена гострим коментарем художника М. Кипріяна — його концептом декорацій і окремих художніх засобів. Музика В. Камінського доповнює цілість. Вставлені вищезгадані пісні дають саркастичний коментар до збіднілої обстановки й подій п'єси, головню дивлячись на найвищу драбину і її напрям. Натомість у постановці замінено російську пісеньку "Колєчко" (з різнорідними її символізмами), яку Куліш мав у п'єсі, на український текст М. Вороного (до музики Камінського). Це відібрало певну асоціацію з національними і моральними елементами, які та пісенька давала.

Ціла постановка *Народнього Малахія* має ритм, має темп, і то не тільки музичний. Вона є коментарем не тільки ритму життя, але й ритму історичних подій, змісту історичних змін та особистих надій. Вона рівночасно у кількох місцях передає також і певне відчуття переходу до пізніших п'єс Куліша, головню до *Патетичної сонати*.

Народній Малахій у Львівському театрі ім. М. Заньковецької може бути чи не найкращою його постановкою цього сезону або й багатьох сезонів. Гідною постановкою академічного театру у городі Льва.

Театральний Київ

Що діється у театрах метрополітального міста, можна легко дізнатися не тільки з афіш, розвішаних по місті, але і з видання (яке нелегко дістати!) *Театрально-концертний Київ* — видання Міністерства культури УРСР і Спілки театральних діячів України, яке виходить від 1936 р. Цього року на другу половину травня вже було 9-те число журналіка. Числа мають від 44 до 60 сторінок тексту, плюс ще хоч 8 сторінок оголошень. У журнальчику завжди по кілька коротесеньких (на 2-3 сторінки) статейок про нове в театрах, інтерв'ю з новими акторами, а тоді вичислення репертуару й виконавців опери, балету й головних театрів Києва. Для опер подано також короткий зміст кожної картини й дії. Для театрів точно подані інформації про постановки (включно з тим, скільки триває кожна вистава) і виконавців. З головних театрів Києва — це Академічний український драматичний театр ім. І. Франка, Академічний російський драматичний театр ім. Лесі Українки, Дитячий

Тев'є-Тевель Шолом-Алейхема (п'єса Г. Горіна):
Тев'є (Богдан Ступка). Театр ім. Івана Франка. Режисер — Сергій Данченко

Тев'є-Тевель Шолом-Алейхема. Сценографія Данила Лідера,
художник — М. Глейзер. Тев'є — Богдан Ступка. Театр ім. Івана Франка

музичний театр (двомовний), Театр оперети (українською мовою), Театр драми і комедії (російською мовою), Театр історичного портрета (російською мовою) і Київський молодіжний театр (україномовний). Крім них у Києві є ще багато інших театрів (часто й аматорських), головню на Подолі, які не раз є вчислені на спільних театральних афішах. Тепер тільки половина театрів Києва українські, є вже і два єврейські.

Експериментальний театр-студія

Ще недавно було більше українських театрів у столиці України. Так, наприклад, Експериментальний театр-студія (режисер Володимир Пилипенко) грав українською мовою, а тепер перейшов на російську, бо, кажуть, що не було досить глядачів. Це перший театр в Україні, що 1985 р. перейшов на "госпрозрахунок", себто відмовився від державної субсидії. До 1000-річчя Хрещення київської держави театр поставив першу театральну п'єсу про Володимира Великого (текст В. Білика і В. Пилипенка), яка йшла понад 100 разів. Коли театр їздив по деяких містах України (Львів і Херсон), то були навіть скандали, що такий твір, на таку тему ставлять українською мовою... Ще в 1987 р. театр поставив *Залізні солдати* В. Босовича — п'єсу про ветеранів афганської війни (чи "афганців", як про них говорять). З відеофільму можна побачити цікавий підхід до постановки, оригінальні шукання вислову сучасної суспільної проблеми (включно з конфронтацією з мафією). Хоч усі актори вільно володіють українською мовою (а для деяких постановок театр брав знавців мови для чищення вимови), пізніші постановки — *Жанна д'Арк* чи *Ромео і Джульєтта* — вже йшли російською мовою. Театр тепер має фінансового спонсора з електронного підприємства і ставить уже все російською мовою і далі нарікає на постійне зменшення зацікавлення глядачів театром.

Київський молодіжний театр

Недалеко Хрещатика є гарний великий будинок Київського молодіжного театру; на будинку тепер встановлено погруддя Леся Курбаса. Театр у квітні відзначив своє 10-ліття. Це той самий театр, що був пов'язаний з іменем Леся Танюка, з дискусією про його репертуар та його звільнення. Недавно головним режисером театру став Віктор Шулаков. Театр має 42 актори, і крім головної постановки ставить рівночасно кілька п'єс на менших сценах (наприклад, "Вистава у фойє", праці різних режисерів). У травні йшли українські твори: *За двома зайцями* і *Свтаня на Гончарівці*, Володимира Винниченка *Пригвожені* та Юрія Щербака *Стіна*. Решта були переклади, переважно з росій-

Санаторійна зона Миколи Хвильового; п'єса Юрія Михайлика.
Анарх і Тагабат. Театр ім. Івана Франка. Режисер — Сергій Данченко

Стіна Юрія Щербака. Рєспніна (Г. Стефанова) і Шевченко (В. Легін).
Постановка М. Мерзлікіна. Режисер Віктор Шулаков.
Київський молодіжний театр

ської мови. Ставили також твори для дітей; на одній сцені була молодеча постановка *У кожного свій Кобзар*.

Молодіжний театр. Він переходить тепер на нову форму господарювання, і крім споглядання на касу, має своїх спонсорів. Один з них — завод, що виробляє матеріяли, і тому театр також може собі замовити там матеріяли з відповідними взорами та кольорами. Всі актори мають вищу театральну освіту, більшість українці (із Галичини), є і росіяни, що вивчили мову. Театр за 10 років поставив коло 40 вистав. Режисер Шулаков студіював також за кордоном і вважає себе учнем польського режисера Єжи Гротовського. Одна з його постановок, за яку він, зокрема, гордий, — це *Слово о полку Ігоревім* старослов'янською мовою. Кілька років тому театр ставив Юрія Щербака *Маленька футбольна команда* і від того часу близько зв'язаний з цим автором.

У травні ставили його ж *Стіну* — п'єсу-діалог між Тарасом Шевченком і Варварою Рєпніною, постановка режисера М. Мерзлікіна, що тепер перейшов до іншого театру. Задум твору і постановка мали камерний формат. Рєпніна у своїй темній кімнаті при свічці пише лист Шевченкові. Вся акція — це переважно спомини про зустрічі та про події, пов'язані з поетом, і про лист Рєпніної з майже освідченнями в любові. Цей її відкритий крок не знаходить такої ж відповіді від Шевченка, і її сподівання, що він проб'є стіну, яка їх розділяє соціально, не сповнюються (мати Варвари дорікає дочці: "Хіба ти забула, яка стіна стоїть поміж вами?!"). Любов Варвари представлена досить екстремно, майже маніякально, коли вона показує, як фізично жадна поета. Брак любови зі сторони Шевченка і відмова з'єднатись "із собачою панською кров'ю" приводить Рєпніну майже до божевілля. Не читавши самої п'єси, важко знати, чи це авторова інтерпретація, чи режисерський задум представляти дружбу цих двох осіб з таким фрейдівським забарвленням.

П'єса має багато рецитувань творів і листів Шевченка українською і російською мовами, а також цитування з російської преси. Може це намагання притягнути двомовну публіку, може намагання дати акторам змогу показати, у котрій мові вони кращі (що не дуже добре представляє Шевченка, якщо б він мав погано вимовляти по-українськи!). Твір відомого автора, постановка у відомому театрі, але без іскри, без атмосфери; публіки на залі було заледве десять осіб.

Виглядає, що всі театри хочуть рятувати касу способом втертих постановок. Вдалося нам побачити тільки перший акт *Святання на Гончарівці*. Задум був зробити водевіль, з гротескним шаржуванням, але з добрим смаком, а тому була доброзичлива атмосфера, без несмачного глузування із сільських звичаїв. До твору додано десяток приповідок і пісень. Гра мала приємний і

легкий темп та дуже ефективні стилізовані і гротескні строї (проекту Л. Чернової).

Театр ім. Івана Франка

Київський державний ордена Леніна академічний український драматичний театр ім. Івана Франка існує від 1920 р. (заснований у Вінниці, а 1926 р. переведений до Києва). Сам будинок великий, імпозантний, недалеко серця Хрещатика. Побіч невеличкий сквер, майже парк, та пам'ятник Франкові. На другу половину травня театр мав у програмі самі переклади — Шолом Алейхем *Тев'є-Тевель*, М. Булгакова *Майстер і Маргарита*, Д. Скарначчі *Моя професія — синьйор з вищого світу*, Миколи Гоголя *Різдвяна ніч*, Тірсо де Моліна *Благочестива Марта* та п'єсу для дітей. Художній керівник театру — Сергій Данченко. Він же голова Співки театральних діячів України. Театр їздить з виставами до інших міст України, до Польщі, Югославії та Болгарії. Режисер зацікавлений виставами, що представляли б сучасні проблеми, тому плянує звернутися до *Собору* Олеса Гончара.

Різдвяна ніч М. Гоголя поставлена як музична феєрія, у перекладі (разом з віршами) М. Ткача. Режисер постановки — І. Афанасьєв. Сам молодий Гоголь тут як одна з дійових осіб (грав П. Биструшкін); він часто несподівано появляється на сцені з різних кінців, сидить біля ватрана в позі Шерлока Голмса. При дивних появах немов ехо чути регіт чорта, що стає космічним звуком на тлі декорацій зоряного неба. А декорації, переважно у поменшеному виді, несамовиті своїм гумором: домики немов для ляльок, що мають представляти справжні людські домівки. Ця умовність тільки підсилювала атмосферу народної вертепної містерії, але з великою дозою гумору. Всі пригоди відвідувачів, що приходять до молодиці і яких вона поспішно ховає у міхи, зроблені дотепно і нерозтягнуто. Гоголь, присутній під час різних моментів дії, бере участь в колядуванні; групи колядників появляються також по льожах. Коли молодий козак Вакула їде до цариці до Петербургу, щоб привезти від неї черевичок своїй дівчині, Потьомкін служить цариці за перекладача і перекладає неправильно. Черевичок приводить до весілля з Оксаною — з гарними ритуалами з гоголівським забарвленням: дівчата на рушниках несуть маленькі хатки. Музика І. Поклада дуже вміло поєднала народну трієсту музику і з електронною, і з кобзою. В результаті ця амальгама підходила до супермодерної декорації (М. Глейзера) та справжнього мистецтва освітлення (В. Ляшинського).

Тев'є-Тевель. У Києві тепер існує єврейський театр і перебуває театральна група з Монреалю, що ставить вистави на івриті. Неві-

домо, чи вибір театром ім. І. Франка цієї п'єси, основаної на оповіданнях Шолом Алейхема, пов'язаний зі створенням його товариства та оновленням єврейського культурного життя, але ця постановка справді дуже успішна. П'єса Г. Горіна створена на підставі творів Шолом Алейхема, переклад М. Зарудного. Прем'єра відбулася 23 грудня 1989 р. Режисер Сергій Данченко сказав, що у постановці хотів звернути увагу не так на національні чи етнічні елементи твору, як на універсальні. Прекрасна сценографія Д. Лідера і світлові ефекти В. Ляшинського надають певної казковості: на початку видно величезне тло, небо, повне зір, яке крутиться, кружляють постаті з руками, піднесеними вгору, немов у тому ж русі, а тоді вони поволі замінені рядочком засвічених свічок. І так само закінчують свій похід, немов зірки на Молочному Шляху.

Одна з думок, що повторюється у творі, — це тепле співжиття на селі між українцями і євреями та контрастуюче втручання російської царської влади, яка плянує і впроваджує потрясення і болючі зміни. Коли приходить момент заплянованого згори погрому, то проголошення каже, що "ми, істинні патріоти Росії, народ православний". Провідником, що заохочує до погрому, тут несподівано представлена бльондинка, яка зовнішньо нагадує *теперішню* учительку з Ленінграду, діячку з "Пам'яті"... Так зовсім виразно вказано пальцем на джерело цих проблем і тоді, і тепер. В одній з кінцевих сцен українець Степан виявляє свою довгу дружбу (і ранішу любов до головної героїні — Голди), і при кінці хоче полегшати Тев'є ситуацію, купуючи його дім. Також підкреслено українськість одного із зятів Тев'є, який з принципу добровільно приймає вигнання разом із своєю дружиною єврейкою.

Якщо можна сміло твердити, що ціла постановка дуже успішна, то, крім режисера, велику заслугу треба признати Богданові Ступці, який грав Тев'є. Це не була гра, це було перевтілення актора у Тев'є — з таким теплом, з такою відданістю, немов на таку ролю він чекав роками.⁴ (Цікаве спостереження на постановках у цьому театрі: коли на *Різдвяній ночі* мало хто на залі розмовляв українською мовою, на *Тев'є* хоч половина говорила по-українському).

Санаторійна зона. Театр ім. І. Франка підготовляє тепер цей твір Миколи Хвильового, чи радше п'єсу Юрія Михайлика, базовану на творах Хвильового. Це драма на три дії, що поєднує і *Зону* і повість *Я*, і дещо з оповідання "Мати", а також уривки з листів Хвильового. Ю. Михайлик спершу написав п'єсу російською мовою, а потім її переклав. Поєднавши постаті з двох творів, він зробив те, що, мабуть, не один дослідник хотів зробити, зіставляючи постаті, характери, символи.⁵ В результаті вийшло злиття постатей і рівночасне змішання подій. Герої з *Я*, Марія — це також Майя із *Зони*, Тагабат — це ж Карно, Андрій — це Хлоня, Мати є і з новелі *Я*

(*Романтика*) і з оповідання "Мати". Всі вони мають своїх двійників, вони не раз не тільки подвоюються, але і потроюються (лікар завжди ходить із Дурником, що також виконує брудне діло Тагабата, він і має дещо з Андрія, якого в кінці Доктор Тагабат убиває). Коли мати дає Хлоні хліб, він ділить його на три частини, так поширюючи і посилюючи символіку з оповідання "Мати" (де два сини) до трьох, як у розстроєнні постатей у *Я (Романтиці)*. Вся дія відбувається в атмосфері підозр, страху, ще й до того на часто темній сцені. Це не так санаторія, як майже пекло.

Помічник режисера з літературної частини Наталя Пономаренко розповідала, що коли цей текст *Санаторійної зони* прочитали акторам, то ефект був негайний: всі були захоплені і стилем твору, і думками. До праці взялися всі з великим захопленням. Такої української п'єси давно не читали. Разом з іноді шаленою музикою А. Шнітке, у п'єсі атмосфера безглуздя, ірреальності, набирає різні примінення і порівняння, як місцеві, так і часові.

Театральні музеї Києва

Було б несправедливо описувати театри столиці, але проминути два музеї, які мають стільки важливого пов'язання з українською драмою. Прегарний Музей української літератури на вул. Леніна, ч. 11 (біля Хрещатика), має деякі старинні списки текстів вертепів (ручно переписані), а також рідкісних друкованих драм, афіші з постановок.

Писанка-музей — так можна назвати один з найкраще спланованих та устаткованих музеїв України — Державний музей театрального, музичого і кіномистецтва УРСР, що на території Києво-Печерської лаври. Музей бере свій початок ще з 1923 р., з ініціативи В. Василька, який закликав зберігати й збирати архівні матеріали. Музей відкрито 1925 р. Перебудова будинку зроблена 1978—1980 рр. за задумом Аркадія Драка і з художнім виконанням Віктора Батуріна. Кожна кімната побудована так, щоб віддати належне відчуття даної доби — чи її переходові стадії (коли через стіну-решітку видно дальшу залю), чи довшого впливу (доба Корифеїв). Кожна кімната удекорована (включно з освітленням) відповідно до даної епохи. При вході, за склом — велике відтворення вертепних скриньок (коло трьох метрів висоти). Серед рідкісних експонатів — тексти вертепів з XVIII сторіччя, режисерський примірник М. Кропивницького з *Назара Стодолі*, афіші з 1880 р. з виступів "Руської бесіди" у Львові та на виступ співака Івана Стешенка з початком століття у Нью-Йорку в Тавн Галл чи з рідкісною постановки *У пуші* Лесі Українки (1918). Другий поверх присвячено повністю радянському періодові. Там серед різних пам'яток — статуетка-нагорода, яку дістав кінорежисер Володимир Шевченко

на 14-му Міжнародному фестивалі короткометражних фільмів 1987 р. за його фільм *Чорнобиль* (після зфільмування він незабаром помер).

Одна з великих кімнат театру віддана Музеєві народних музичних інструментів. Тут і гуслі, і торбан (з XVIII), ліра, дуда, кобза, і триструнний гудок скоморохів (попередник скрипки). І на всіх них директор музею Леонід Черкаський вміє заграти і продемонструвати окремі спеціальності інструментів. Ця колекція має понад 500 інструментів, з яких тільки 83 виставлені. Цього музею ніколи не треба обминати.⁶

В Києві відкрито і музей Марії Заньковецької, який міститься у відбудованому домі, де жила велика артистка.

ВИСНОВКИ

Хоча майже всі режисери (крім В. Кучинського, що має маленький театр, який завжди виповнений) нарікали, що зацікавлення театром тепер дуже падає, що мало публіки і тому треба завжди підбирати і такі п'єси, що "успокоюють касу", — театри Львова і Києва таки мають майбутність. А головні ті, які розшукують цікаві і українські, і перекладені твори, ті, які свідомі свого завдання не тільки розвивати театр, але й зацікавлення глядача і так вносити свій вклад в українську культуру. Тільки коли українські "етнографічні" п'єси вульгаризується, коли українську мову не шанується (що видно у тих театрах, де ні актори, ні режисер не вживають між собою української мови під час праці), — там годі відчувати любов до українського театру. Така праця не може давати ні задоволення, ні великих успіхів.

Дивує також поблажливість режисерів та міністерства культури (воно фігурує на всіх театральних афішах) до занечищення мови (навіть якщо це у творах відомих авторів) хоч би такими словами як "самий краший, самий вищий", та й не вживаючи кличного відмінка, які театр допомагає поширювати, головне в Києві і то в той час, коли українська мова, немов ніжний паросток квітки, починає проростати й пробиватися на устах молоді. Крім повного браку одержимости чи захоплення своїм ділом у деяких випадках, український театр таки має своїх відданих і режисерів, і акторів, і різних працівників, пов'язаних з театром, отже добра перспектива для нього таки є.

---

1. Павлик Морозов — хлопчик, що доносив на свого батька. В СРСР його ставили дітям за приклад, щоб вірно служили режимові і не піддавалися родинним впливам.

2. Див.: Лариса Залеська-Онишкевич "В літі на сценах України...", *Сучасність*, ч. 11, 1988, стор. 82-89.

3. Цей театр, мабуть, чи не єдиний в Україні, що повністю подає у програмках імена, а не тільки ініціали, як це роблять майже всі інші театри, не раз спричиняючи певні непорозуміння, а при тому не даючи повної інформації.

4. Після того як цей огляд був написаний в газеті *Культура і Життя* (ч. 24, 10 червня 1990 р.), появилися результати опитування визначних театральних критиків про найкращу постановку зі всіх театрів України і про найкращого актора. З дев'яти критиків (які бачили від 25-120 різних вистав) 7 вибрало п'єсу *Тев'є Тевель* та 4 вибрало Богдана Ступку.

5. Юрій Дивнич та Іван Кошелівець у 1940 р. написали сценічний текст до Хвильового "Мати і я". І. Кошелівець також інсценізував *Санаторійну зону* назвавши п'єсу "Зайві люди".

6. Так як працівники архівного відділу музею були неввічливі й неохочі показати архів, завідувача театральним музеєм Ольга Гусвська і її асистентка Наталя Філіпченко та відповідальний за інструменти з великою любов'ю радо розповідали про скарби, які їхній музей зберігає.

Всі фотографії від окремих театрів.

НА ШЛЯХУ ДО ДЕРЖАВНОЇ САМОСТІЙНОСТІ (З приводу Деклярації про державний суверенітет України)

Мирослав Прокоп

16 липня 1917 р. Українська Центральна Рада проголосила в Києві свій Другий Універсал, в якому повідомляла, що "в згоді з національними меншостями України підготовлятиме проекти законів про автономічний устрій України для внесення їх на затвердження Установчих Зборів".¹

Це був час, коли вожді української революції розглядали домагання автономії для України в рамках демократичної Росії як програмове гасло своєї політики і максимум того, що можна було досягти в переговорах з російським урядом в Петербурзі, який, до речі, загалом ставився вороже до будь-яких прав українського народу.

А рівно 73 роки після того, себто 16 липня 1990 р., Верховна Рада Української РСР, після кількадечних гарячих дебатів, схвалила Деклярацію, в якій, м. ін., сказано що, "виражаючи волю народу України" і "маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України", вона, Верховна Рада УРСР, "проголосувала державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах" (*Радянська Україна*, 17 липня 1990).

Як свідчать очевидці, після схвалення цієї Деклярації присутні депутати Верховної Ради УРСР схопилися з місць і тривалими оплесками відзначили ніби новий етап в житті України. Це зрозуміло, бо в порівнянні зі скромними проектами і вимогами Української Центральної Ради з 1917 р., "Деклярація про державний суверенітет України", яку прийняла Верховна Рада УРСР у 1990 р. — це імпозантний і, треба сказати, дуже зобов'язуючий документ, зокрема, коли усвідомити, що сьогодні Україна знаходиться під суцільним контролем імперії як одна з її провінцій.

І тому тут зразу постає ряд питань: як це могло статися, які вирішальні українські і сторонні сили вплинули на такий розвиток? Яким чином Деклярацію про суверенітет України прийняла Верховна Рада УРСР, майже три чверті членів якої становлять партійні бюрократи, що репрезентують і здійснюють в Україні традиційну політику централізації і контролю? І далі: які практичні результати Деклярації про суверенітет, яка її реальна вартість?

Врешті, які завдання в таких умовах стають перед керівниками теперішнього українського національного відродження?

Відповідаючи на ці питання, треба насамперед пригадати, що між Другим і пізнішими універсалами Української Центральної Ради і теперішньою Деклярацією Верховної Ради УРСР про суверенітет України, пролягли довгі і криваві десятиліття в житті українського народу. Вони позначені розгромом Української Народної Республіки, зумисним знищенням засобами голоду української хліборобської кляси, розстрілами і засланнями тисяч діячів української культури, погромом українських церков, пляновим перемішуванням населення, суцільною русифікацією і т. д. А все таки, всупереч цим трагедіям, український народ вижив. Бо, як у свій час писав Євген Сверстюк, "ніякою логікою не пояснити нам наших відроджень після поразок і самого факту нашого національного існування: ми живемо в стихійно-іраціональному, в глибинах, самим корінням, що вічно пробивається паростками... наші поразки кожен раз здавалися остаточними — нас вирубували на пні, забуваючи в п'яному газарді, що в глибинах недосяжне коріння, а в нашій землі проростає кинуте в бою зерно".²

Чи названі Сверстюком паростки глибинного українського національного коріння виявилися в проголошеній 16 липня ц. р. Деклярації про державний суверенітет України? Немає сумніву, що у великій мірі так. І виявилися вони не тільки в ній, та й сама вона не народилася випадково, відірвано від нашої історичної спадщини. Бо минулі роки і десятиліття — це, як відомо, не тільки роки жертв і страждань народу, але також періоди його тривалої боротьби за право бути господарем своєї землі. Універсали Української Центральної Ради і народжена в революції Українська Народна Республіка породили могутній рух національно-культурного відродження 1920-их років, ідеї державної незалежності України і боротьба за неї полонили увагу молодого українського покоління 1930-их років, вони унапрямували дії організованого українського підпільного і повстанського руху 1940-их років, цими ідеями жили носії української духовної культури у важких повосенних десятиліттях. А особливим щастям покоління шістдесятників, сімдесятників і вісімдесятників в Україні стало те, що вони можуть бути учасниками, а чимало з них і керівниками теперішнього історичного здвигу нашої нації, співтворцями таких історичних актів як Деклярація про державний суверенітет України — якщо її розглядати як перший крок на шляху до справжньої державної самостійності. За весь час довгої боротьби українського народу тільки небагатьом українським поколінням судилася така щаслива доля. Це є основна українська сила, яка привела до Деклярації про суверенітет. І що особливо важливе: цій силі сьогодні сприяє кон'юнктура, себто розлад в імперії.

Ці люди — це в першу чергу ті, хто впродовж останніх десятиліть виніс прапор державної самостійності, хто цю ідею обстоював і хто за свої погляди та діяльність відбудув драконівські строки в'язниць і концтаборів Радянського Союзу. Коли йдеться про теперішніх депутатів Верховної Ради УРСР, а недавно ще діячів Української Гельсінкської Спілки, які, власне, співтворили Деклярацію про суверенітет України, це такі люди як Левко Лук'яненко, Вячеслав Чорновіл, Михайло і Богдан Горині, Степан Хмара, Ірина Калинець, Олесь Шевченко — щоб назвати тільки деяких, без бажання поминути інших, не менш заслужених. Значення тих людей не тільки в тому, що вони були серед перших носіїв ворожих органам безпеки ідей, але передусім в тому, що вони, відновивши УГС, поставили і опрацювали плян організованої дії, точніше, проскцію організованих неформальних формацій. Вони розуміли, що без організованости, самопливом, нічого в громаді не досягається. При тому, відповідно до духу доби, в якій живемо, вони чітко визначали свою діяльність як виключно легальну, конституційну. (Варто пригадати, що таку плятформу прийняла вже у 1959 р. Українська Робітничо-Селянська Спілка, яку під проводом Лук'яненка створила т. зв. група юристів). Така програма, стратегія і тактика УГС дозволили їм знайти спільну мову з такими неформальними, а згодом частково реєстрованими формаціями як Товариство "Лева", Товариство української мови ім. Т. Шевченка, "Меморіал" чи інші, врешті, з Народним рухом України, бути їх співтворцями, і таким чином будувати широкий фронт народної самооборони.

Зокрема вони знайшли спільну мову з репрезентантами української культури, в першу чергу з окремими діячами Спілки письменників України, Інституту літератури Академії Наук УРСР та інших творчих спілок, з ученими різних профілів та представниками професійної інтелігенції, які також впродовж багатьох років послідовно ставили загороду наступові імперської чорносотенщини на душу української нації. Це пізніше такі депутати Верховної Ради СРСР або Верховної Ради УРСР як Іван Драч, Дмитро Павличко, Володимир Яворівський, Павло Мовчан, Сергій Головатий, Сергій Конев, Ігор Юхновський, Лариса Скорик та інші.

В такій атмосфері народилася при кінці 1988 року ідея Народного руху України, який остаточно оформився на своєму установчому з'їзді у вересні 1989 р. На тому з'їзді, м. ін., закріпилася єдність всіх творчих українських сил в одному фронті провідних діячів з різними політичними біографіями: тих, хто роками був репресований, і тих, хто в таборах не сидів, і це домовлення стало одним з найважливіших досягнень Народного руху. Не менш важливим успіхом того з'їзду Руху було ствердження міжнаціональної єдности всіх жителів України, незалежно від

національності, їх спільного інтересу в тому, що Україна сама правила своєю долею. У такому спільному фронті українських патріотів пройшла в Україні підготовка і проведення виборів до Верховної Ради УРСР цього року і в такому пляні народився Демократичний блок в тій Раді, який вів перед у корисному для інтересів України формуванні Деклярації про її державний суверенітет.

Проте, як відомо, не тільки члени Демократичного блоку схвалили Деклярацію про суверенітет. Вони ж мають у Верховній Раді не більш як 25 відсотків голосів. За Деклярацію голосували також члени блоку партійної бюрократії, за винятком чотирьох, які голосували проти. Як це сталося? Безперечно, існують закулісні деталі про причини такого обороту справ. Проте деякі справи сьогодні ясні і випливають з об'єктивного розвитку подій та процесів, які проходять в цілій імперії.

Поперше, гасло суверенности союзних республік, точніше їх звільнення від прямої контролі і наказів московського центру та потреба нового "союзного договору", дискутується в радянській пресі, отже і в Україні, вже довгий час. Це наче складова частина горбачовської політики перебудови для рятування імперії від економічної катастрофи шляхом зменшення контролю союзних міністерств. Також вибори у всіх республіках, отже і в Україні, проходили під гаслом децентралізації народного господарства і суверенітету республік, і кожний кандидат в депутати, включно з партійними бюрократами, засвоїв собі цю популярну у виборців термінологію, а XXVIII з'їзд КП України в червні ц. р. прийняв резолюцію про державний суверенітет України.

Проте голосувати за деклярацію змусили партійних бюрократів ще інші причини. Тут діяло також замішання, а то й розлад, які в останній час сталися в цілій КПРС, що зрозуміле на тлі тотального провалу комуністичної системи в Східній Європі і, практично, в цілому світі. Криза захопила також керівників КП України, зокрема коли кількадесят членів цієї партії покинули черговий з'їзд КПРС в Москві і повернулися на сесію Верховної Ради УРСР, в результаті чого зрезигнував голова цієї Ради Володимир Івашко, і що зразу підхопила міжнародна преса.

Мабуть, найважливішою причиною, яка змусила партапаратників не протиставлятися Деклярації про суверенітет України, є серйозна економічна криза, недостача товарів першої потреби і страх за соціальні наслідки того, точніше страйки шахтарів Донбасу, які вимагають резигнації уряду СРСР, ліквідації партійних осередків в армії, реформи КГБ, ліквідації союзних міністерств, а також, в деяких постановах шахтарів, суверенітету України. Діє тут також своєрідна ланцюгова реакція, бож деклярації про державний

суверенітет проголосили вже Російська федерація, Молдавія, Узбекистан, а прибалтійські республіки пішли ще далі у своїх заявах і ділах.

Не можна також виключити, що на тлі кризи в імперії, в Україні, а, мабуть, і в інших республіках, народжується серед їхніх громадян своєрідний місцевий патріотизм, почуття спільності інтересів, незалежно від національності. Це може впливати також на частину російської меншости в Україні.

Це тим більше, що, як відомо, діячі теперішнього українського відродження у всіх своїх виступах підкреслюють принципи рівноправності всіх громадян України і їх спільні інтереси. Ясно, що так мислять далеко не всі росіяни, бо імперський шовінізм не належить ще до історії. Коли ж люди такого типу не заперечують проти Деклярації про державний суверенітет України, то, можливо, ще й тому, що до таких документів вони не приділяють багато ваги, надіючися, що одне записане на папері, а інше може вийти на ділі, значить, все може залишитися по-старому.

Це приводить нас до другого питання, про яке мова на початку цієї статті: яка реальна вартість деклярації про Державний суверенітет України, які її сили і слабості?

Якщо йдеться про її значення, то треба ще раз сказати, що за останнє сімдесятліття поневолення українського народу, ця Деклярація — це небуденний історичний документ і він, на свій лад, знаменує один завершений етап в боротьбі народу за державну самостійність. В Деклярації про державний суверенітет України знаходиться чимало цінних стверджень, які звичайно творять вихідну складову частину Конституційних законів, наприклад, про суверенітет народу "як єдиного джерела влади", про "самостійність у вирішенні будь-яких питань державного життя", про "верховенство законів республіки на своїй території", про "недоторканість кордонів України", а також там є постанови, які мають особливе життєве значення, наприклад про проходження військової служби українськими новобранцями тільки на території України тощо.

Деклярація про державний суверенітет України знайшла доволі широкий відгомін в міжнародній пресі. Крім основних фактів там подавали також скептичні коментарі. Це зрозуміло, коли мати на увазі критичне ставлення публічної opinio світу до всіх документів, що виходять з Радянського Союзу. І не можна забувати, що і прихильників ідеї самостійности України у світі не так вже багато. Проте немає сумніву, що якщо за Деклярацією про суверенітет прийде її здійснення в житті, сторонній світ це врахує і визнаватиме доконані факти.

Це відноситься також до теперішніх вождів у Кремлі і російської чи іншої меншости в Україні. Правда, за декляративною терміно-

логією, всі дотеперішні конституції УРСР "гарантували" їй "суверенітет" і це ні в чому не міняло фактичної долі українського народу. Але сьогодні, у 1990 році, ситуація таки інша. За попередньою Деклярацією стоять інші українські організовані сили, про що вже була мова, інша сьогодні також міжнародна ситуація, а передусім внутрішня ситуація в самій імперії, яка виявилася банкрутом, на ділі, в усіх сферах життя. В таких умовах Деклярація про суверенітет має інші виміри. Це проголошена світові у 1990 році легалізація українського народу як суб'єкта, господаря своєї землі (разом з національними меншостями), це удар по уяві, мисленні, а то й ментальності тих жителів української землі (неукраїнців і, на жаль, частини українців), які досі думають, що Україна це невід'ємна частина імперії і що так завжди мусить бути, а також тих чужинців, які ідею державної незалежності України розглядають як химеру мрійників.

Однак вартість Деклярації про державний суверенітет не повинна заслоняти нам її слабостей. Деякі з них надто різючі. УРСР називається "суверенною національною державою", вона "самостійна у вирішенні будь-яких питань державного життя", але цій же "суверенній державі" накидається обов'язок гарантувати кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР. До якої держави такий громадянин буде зобов'язаний своєю лояльністю і своїми обов'язками? Чиїм законам він буде підкорятися і яка тоді вартість постанови про "верховенство законів республіки" також там, де йдеться не тільки про одного громадянина України, але про цілі громадські, економічні чи інші структури? Якщо Україна "суверенна держава", то чому вона, як сказано в Деклярації, тільки "має право на власні Збройні Сили", іншими словами: має право мати право. Що це за дивогляд і яка це держава, що не має своїх Збройних Сил? Хто тоді "гарантує недоторканість території УРСР", про яку пишеться в Деклярації про суверенність? Якщо Україна справді суверенна держава, якщо, як каже Деклярація, і "народ України є єдиним джерелом державної влади", то чому йому зразу накидається в Деклярації зобов'язання в'язати себе "союзним договором" з іншими республіками, а точніше з центром імперії в Москві, бо, в кінцевому результаті, про це йдеться всім, хто імперію насилу хоче зберегти при житті. Чому не дати змоги українському народові самому насамперед стати державним і вирішити, з ким і в якій формі вступати в союзні договори? Адже зрозуміле, що також самостійна українська держава мусітиме змагати до приятних взаємин і співпраці з усіма сусідами, зокрема з Росією, але буде це робити тільки з власної волі. Врешті — що найважливіше — багато статей Деклярації звучать доволі обіцяюче і приємно для українського вуха, наприклад, деякі постанови про економічну самостійність

України (подібне у відношенні до інших республік), де, як згадано, імперія мусить поступитися, значить, це з боку її вождів чеснота з конечности. Але в практичному проведенні тих чи інших постанов рішатиме в Україні реальне відношення сил між Україною, значить між її патріотичними силами всіх профілів і силами московського центру. В час, коли пишуться ці рядки, міжнародна преса повідомила, що Борис Єльцин, точніше, очолювана ним Верховна Рада Російської федерації, змусила Горбачова поступитися Росії в справах незалежності банків на її території. Це одна з перших проб обох сторін, при чому тут все таки йшлося про радше родинний спір між самими росіянами. Як така боротьба виглядатиме між Києвом і Москвою? Як з цим впоратися українській стороні?

Підходимо до питання завдань, що стоять перед українськими патріотичними силами після схвалення Деклярації про державний суверенітет України. Ясно, що їм самим видніше, які це завдання і як їх розв'язувати. Тому я обмежуся тільки двома.

Проблеми, які стоять перед керівниками українського Руху, безперечно, складніші від завдань Єльцина чи, з другого боку, наших прибалтійських друзів. Видається, що головна українська трудність у тому, що до боротьби за здійснення гарних слів Деклярації про суверенітет і внесення потрібних доповнень та коректив, і загалом до поступового будування справжньої самостійної держави, ми приходимо рівночасно в процесі будування самої нації. Сьогодні ще доволі широкі кола українського суспільства хворі від духовних скалічень, яких вони зазнали за десятиліття поневолення, від експериментів анаціональної, точніше антинаціональної деправації і нігілізму, а в той же час треба будувати нові структури державного характеру чи хоча б їх сурогати. А втім, поки стати справді самостійною державою, нам треба насамперед стати організованою громадськістю.

На жаль, історична доля народів, отже і нашого, не завжди щедра в даруванні сприятливих нагод для їх піднесення чи розвитку. Відомо, що до революції 1917 і наступних років наш народ прийшов на ділі без організованих громадських структур, а українські політичні партії були в пеленках в програмовому і організаційному відношенні. У 1920-их роках прийшло національне відродження, постали громадські структури у сферах культури, науки, окремих клітин народного господарства, народилася інституція Української Автокефальної Православної Церкви та ін. Але всі вони були швидко знищені.

В процесі теперішнього відродження, точніше за останні два-три роки, порожнечу виповнили в чималій мірі згадувані вже неформальні формації. Їх динаміка велика, але і їх засяг, передусім територіальний, порівняно обмежений. Облогодом ще лежать окремі райони України і окремі верстви суспільства. Їх усіх треба включити

в громадську дію, щоб на практиці здійснювати окремі статті оброчної і неповноцінної Деклярації про суверенітет України, щоб на ділі перетворити цю Деклярацію в інструмент боротьби за справжню самостійність нашого народу.

Тут виринає ще одна практична вимога. Немає сумніву, що такі явища як, з одного боку, національна символіка, точніше, боротьба за її легалізацію всупереч заборонам імперських органів, масові народні здвиги, маніфестації тощо, а з другого боку, публічне розкривання злочинів влади, вчинених над українським народом, причинилися в останні рски до мобілізації народних мас, до національного відродження. Загалом, — це дії тривалої вартости і неминуче конечні засоби в боротьбі поневоленого народу. Проте евентуальні перегони в декляративному патріотизмі між окремими групами можуть принести шкоду спільній справі. Сьогодні, після здобуття певних конкретних успіхів, передусім перемоги Демократичного блоку у виборах до Верховної Ради УРСР і блискучих перемог у виборах до рад трьох західніх областей, українські патріоти перебрали на себе перед своїми виборцями відповідальність не тільки за оборону принципів української державної самостійности, але також за те, який вплив їх перемога матиме на конкретні життєві питання пересічного громадянина, на продукцію і постачання товарів першої потреби, на існуючу житлову кризу, на задоволення вимог шахтарів Донбасу та ін.

Розв'язувати такі проблеми на спадщині безгосподарности і часто злочинної безвідповідальности партійної бюрократії у відношенні до народу не буде легко ні депутатам, ні ширшим колам українських активістів. Для того, щоб направити катастрофічне становище в різних галузях життя, зокрема, щоб задовільнити найбільючіші потреби населення, потрібні численні кадри спеціалістів тих різних галузей і з ними мусять знайти спільну мову провідники сучасного українського руху для того, щоб втягнути компетентних людей в процес державного будівництва. Це великі, нові завдання, які вимагатимуть від них величезних зусиль, незмінного ентузіязму, завзяття — і державницького розуму. Це передумова перемоги України над силами імперської реакції.

28 липня 1990 р.

---

1. Тарас Гунчак і Роман Сольчаник, *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті*, т. I, *Сучасність*, 1983, стор. 309.

2. Євген Сверстюк, *Вибране*. Упорядкував Іван Кошелівець. *Сучасність*, 1979, стор. 117.

ВИСТУПИ КАНДИДАТІВ, ВИСУНУТИХ НА ПОСАДУ ГОЛОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В. Яворівський

Шановні обранці українського народу, шановний парламент, шановні наші гості і шановні телеглядачі нашої України!

Наша сесія, наші сесійні слухання нарешті вийшли із хащ на таку злітну, я б сказав, смугу. Вчора ми заслухали навалу різних програм, різних точок зору. Були і ліві, були і центристські, були і такі, що трішки справа від центру. Через те я думаю, що ви зрозумієте ту ситуацію, в якій опинилися сьогодні ми, ті, хто буде підніматися на цю трибуну.

Я хотів би внести невеличку корективу в те, що вчора можна було не завжди здогадатися, на яку посаду ми обираємо претендента. Чи ми обираємо Голову Президії Верховної Ради України, чи обираємо Голову уряду. Я хотів би все-таки наголосити на тому, що йдеться про обрання Голови Верховної Ради, і тут, мабуть, ми повинні якось свою оптику навести більш прицільно на людину, яка готова посісти, якщо їй довірять, цю посаду. Йдеться про те, що немає ні в нас на Україні, ні в усьому Союзі, та, мабуть, і в усьому світі курсів, які б міг закінчити претендент на посаду Голови Президії Верховної Ради. Тут звучали у запитаннях кілька разів такі ноти: "Ми вам віддаємо найвищу владу в республіці". Дозвольте не погодитись з цим. Ми люди, яким народ передав владу, ми її нікому не збираємося передавати.

Через те я вважаю, що це має бути людина поміркована, комунікабельна, це має бути людина, яка блискавично реагує на ту чи іншу ситуацію, що склалася в парламенті. Це має бути людина, яка зуміє зводити різні "крила" нашого парламенту. А вони є і це реальність. Не потрібно з цього приводу нервуватись, бо такий народ наш сьогодні, таке наше суспільство, іншого народу в нас немає, та ми іншого і не хочемо. Через те потрібна людина, яка зуміла б в якийсь момент оці "крила", оці різні думки довести все-таки до злагоди. Я вважаю, що це найперша, найголовніша вимога. Ця людина повинна бути позбавлена своїх партійних амбіцій чи групового егоїзму у першу чергу і пам'ятати тільки про інтереси народу, тільки про інтереси нашого суспільства...

Водночас треба сказати, що, мабуть, найголовніше (це не суперечить тому, що я сказав) це все-таки політичні реформи.

Я вважаю, ми ще не зовсім до цього готові, ми іноді забуваємо про те, що вже живемо у багатопартійній, конституційно ствердженій всеохоплюючою Конституцією багатопартійній системі. Я певен, що період конфронтації, який зараз є в нашому парламенті,

пересмикування один одного, пройде. Я пригадую, як кілька днів сидів на засіданнях австралійського парламенту. Ви б подивилися, як різні партії "наскакують" одна на одну. Я думав, це запеклі вороги, та тут же вони в перерві виходять, сідають, п'ють по склянці вина, в них так заведено, каву, обіймаються. Це друзі, приятелі.

Та ми ще в полоні наших політичних стереотипів. Я вірю, що все буде нормально, потрібен час і терпимість. Ми якось дискутували з Леонідом Кравчуком, і я говорив: гаразд, буде демократична партія, партія з прогресивними ідеями, то ж за якою партією піде народ, якій він повірить, яка партія запропонує цьому народові коротший, менш виснажливий шлях до кращого життя, ту народ і підтримає...

Багатопартійна система в усьому світі себе виправдала, і винаходить велосипед, мабуть, немає ніякої потреби.

Друге питання. Ми не вийдемо з зачарованого кола, ми вічно будемо натикатися на глухий кут, бо як тільки ми хочемо прийняти якийсь новий закон, ми натикаємося на стару Конституцію, потрапляючи в неї, як у пастку.

Україні потрібна нова Конституція. Давайте скажемо правду, всі попередні Конституції — це були записні книжки Генеральних секретарів: прийшов, що хотів, викреслив, що хотів, дописав — чи на свою подобу, чи на угоду якійсь кон'юктурі і таке інше.

Ви подивіться, американська Конституція: кілька століть ніхто її не торкався, для того, щоб внести одну маленьку поправку, вони дебатують дуже довгий час, через те є стабільність у суспільстві, тому що є стабільна Конституція, стабільні закони. На їхній Конституції вирости покоління, століттями люди виховувалися. Хто ж знає нашу Конституцію, коли в ній щоденно ми щось міняємо?..

Це одне питання. Я вважаю, що його повинен вирішувати парламент, бо це — обов'язкова умова демократизації і демократії нашої. Це — вільна преса. Я за те, щоб наше телебачення і радіо були вільною, народною трибуною, щоб вони подавали різні позиції, різні думки. Наш народ мудрий, він у всьому розбереться. Це питання, яке мусимо обов'язково вирішити тут у парламенті. Я вважаю, що і в роботі парламенту, і в нашому житті повинна бути повна ніким не обмежена гласність.

Сьогодні ця гласність ще дозована, з таким "краником": комусь щось не подобається, скажімо, на тому ж нашому телебаченні головному редактору. Він може цей "краник" трішечки закрити, чи перекрити зовсім. Я вважаю, що таких повноважень сьогодні не повинен мати ніхто, тільки об'єктивність та ідея здорового глузду і бажання добра нашому народові...

У багатьох демократичних суспільствах робиться саме так і нічого в цьому крамольного немає. Я вважаю, що ми повинні

перейти від слів до діла і передати всю владу місцевим Радам. Наша шановна Валентина Семенівна, відходячи, подарувала нам такий подарунок, що це просто удар по всьому тому, що ми вже пройшли. Як це так, поясність мені, обласна Рада народних депутатів, люди, обрані народом, а їм не підкоряються ні місцеві КДБ, ні міліція? Як це може бути, про що ж ще можна говорити, про яку ми можемо говорити свободу і демократію, правову державу?

Я вважаю, що вся влада повинна бути віддана народові і ця влада повинна керувати всім, що є на території цієї місцевої Ради. Все повинно підкорятися їй. Тільки тоді ми знову знайдемо господаря на нашій землі, бо, на превеликий жаль, його сьогодні у нас немає.

Економіка. Багато тут говорилося про неї. Хотів би лише сказати, що сьогодні вже нам всім зрозуміло, і ми на цьому всі зійшлися, — це роздержавлення. Ми повинні якось розтягнути цього велетенського монстра, який працює сам на себе, який забув про людину, про її інтереси, про її сьогоднішні потреби. Ми не раз сахалися з однієї крайності в іншу. Я вважаю, що демократію потрібно будувати лише демократичними засобами. Найменший тиск, найменші якісь антидемократичні прийоми потім вдарять по цій же нашій молодесенькій, яка ледве-ледве спинається на ноги, демократії. Через те, я переконаний, нам потрібні всі форми власності. Треба кинути їх в оце наше життя, яка форма виживе, який метод перемаже, той і буде найкращим. Нав'язувати ми не маємо права нікому і нічого. Через те хай у нас сьогодні будуть всі моделі. Хай будуть і акціонерні товариства, хай буде оренда, приватна власність. Все-все, що ми можемо запропонувати...

Я вважаю, що нам потрібні незалежні від уряду банки. Я знаю з розмов із нашими земляками за рубежем, люди запитують: чого ви не маєте свого власного українського інвалютного банку? Ми у вас будемо тримати свої гроші, беріть нашу валюту, закупавайте щось, користуйтеся цим, куди ж ви дивитесь, хлопці. Я вважаю, це питання потрібно вирішити одним з найперших...

Кілька слів про село. Мені дуже гірко, що ми, в принципі історично-хліборобська нація, розгубили свій аграрний талант. Коли у передвиборних кампаніях, у тому самому Онуфріївському, Світловодському районах, ми заводили мову про те, що треба давати селянам землю, багато хто сказав: заберіть ще й цю, що я маю.

Я хотів би наголосити ось на чому. Ми забули про психологію й історичну пам'ять селянина нашого. Гаразд, він візьме сьогодні землю, він працюватиме, аж шкіра буде репатися на спині і завтра збудує будинок, купить машину, випростається, розбагатіє, якщо він розторопний господар. А де в нього гарантія, що коли через два роки там у вас "вгорі" щось поміняється і прийдуть за мною й

скажуть: "Там уже на Сибіру підремонтували, провітрили табори, гайда, давай, куркуль, збирайся туди".

Я вважаю, що наш парламент повинен дати повну конституційну гарантію селянинові, що такого не станеться. Тільки тоді це питання може зрушити з місця. Кілька слів про національне питання. Його вже торкалися багато, однак це, можливо, одне з найвибухонебезпечніших питань. Нам все-таки поталанило на Україні. Я думаю, що ми сьогодні не маємо жодної причини чи зачіпки для міжнаціональних конфліктів. Ми — народ добрий, ми — народ, який споконвіку приймав до себе інші народи і який вмів жити між іншими народами. Я вважаю, що ніякого егоїзму національного в переважній більшості українців немає. І нам вистачить глузду для того, щоб ці питання вирішити. Але я б вніс пропозицію, щоб нам мати при нашому українському парламенті якщо не палату національностей, може ми не готові до цього, але принаймні парламентську групу представників різних національностей. І всі ті рішення з національного питання, які ми будемо тут приймати, щоб вони проходили через цю групу. Ми будемо мати фільтр, де буде залагоджено інтереси всіх національних меншин, які є сьогодні на Україні.

Я згадую професора Рудницького, покійного, який колись жартував так: "Колись збиралися три професори і знали дев'яносто дев'ять мов, тепер збираються дев'яносто дев'ять професорів і трьох мов не знають". Оце, власне кажучи, мовна ситуація у нас на Україні. Ми не знаємо як слід ні своєї, ні російської. Я думаю, що це питання повинні вирішувати і наша школа, і наша наука, і наша культура. Культура, кажуть, нерентабельна. Нерентабельна вона і в інших країнах. Нерентабельна, бо не має ціни. А на Україні вона просто злиденна. І провінційна. Але ми маємо багато талантів, які можуть заробляти валюту. Вони це роблять, але валюта йде в центр, а не на наші потреби. Ситуацію треба міняти. І той новий міністр, якого ми тут будемо затверджувати, я думаю, що в свою програму повинен це обов'язково включити. Хоча не приведи Боже перевести культуру на госпрозрахунок. Справжню культуру задушить підробка під неї.

І останнє. Чорнобиль. Про нього багато говорилось. Я вважаю, що може найголовніша наша місія, кого народ сьогодні посадив в ці крісла на п'ять років, це, мабуть, — Чорнобиль, Чорнобиль, Чорнобиль і ще раз Чорнобиль. Я вважаю, що ми повинні створити може найсоліднішу, найбільшу і постійно діючу, щоденно діючу депутатську комісію по наслідках чорнобильської аварії. Я думаю, що повинні ще підняти весь світ на допомогу, ми самі не впорасьмо. Сьогодні рівень технічного прогресу такий, що з такою бідою, як чорнобильська, одна нація, навіть якби ми були не в такому економічному прориві, в якому перебуваємо зараз,

впоратися не може. Весь добрий світ може і хоче нам прийти на допомогу. Тільки ми повинні проявити свою мудрість, свою відкритість, відкинути ідеологічні догми минулого. Самі ми цієї біди не позбудемося, але не маємо права чорнобильську рану залишити.

Єдина наша з вами опора — це наш народ. Такого велико-терпеливого, доброго й довірливого народу не має жоден парламент світу. Він готовий усе перетерпіти, тільки якби ми дали йому реальну, очевидну надію, що його життя таки зміниться на краще.

В. Гриньов

Шановний голово, шановні народні депутати!

Коротко про себе. Народився у липні 1945 року в селі на території Слобожанщини — межі Белгородської і Харківської областей. Там і виріс. Мати — сільська вчителька, про батька, як я довгі роки писав в анкетах, ніяких відомостей не маю. Закінчив школу з медаллю. Вступив до Харківського політехнічного інституту в 1963 році, його ж закінчив з відзнакою, був залишений для навчання в аспірантурі. За два роки підготував кандидатську дисертацію. У 36 років став доктором наук. За оцінками колег, створив наукову школу з проблем оптимізації конструкцій, написав дві книги, підготував кілька учнів, завідую кафедрою прикладної математики, член КПРС з 1981 р.

Платформа кожного кандидата має відображати його систему поглядів. Людина — явище суспільне, а у відношенні до людини, яка займається політикою, — це подвійно справедливо. Я, як і багато моїх колег — депутатів з Харкова, почуваю себе породженням політичної атмосфери цього міста. Міста, яке, як вам відомо, було столицею України часів непу. Міста космополітичного за своїми поглядами, я вживу таке жорстоке слово. Міста, яке зуміло, як мені здається, виробити свою філософію, філософію кваліфікованого, творчого, думаючого працівника: робітника, лікаря, інженера, вченого, письменника, музиканта та ін.

І ще одна обставина, яку, як мені здається, треба відзначити. Я один з організаторів харківського партійного клубу, член його координаційної ради. До речі, народними депутатами від Харкова стали сім членів клубу. Стою на позиції "Демократичної платформи". На цих позиціях проводив предвиборну кампанію на з'їзді Компартії України і КПРС. Обраний делегатом з'їзду Компартії України і з'їзду КПРС. До цього я хочу додати кілька слів. Боротьба за демократизацію партії, на мій погляд, — один з найважливіших аспектів боротьби за демократизацію суспільства. Нещодавно, даючи інтерв'ю одній з газет з приводу захисту

процесу демократизації партії, з приводу втрат у цій боротьбі, я навів епіграф до роману Хемінгуей: "Не питай, по кому б'є дзвін, він б'є по тобі".

На мій погляд, нам, народним депутатам України, слід боротися з будь-якими проявами, з будь-якими спробами наступити на горло демократії, демократичним принципам. Де б це не відбувалося: в КПРС, в республіканській партії, в Русі, в будь-яких інших суспільно-політичних формуваннях. Необхідно добиватися безумовного пріоритету загальнолюдських, загальнодемократичних цінностей над класовими, ідеологічними, національними — це моє моральне кредо.

Суб'єктивно для мене точкою відліку наших невдач в історичному плані є той момент, який важко визначити часовими рамками, але саме той момент, коли політичні й економічні свободи особи були принесені в жертву абстрактній суспільній ідеї.

Імператив Достоевського про неможливість побудувати щастя людей на крові дитини обернувся моторошною реальністю в нашій країні. Обернувся мільйонами жертв сталінського геноциду. І сьогодні я вважаю надзавданням парламенту визволення особи шляхом створення зводу законів, який базувався б на Загальній декларації прав людини.

Необхідно демонтувати суспільно-політичні інститути тоталітарної держави, які у нас досі благополучно існують, і замінити їх інститутами багатопартійного громадянського суспільства. Здійснити перехід від казарменої до ринкової економіки. Це єдиний шлях досягнення добробуту людей, які живуть на території України.

Я спинюся на деяких моментах, які вважаю вузловими, і загострю деякі з них.

Перший момент стосується порядку денного. На мій погляд, ми допустили помилку: слід було б перед виборами Голови Верховної Ради розглянути не тільки звіт Ради Міністрів, а й зміни 6 і 7 статей Конституції, прийняти Декрет про владу у формулюванні, близькому до того, яке пропонував Сахаров, Декларацію про суверенітет України.

Ми повинні були оголосити, що робимо реальною владу Рад, ми повинні були концептуально визначити принцип, за яким сьогодні функціонує народовладдя на території України. Принцип, згідно з яким основні владні права, основні ресурси зосереджуються в Радах нижнього рівня, відбувається делегування повноважень від Ради нижнього рівня Радам верхнього рівня, додержується принцип автономії Рад.

Слід було б подивитися, що являє собою наша Верховна Рада.

Я дуже коротко проаналізую больові точки.

Склад Ради. У нас мало кваліфікованих юристів, тому основну

розробку законів у Верховній Раді, як це вже зараз видно, візьме на себе апарат Верховної Ради, формування якого відбувається поки що за невідомими для нас правилами.

Ми повинні дістати фінансову можливість формувати альтернативні групи юристів, експертні комісії з учених, із спеціалістів різного типу для проведення незалежних експертиз, а це — фінанси, новий рівень матеріального забезпечення діяльності Верховної Ради.

Матеріально-технічне забезпечення діяльності народних депутатів. Ми повинні розуміти, що народний депутат сьогоднішнього дня — це щось інше, ніж депутат Верховної Ради старого скликання. Я це говорю не для того, щоб образити депутатів Верховної Ради старого скликання, аж ніяк, але народ поклав на нас дещо інші функції. Це ми повинні усвідомити. Народному депутатові потрібні штат, помічник, знову ж фінанси, потрібен персональний комп'ютер, потрібен банк даних, депутат повинен проводити опитування, соціологічні дослідження у своєму окрузі. Інакше хто гаситиме ту хвилю, наприклад, яка тепер викликана непродуманою політикою з приводу переходу до ринкової економіки. Це наша місія. Ми повинні розуміти, де ми працюємо, який склад наших виборців.

Транспорт. Я торкнувся меркантильного питання. Частина депутатів має транспорт для того, щоб функціонувати нормально. А частина — ні. Даруйте за грубе слово, частина депутатів голоштаньки. Необхідно дати змогу депутатам купити автомобілі, а можливо для сільських депутатів, де території округів порівняні з Бельгією, треба дати можливість купити автомобілі в розстрочку, в кредит.

Потрібен зовсім новий підхід до формування бюджету Верховної Ради. Коли мені кажуть, що бюджет Верховної Ради — 3,6 мільйона карбованців, а я прекрасно знаю бюджет американського сенатора — півтора мільйона доларів, то таке порівняння викликає не посмішку, а сльози. Ми повинні розуміти, що дешевою може бути лише Рада, яка складається з весільних генералів. А нормальна демократична влада дорога. І це дуже важливо, це повинні розуміти наші виборці.

Нам необхідно зробити реальною багатопартійність. Декларація багатопартійності — це ще не реальність. Завдання першого плану. Коли ми займатимемося редакцією 6 і 7 статей Конституції, ми повинні прийняти такий їх зміст, який давав би механізм утворення, розпуску партій і основні концептуальні моменти їх діяльності.

Розкріпачення органів масової інформації. Сьогоднішні спроби керівних органів партії — монополізувати видавничу базу, а вони проглядають, м'яко кажучи, не цілком коректні.

В. Чорновіл

Шановні депутати, шановний голово!

Почну, як у нас заведено, з автобіографії. Я народився у грудні сумнозвісного 1937 року на південній Київщині (тепер Звенигородський район Черкаської області). За кілька місяців до мого народження був заарештований і, за деякими даними, розстріляний в тюрмі Уманського НКВД мій дядько, відомий діяч освіти на Київщині. Ще й зараз в Умані старенькі пенсіонери згадують його...

Я був членом виконавчого комітету Української гельсінської Спілки, очолював у ній пресову службу, яка була найбільш дійовою, хоча наші можливості були дуже незначні. Знаєте ж, що засоби інформації у нас повністю монополізовані. Потім став депутатом Верховної Ради України, депутатом обласної Ради і обраний головою Львівської обласної Ради.

... Отже, шановні депутати, я не бачу потреби перераховувати ті численні потреби — економічні, екологічні, соціальні, які дісталися Україні від століть колоніальної залежності і 70-ліття тоталітарного терору. Ці проблеми загальновідомі, вони не раз називалися в цьому залі. І характерно, що про наше українське лихоліття сьогодні майже з однаковим пафосом говорять і ті, хто цим словником оволодів 20-30 років тому і ніколи іншим не користувався, і ті, хто незвичну для себе термінологію типу "державність", "суверенність", "політичний плюралізм" поспіхом засвоював перед останніми виборами.

Більше того, хочу висловити парадоксальну думку, що в чистому вигляді ми сьогодні не маємо проблем економічних чи екологічних — ми маємо єдину всеохоплюючу універсальну проблему — політичну, яку нам і треба було б зараз вирішувати. Тому я менше буду зупинятись на економічних справах. Я підтримую більшість пропозицій програми академіка Юхновського, відмежовуюсь тільки від його намагання будь-якою ціною зберегти Радянський Союз і від його бажання укладати якийсь новий союзний договір. Я думаю, що нам його не треба було б взагалі укладати.

Економіка наша — потворна, нераціональна, нерозумна — це не що інше, як результат моноцентризму. Це результат гвалтування економічних законів за допомогою ідеологічних догм. Троцькізм-ленінізм у дії, що характеризується ідеологічним насильством над економікою, яке триває дотепер, — ось суть всіх економічних і соціальних проблем, що довели населення України до життєвого рівня третьосортної африканської держави.

Можна було б розуміти висловлене тут не раз прагнення депутатів-аграрників швидше приступити до розгляду наболілих

проблем села. Але мушу вас розчарувати. Без докорінних політичних змін, без виведення України з-під імперського диктату, усунення Компартії від влади, від втручання її у все і вся — нових форм організації сільського господарства ви не введете, а змушені будете латати збанкрутілу колгоспно-радгоспну систему.

Усім нам болять екологічні нещастя, які поставили наш народ на грань фізичного існування. Але хіба не зрозуміло, що Чорнобиль і Чернівці, отруєні ріки і знищені українські чорноземи — це закономірний результат цілеспрямованої великодержавної імперської політики, основним носієм якої після 1917 року стала Комуністична партія, перебравши естафету в царизму.

Я, наприклад, зовсім не проти того, щоб посадити на лаву підсудних конкретних винуватців Чорнобильської трагедії і того київського параду. І перших, і других та третіх секретарів, і президентів та прем'єрів. Я гаряче підтримую ідею ліквідації в Україні всіх атомних електростанцій, які зробили нас атомними заложниками імперії. І все-таки це справі не зарядить. Лихо, яке ми вижинемо у двері, обов'язково залізе у якесь вікно — чи то у вигляді ядерних баз, якими буквально нашпигована українська земля, чи хімічних монстрів — подарунків горезвісного Хаммера — великого друга всіх комуністичних лідерів — від Леніна до Горбачова. На лаву підсудних, бодай символічну, на мою думку, треба насамперед посадити саму існуючу політичну систему імперіалізму і тоталітаризму.

Не думаю, що на це здатний наш теперішній український парламент, переважну більшість якого складають партійні функціонери, високопоставлений номенклатурний апарат. Самих тільки секретарів райкомів, обкомів, ЦК, працівників апарату ЦК, та ще додавши кілька високопоставлених політпрацівників армії я нарахував у нашому складі близько ста. Зате не знайшов там жодного орача чи тваринника, честь яких так дружно захищали кілька днів тому секретарі райкомів, ніби не зрозумівши моєї критики колишніх Рад, у яких простим трудівникам відводилася принизлива роль покірливого статиста...

Але вернусь до нашого складу. Смію твердити, що склад нашого парламенту, який буде зараз обирати керівництво України, на сьогодні зовсім не відображає реальної картини життя українського суспільства, реальних політичних сил, дійсних симпатій чи антипатій нашого народу. І не впевнений, що відобразив у день виборів. У цьому залі сказано немало гарних слів про консолідацію. Траплялось, що ми умиротворені розходилися звідси, були такі дні, гадаючи, що нарешті спіймали за хвіст синю птаху згоди. Але наступного дня вистачало однієї іскри, щоб знову спалахувало полум'я конфронтації. І нічого дивного в цьому немає. Так було, так є і так буде. Бо я можу консолідуватися — якщо не в усьому, то в

багатьох питаннях — з директором заводу, головним лікарем, завідувачим кафедрою вузу, які самі страждають від економічної і адміністративної несамостійності, від централізму і партійного диктату. Але, навряд чи навіть на п'ятому році існування цього нашого парламенту, якщо він якимсь дивом так довго проіснує, я знайду спільну мову з новим класом апаратників, що пройшли вишкіл у брежнєвсько-щербицьких академіях застою і зараз перелицьовуються в "перебудовників" і вболівальників за народ. Ми з ними вкладаємо в ті ж самі слова різні, а то і протилежні значення.

Я, наприклад, не можу зрозуміти, що це воно таке — "суверенітет у складі федерації". Або, що таке "економічна незалежність і збереження всесоюзних міністерств", а саме такою "самостійністю" і "незалежністю" хочуть черговий раз ошукати український народ.

А ось здавалося б те, що нас мало консолідувати, — Чорнобиль. Але й тут корпоративні інтереси панівного класу взяли верх навіть над інстинктом самозбереження. Багато ви гарних слів тут про Чорнобиль наговорили, а от я вам приведу приклад, як це у нас відбувається насправді. У нас, у Бродівському районі на Львівщині, було зібрано чималу суму грошей — понад 10 тисяч. Не захотіли їх послати на розтерзання Мінатоменерго, вирішили самі закупити екологічно чистих продуктів, завезти і віддати в дитячі садки в Поліський район. Зібрали, провели експертизу, дістали відповідні документи, поїхали. Але оскільки це організовувалося Рухом, то місцева влада, райком партії і райвиконком сприйняли це як підрив власного авторитету. За вказівкою Поліського райкому партії дитсадкам заборонили взяти продукти, складу для розвантаження не дали. Ще до приїзду львів'ян населення почали просвіщати, що "бандерівці" везуть отруєні харчі... Гості самі мусили розвозити продукти по селах, але їх там зустрічали по-різному, бо людей відповідно настроїли. А роздачу цих харчів на майдані райцентру було кваліфіковано як несанкціонований мітинг. Люди щось там говорили, звичайно. І місцевий активіст "Руху", що допомагав гостям ділити продукти, був судом оштрафований на 300 карбованців. Місцева газета і "Рух", і тих, хто хотів допомогти жертвам Чорнобиля в біді, облила брудом.

Ось так ваші підлеглі зреагували на нашу допомогу, Іване Степановичу Плющ, бо то ваша область. ...

Що є основною, характерною особливістю, як я вважаю, сьогоднішньої політичної ситуації в республіці, з якою треба рахуватися, вибираючи Голову парламенту?

Це, насамперед, те, що Комуністична партія України, цей, як колись говорилося, авангардний загін КППС, сьогодні сходить з арени як політична сила. Ідеологія Компартії повністю дискреди-

тована. Зберігаючи потужну структуру, контроль над адміністративними і репресивними органами, немалі кошти і засоби, "позичені" у народу, контроль над засобами масової інформації та пропаганди, КПУ виявилась неспроможною ідейно — і залишається на політичній арені як номенклатурна корпорація, як структура організаційно-адміністративна, але вже не як політична партія, що здатна вести конструктивну ідейну боротьбу без обману, без придумувань "галицьких автономій". Вона все більше перетворюється у замкнуту корпорацію, що тримається на поверхні не підтримкою народу, а солідарністю банкрутів, яким є що втрачати.

Мені не зовсім зрозуміло, чому, розглядаючи політичне, соціально-економічне та екологічне становище України, ми зробили основним об'єктом критики український уряд, само існування якого як повноцінного уряду досить проблематичне. Хіба треба було згадувати щоразу, що тов. Масол є членом Політбюро ЦК КПУ, що напрямок уряду — це завжди напрямок ЦК КПУ. Так само зовсім не виконавці — правозахисні органи — основні винуватці недавніх погромів у Львові, Луцьку, Києві і зовсім свіжих у Полтаві і Дніпропетровську. Або того, що звільнивши останнього брежнєвського політв'язня Богдана Климчака, ми вже почали формувати список горбачовських, вписавши туди імена Миколи Бердника та Андрія Духовникова.

І вже зовсім ненормально, що під час звіту зникла із залу Голова Президії Верховної Ради, а перший секретар ЦК КПУ спокійно готувався до висунення своєї кандидатури на найвищу посаду в Україні. Навіть після скасування 6 статті Конституції не доводиться чекати негайного усунення від влади Компартії, яка зуміла всякими правдами і неправдами добитися у багатьох регіонах України суміщення в одній особі партійної і Радянської влади, перетворюючи цим останню, тобто Радянську владу, в повну фікцію.

В умовах політичного плюралізму, що тільки зароджується, Компартія ще не має серйозного партійного опонента. Може, це й добре. Поки ми не пройшли школи демократії, була б небезпечною поява на політичній арені структури організаційно аналогічної Компартії, хоча й з іншим кольором.

Компартії протистоїть поки що "демократичний блок" згуртування громадських організацій, угруповань і політичних партій, що об'єднується навколо ідеї народовладдя і української державності, або, інакше кажучи, навколо ідеї національного порятунку. Хоч ми тут, у Верховній Раді в меншості, опора у нас міцніша, ніж у "подавляючого більшинства". За нами народ, який прокинувся, який уже ніколи не поставити на коліна. Народ цей хоче бути господарем своєї долі і своєї землі. І диференціація

українського суспільства йде зовсім не по лінії розмежування на схід і захід України, як це штучно моделює сьгоднішній ЦК КПУ.

Справді, в ряді областей України в силу історичних умов, в тому числі і менш тривалого тоталітарного терору, демократичним силам вдалося мобілізуватися трохи раніше і здобути переконливу перемогу на виборах, добившись більшості в обласних, багатьох районних і міських Радах і поставивши на чолі цих Рад не секретарів обкомів і райкомів партії, а дійсних обранців народу, навіть недавніх політв'язнів. Це викликало лють апарату, яка вилася в кампанію наклепів через монополізовану Компартією пропаганду.

Нагадую ще раз цю горезвісну квітневу заяву ЦК КПУ з абсолютно фальшивою оцінкою подій в Західній Україні або інтерв'ю першого секретаря ЦК Компартії Івашка газеті "Правда", де він, ще навіть не будучи рекомендованим на посаду Голови Верховної Ради, уже погрожував нам скасуванням ухвал демократично обраних Рад і навіть економічними санкціями. І такі, я вважаю, вже розпочалися. Ось тільки деякі цифри, що стосуються Львівщини. Фонди на продукти харчування зменшені від 12 до 30 відсотків, на бензин — на 25, на цемент, який ми самі й виробляємо, — на 43. Різко скоротилося постачання будівельних матеріалів і труб. За здане державі молоко селяни не дістали в цьому році ні грама комбікормів і т. ін.

Ви скажете, що всім зрізані ліміти, фонди іншим областям. Я порівнював: у більшості областей значно менший процент зменшення фондів. Все це схоже на початок економічної блокади областей, де народ зробив спробу усунути компартію від влади.

В газеті "Молода гвардія" за 22 травня секретар ЦК Компартії України Кравчук дозволив собі антирадянський випад, назвавши сесію Львівської обласної Ради і її рішення фарсом. Хоча фарсом, тільки надто вже кривавим, шановний Леоніде Макаровичу, можна було б назвати 70 років будівництва повітряних замків світлого комуністичного майбутнього, які лопнули, як мильна булька, залишивши усіх нас біля розбитого корита.

Я роздав багатьом депутатам Верховної Ради пакет рішень нашої обласної Ради і тому самі судіть, фарс це чи спроба наповнити поняття "Радянська влада" реальним змістом чи не вперше за 70 років її існування. Я гадаю, що незабаром доведеться недавно всевладній партії з таким примиритися і в Донбасі та на Харківщині, і в Придніпров'ї, і в Таврії. Бо відмінності в політичному розвитку різних регіонів — це тільки різні фази одного і того ж невідворотного процесу національного відродження і демократизації...

Отож, усунення Комуністичної партії від влади мало б стати при іншому складі Верховної Ради України нашим основним

завданням і визначальним мотивом при виборах Голови Верховної Ради України.

Бажання зосередити на політичній оцінці відібрало у мене багато часу, і я тільки тезисно викладу позитивну частину моєї програми, яку підтримали мої виборці. Можливо, запитання ще будуть, я зможу тоді цим скористатися і доповнити.

Отже, я стою на позиціях повної державної незалежності України як єдиного надійного порятунку від економічної, екологічної і духовної катастрофи. Вихожу з таких принципів політичного життя: деідеологізація державного і господарського життя (це не те, що вчора говорив товариш Івашко. Кожна людина справді може мати якусь ідеологію. Але йдеться про деідеологізацію державно-господарського життя. Щоб нам знову партія не влаштувала колективізації та індустріалізації по-партійному).

Далі. Відмова від демократичного централізму і найширше місцеве самоврядування, аж до федеративного устрою незалежної України в дальшому майбутньому, але не зараз (це я трохи полемізую з претендентом Гриньовим). Розуміння політики як компромісу, а не насильства. Пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими і партійними. Відкидання будь-яких імперських начал у національній політиці. Ось на цих засадах має будуватися нова Конституція Української Народної Республіки, а не якийсь союзний договір, який нам зовсім не потрібний.

Економічна програма передбачає досягнення повної економічної незалежності України. Вона включає (тільки тезисно):

Проголошення земель, надр та природних ресурсів України суверенним національним багатством.

Рівноправність всіх форм індивідуальної та колективної власності, включаючи приватну.

Ліквідація системи вертикальних зв'язків в економіці (міністерств, відомств та інших).

Надання підприємствам повної свободи у виборі партнерів та форм і методів діяльності.

Припинення безконтрольної емісії грошей.

Реорганізація системи оптових цін на основі міжнародного індексу цін.

Введення національної грошової одиниці (без цього ми нічого не зробимо, інфляції не переможемо і вся наша ринкова економіка провалиться).

Жорсткі заходи для захисту національного споживчого ринку (на першому етапі).

Режим найбільшого сприяння для підприємств високої технологічної культури.

Міжнародні консесії для створення нових технологічних циклів і ліній.

Радикальна аграрна реформа з передачею землі в довічну власність селянам з курсом на перетворення колгоспів у сільсько-господарські кооперативи та поступове виділення фермерських господарств.

Ці заходи підготують українську економіку до подальших структурних змін та вступу у спільноєвропейську економічну систему.

У соціальній політиці я оголосив би війну психології утримання, яку проводив би під гаслом "Хай живе господар!" або, за лєнінською термінологією, "Хай живе куркуль!" Потрібно повернути до потреб людини. Треба починати не з декларативних, співчутливих слів про долю бідних пенсіонерів та інвалідів, а з негайного встановлення в державноому бюджеті України твердої квоти соціальних програм, — хоча б порядку 40 відсотків (у США сьогодні така квота — 65 відсотків, у Радянському Союзі менше 10). Отоді й будуть кошти, щоб стимулювати житлове будівництво, підняти до нормального прожиткового рівня пенсії та стипендії, максимально сприяти материнству і дитинству, виділити достатні кошти для розвитку науки, зокрема фундаментальної, культури і освіти.

Розбалакування про пріоритет села треба негайно замінити введенням в дію соціальних програм допомоги селу. Ми загубили село. Ми, землеробська, хліборобська нація, до чого ми довели наше село?

Особливої уваги заслуговує екологічна програма, яка повинна стати програмою порятунку нації від екоциду. Це і поступова ліквідація атомної енергетики України, не кажучи про негайну заборону введення в експлуатацію нових блоків та про негайне закриття Чорнобильської АЕС, продовження експлуатації якої просто злочин. Це і неминуче перепрофілювання української промисловості із значним зменшенням у ній екологічно найнебезпечних галузей — хімічної, металургійної, добувної. Це і посилення екологічного контролю та прийняття суворого екологічного законодавства. Здійснення такої програми і було б кроком, етапом в нашому шляху до повної національної незалежності.

На закінчення хочу зауважити, що посаду Голови Верховної Ради Української РСР я розглядаю як службову і як проміжну. Віддавати таку повноту влади в руки людини, обраної не народом, а тільки Верховною Радою, яким не був би її склад, неприпустимо. Я теж за те, щоб Голова Верховної Ради був поки що спікером. Вважаю абсолютно необхідним введення, якщо не сьогодні то завтра, президентства України і ліквідацію президентства СРСР (до остаточного вирішення долі Союзу спільні справи могла б розв'язувати президентська координаційна рада, у якій почергово головували б керівники республік). Президент України повинен

обиратися прямим всенародним голосуванням. Гадаю, такі вибори можна було б провести через рік — півтора.

Реально оцінюючи свої шанси в цьому залі, вважаю висунення моєї кандидатури і цей виступ свого роду прелюдією до майбутньої президентської виборчої кампанії.

Дякую за увагу.

Л. Лук'яненко

Звіт Голови Ради Міністрів, який ми заслухали, звичайно, описовий. У ньому немає аналізу, яким чином Україна дійшла до такої глибокої економічної, соціальної кризи, в якій ми знаходимось. Можна сказати, що шановному Масолу не вистачило сміливості відкрито заговорити про наше національне лихо. Але справа не тільки у ньому. Більшість депутатів, котрі виступали і аналізували положення на Україні, і в тому числі звіт, також піднімали проблеми дуже пекучі, окремі проблеми окремих галузей господарства, пропонували гарні рецепти як вийти з цього.

Ми зараз говоримо, чому Мосол як Голова Ради Міністрів не звітував про роботу уряду республіки. Але хіба в нас є уряд республіки? Хіба у нас є республіка взагалі? Так у нас немає ні Української Радянської Соціалістичної Республіки, у нас немає ні уряду Української Радянської Республіки. Тому що поки існувала 6-а стаття, всім життям у нас керувала Комуністична партія. Комуністична ж партія України є загоном Комуністичної партії Радянського Союзу.

Комуністична партія побудована централізованим способом, і всі рішення, що приймали в Москві, Комуністична партія України здійснювала так, як наказували в Москві. Колись Ленін сказав, що Росія — це тюрма народів. В цю тюрму народів український народ попав у XVII столітті. Двадцяте століття, давши нам три роки незалежності, потім у дев'ятнадцятому році знову повернуло нас в ту саму тюрму народів. Нами керувала не Українська Радянська Республіка, не уряд України, а Комуністична партія Радянського Союзу була передовим загоном російського імперіалізму.

Отже, ми були і залишаємось покищо безправною країною, величезною, багатую і природними ресурсами, і землею, і талантами. Але ми ніколи ще не були самі собою. І зараз сумно чути, як знову є спроби просити щось, може, щось нам дадуть в Москві, може, нас помилують в чомусь, може зволять нам подати.

Нам пора відчути, що період перебудови — це не воля і не милість самого Горбачова чи ще кого-небудь, це кінець розвитку попереднього періоду соціалізму. Він вичерпав усі свої потенції і прийшов до свого природного кінця. Ідея, котра називається

соціалізмом і пов'язана з націоналізацією, посіяна була на території колишньої Російської імперії в Радянському Союзі. Ця ідея росла, виросла і принесла плід. І ми побачили цей плід і жажнувся весь світ цьому плоду. Тому що ця ідея була реалізована мільйонами невинних жертв. Націоналізувавши землю, вона відірвала селянина від землі і, таким чином, зробила для селянина землю чужою. Загнавши все селянство в колгоспи, вона замість економічних важелів керівництва сільським господарством поставила поліцейську систему, яку ми ніжно називаємо адміністративно-командною системою. Селянин у колгоспі став працювати з примусу, а всяка праця з примусу ненависна і противна. Із-за того, що цьому селянинові платили копійки, грами і він не міг прожити за таку зарплату, за таку плату, він починав красти. І це величезна трагедія нашого народу.

І так, не маючи часу зупинитись докладніше, я хотів би сказати, що ви повинні це усвідомити. І вина в тім не тільки Масола, що він не удався до політичного аналізу, вина всіх нас. Ми несемо ще на собі рабське клеймо боязні. Ми все боїмось стати самими собою. Таким чином, тільки вихід України зі складу Радянського Союзу і проголошення самостійної Української держави дасть нам нову передумову, після котрої ми можемо стати на шлях нашої перебудови — і промисловості, і сільського господарства, і всього нашого культурного життя. Тільки в цих умовах ми можемо взяти і вирішити наші проблеми.

Тут багато людей розумних, відповідальних виступали і говорили, що ось потрібно створити розвинутий промисловий або будівничий комплекс. І знову — а що скажуть в Москві, що нам відведуть, що дозволять? Значить, ми повинні відважитись і діяти самі, як дорослі, як правомочні люди, що відчувають відповідальність за долю нації. Коли Україна стане самостійною і коли нам не потрібно буде просити щось у Москви, ми знайдемо спосіб, як дуже швидко вийти з економічної кризи.

Якщо для створення легкої промисловості, для переробки сільськогосподарської продукції потрібно декілька років і потрібні якісь грошові кошти, то м'ясо і масло можна зробити за якийсь рік. І тому нам не загрожує довготривалий голод, ми можемо вийти з нього і у всякому разі в такому простому вигляді нагодувати всіх наших людей. Отже, тільки незалежність і тільки вона забезпечить умови для подальшої реорганізації всього нашого життя. Я закликаю вас наважитись стати людьми, а не рабами, якими ми були 70 років.

М. Горинь

Горинь М. М. (зачитує записки). "Чим ви пояснюєте перемогу радянського народу у Великій Вітчизняній війні? Округ 51-й депутат Квасов".

У Великій Вітчизняній війні зустрілися два реакційних режими — сталінський і фашистський. Кому надати перевагу, важко сказати, але в цій війні вирішувалася доля багатьох народів, і тому прихід ще одного ворога на територію України і інших республік був зустрінутий народом вороже. Перемога у Великій Вітчизняній війні — це перемога волі народу до свободи.

"Шановний депутате, ви так гарно за престол говорили, то чому ви ні словечка не промовили за селян?"

Я так гарно за престол говорив, але я сказав і про селян, і сказав про те, що передача землі селянам у руки навечно як власність — це запорука їх активності і виходу із кризи. Я думаю, що в короткому виступі це є позиція, яка достатня, щоб з'ясувати, на чому я стою.

"Шановний Михайле Миколайовичу, в чому ви вбачаєте відмінність своїх поглядів від позиції академіка Юхновського. 270-й округ. Михайло Батіг".

Я вважаю, що кваліфікований і надзвичайно цікавий виступ академіка Юхновського з конструктивними пропозиціями виходу із кризи різних ділянок нашої економіки припав до душі не тільки мені. Але є один пункт, в якому ми розходимося. Цей пункт — ідея незалежності, яку я відстоюю, і ідея федералізму, яку відстоює академік Юхновський. Ідея федералізму академіка Юхновського — це тільки одна сходинка до завоювання незалежності. Я сказав, що я не бачу гарантів, які б забезпечили Україні у Федеративному Радянському Союзі можливість зберегти суверенність і достойне життя. Я завжди думаю про те, що всі ці закони, які ми тут приймемо, можуть бути викинуті до кошика, якщо на землю прийде солдат і стане своїм чоботом. І це ми повинні мати на увазі, і тут ми повинні приймати такі закони, і робити такі застереження, аби цього не сталося. Я не зовсім втрачаю віру, але я хочу, аби ми не були легковірними. Народ нам цього не простить...

"Що за воєнізовані формування були запрошені на площу на мітинг і яка на них форма, і хто їх узаконив і озброїв? 256-й округ"... Прізвища я не прочитав.

Якщо шановний депутат із 256-го округу бачив, що ці воєнізовані люди озброєні, то я думаю, що треба було б викликати генерал-лейтенанта Дурдинця, аби він навів там порядок. Я бачив, що це молоді неозброєні люди, які брали участь у Київському карнавалі, були в стрілецькій формі українських січових стрільців 1919-1920 років.

"Шановний депутате, чому ви виступаєте від імені народу? Депутат Гринчук, 35-й округ".

Знаєте, тяжко говорити про те, хто має право виступати від імені народу. Кожна партія, яка приходить до життя, ставить певний діагноз народним настроям і народним надіям і вважає, що вона ці настрої виражає і вірно служить народові. Мені здається, я теж хотів би вірно служити народові і був би дуже радий, якби мій діагноз був правильний, а моя рука відчувала пульс народного життя.

Якщо я вжив таку фразу, то я не думаю, що то є великий злочин. Кожен хотів би представляти народні інтереси. Побачимо, хто у цьому представництві буде правий.

"У Польщі — приватні господарства, і вони не можуть нагодувати свою країну. Чому? А в Чехословаччині — кооперативи, і вони забезпечують себе продовольством повністю, в них вищі врожаї, продуктивність тваринництва. Ви справді впевнені, що наші кооперативи або колгоспи, радгоспи треба розпустити?"

Я був би дуже необережний, якби я сказав, що треба розпустити колгоспи завтра. Я дотримуюся тієї думки, що у нас повинна бути різна власність. Але коли вже ми передаємо землю у руки окремим селянам, то повинні передавати навечно. Вони не повинні бути орендарями. Передамо землю в руки селянинові її навечно, він стане господарем і ставитиметься до неї обережно.

Я вам скажу, я був малою дитиною, і у нас був морг лісу, морг — то 58 арів. Я їздив з батьком до лісу і дивився, як він ставився до лісу. Півдня ходимо і дивимось, яку деревину треба зрубати. І лише після того, коли вибрали найгіршу деревину, отоді ми її рубали. Ліс був чистий, як садок. Ото є господар. Віддайте той ліс орендарю і ви побачите, як він до цього поставиться. Це одне питання.

А друге питання щодо кооперативів. Я вважаю, що різні форми власності в нас можна застосовувати і можна використати величезний досвід кооперативів, які мали місце в західних областях України у ХХ столітті. Оці кооперативи різних рівнів давали дуже добрі наслідки.

Що торкається Польщі, то я вам скажу таке. Я там був двічі і бачив поля. Мене завжди це цікавить, бо я — селянський син. Що я бачив? Поїхав минулого року в листопаді на зустріч і дивлюсь: сніг випав, а кукурудзянка від кукурудзи ще на полі. О, думаю собі, це точно так, як у нашому колгоспі. Я розмовляв з міністром праці і соціального забезпечення Яциком Куронем. Я його питав, в чому справа. Він каже: техніки немає, люди не мають, чим своєчасно збирати врожай. І тому я вважав би, якщо ми будемо передавати землю в руки нашим селянам, повинні робити це тоді, коли можемо забезпечити селянина малою технікою. Від того, як буде виробляти наша промисловість малу техніку, так буде розвиватися

наше приватне господарство на селі. Інший підхід до справи дасть ті результати, що дала колективізація в 30-х роках...

"Шановний Михайло Миколайович, як ви ставитесь до тих письменників, поетів, які «держат нос по ветру» і пишуть, прославляючи сьогодні одного, а завтра іншого. Ізмалков".

Я вважаю, що це в першу чергу біда цих людей. Але я знаю, що це результат страшного терору, який панував тут на Україні протягом останніх 70 років, коли людину згинали, кидали під прес або ламали їй хребет. То є велика біда. Не кожен міг іти в тюрму. Я ставлюся до таких людей вибачливо, а коли у концтаборах відбувалися дискусії, то я належав до числа тих, котрі старалися їх зрозуміти і якимось чином захистити. Я кажу, то велика біда цих людей.

Головуючий. Михайло Миколайович, час письмових запитань закінчився, можна переходити до усних? Будь ласка, перший мікрофон.

Під'яблонський М. І., заступник голови профкому металургійного комбінату імені Ілліча, м. Маріуполь (Маріупольський-Іллічівський виборчий округ, Донецька область). Михайло Миколайович, у мене до вас два питання. Перше. Яке ваше ставлення до рішення Львівської обласної Ради народних депутатів про неможливість роботи на керівній посаді в Раді члена будь-якої політичної партії? І друге питання. На попередніх засіданнях ряд депутатів неодноразово піднімали питання про те, щоб при обранні Головою Верховної Ради депутата Івашка він відмовився від керівної ролі в партії. Однак ось ми нещодавно почули про те, що УРП прийняла рішення про можливість поєднання посади. Це стосується товариша Лук'яненка. Яка ваша думка з цих питань? Спасибі.

Горинь М. М. Я відстоюю думку, що голова держави і голова партії чи перші особи в партії не повинні поєднувати двох постів. Виходжу з того, що при досвіді, який у нас є, і при тому організаційному політичному рівні, в якому знаходиться Комуністична партія Радянського Союзу, поєднати дві посади — це означає зробити крок до тоталітарної влади.

Можливо, коли багатопартійність на Україні стане реальністю і коли збалансується вплив різних партій, ця проблема може відпасти, але сьогодні цього немає. Ми говоримо, що в нас багатопартійність, але в руках ЦК КПУ всі газети, всі журнали, а УРП має листок тиражем 5-10 тисяч і не може абсолютно змагатися з КПУ у дискусіях. Якщо ми будемо мати рівний доступ до преси, до радіо і телебачення, можливо, ця проблема відпаде. Зараз я на цьому наполягаю. Не тільки маю на увазі першого секретаря ЦК Володимира Івашка, але також і голову УРП Левка Лук'яненка.

Головуючий. Дякую.

Шановні товариші депутати! Для того, щоб поставити в рівні

умови всіх депутатів, нам сьогодні потрібно 12 хвилин часу. Погодимось порушити регламент?

Голоси із залу. Так.

Головуючий. Значить, перше запитання було такого змісту: ваше відношення до рішення Львівської обласної Ради про ненадання роботи членам партії, членам КПРС? Ну, в такому плані було.

Горинь М. М. Я вважаю, що рішення Львівської обласної Ради абсолютно відповідають тому, що я тут говорив. Керівні посади не повинні займати перші особи в партії.

Шульга М. О., 68-й округ. Шановний претенденте на пост Голови Верховної Ради! У нас за межами республіки проживає 7 мільйонів українців. Сьогодні вони живуть в одній державі. Ви пропонуєте програму, в якій республіка вийде із Союзу. Скажіть, будь ласка, яка доля чекає на тих 7 мільйонів українців? Сьогодні вони спокійні, вони можуть у будь-який час повернутись. А коли ми вийдемо, яка їх доля чекає, якщо вони в цей тривожний час всі почнуть повертатись? Чи в змозі ми їх прийняти?

Горинь М. М. Така сама доля, як доля тих людей, які живуть у Парижі, Лондоні, Нью-Йорку і так далі. У демократичних суспільствах, де кордони не охороняються автоматниками і де немає колючого дроту, ці проблеми стоять не так гостро. Бо поїхати із Парижа у Лондон так само просто, як поїхати із Києва до Москви. В демократичному суспільстві ці проблеми відпадають, як до речі, будуть відпадати і проблеми прикордонних смуг.

Бо якщо є демократичною Польща, якщо є демократичною Україна, і якщо є демократичною Росія, відстоювати свої культурні, політичні, наукові інтереси можна незалежно від того, по який бік кордону ви живете. То тільки у тоталітарній державі це являє собою дуже велику проблему.

Шинкарук В. М., головний агроном колгоспу "Заповіт Ілліча" Кривоозерського району (Доманівський виборчий округ, Миколаївська область). Шановний претенденте Горинь! Я беру участь у роботі сесії уже третій тиждень. І, повірте мені, не почув ні слова чи рекомендації, як себе вести на сесії, тобто тиску апарату, чим надзвичайно здивований. Не маю я сумніву в тому, що люди на площі організовані кимось. У мене до вас запитання: чи не здається вам, що оце штучне нагнітання отакого напруження є одним з видів боротьби за владу і шкодить нашій спільній справі?

Горинь М. М. Я вам скажу таке: ці люди, які прийшли сюди, могу вас запевнити, не організовані мною. Я живу у Києві. Вони прийшли сюди, що дуже переживають за нашу долю, бояться, що все залишиться по-старому. І якби ви до них приходили і вели з ними дискусії, я бачив, вів дискусії з ними Микола Григорович Хоменко, і дуже пристойно, з ним розмовляли інші люди, вели дискусії. Але в нас створилася така ситуація: ага, вони з прапорами

синьо-жовтими, ми до них не підемо. Я вам розповім, що сталося вчора зі мною. Колеги, мабуть, знають цей випадок. Підходжу до групи, завжди підходжу, бо вважаю, що обминути людей — це зневажити їх, зневажити те, що вони нам приділяють увагу, а ми — ні. Підходжу до групи жінок. До мене звертається одна: "А, то ви той розбійник, який у Львові штрикає наших православних шомполами?" Кажу: "Жіночко, я перший раз дізнався про те, що я розбійник". Я відреагував дуже спокійно, і ті жінки теж заспокоїлися.

Ми маємо різні настрої, але ігнорувати їх, пояснювати це тим, що їх хтось організував, було б помилкою. Прошу дуже, нехай прийдуть на ту площу інші люди, які будуть мати інші погляди. Але щодо контактів з тими людьми, які мене обирали, які мені довірили ту велику честь, що не поговорити з ними — це значить перестати себе поважати. Я не вважаю, що їх організовано. Спробуйте організувати людей, які б під дощем і під вітром стояли на протязі двох тижнів. Спробуйте це зробити, і ви побачите, що вам не вдасться. (Оплески)...

Мороз О. О., завідувачий аграрним відділом Компартії України (Таращанський виборчий округ, Київська область). Михайле Миколайовичу, виступаючи на установчому з'їзді УРП, Левко Григорович сказав приблизно так: партія передбачає виключно мирні методи боротьби. А потім говорить, знову не зовсім точно цитую: особливо тепер, поки партія ще набирає сили, але згодом вона не заперечує і заходи щодо громадянської непокори. Як ви розумієте у нашому суспільстві такі методи боротьби?

Горинь М. М. Я вам скажу, що у тактиці питання громадянської непокори стоїть. Громадянська непокора має різні форми, але вона теж належить до мирних методів боротьби. Це один з видів мирної боротьби.

Правденко С. М., власний кореспондент газети "Економика и жизнь" (Самарський виборчий округ, Дніпропетровська область). Шановний Михайле Миколайовичу, скажіть, будь ласка, чи є у вас підрахунки щодо обґрунтування економічної доцільності виходу з СРСР за умови, якщо Україна матиме повний економічний суверенітет і в його складі? З чим, на вашу думку, Україна вже сьогодні має вийти на Світовий ринок? Я маю на увазі не сировину, а товари.

І третє питання. Що може дати, скажімо, спілка не з Союзом, а з Польщею, якщо Польща сама стоїть перед Європою з простягнутою рукою? В мене все. Дякую.

Горинь М. М., Що стосується питання, чи є у нас розрахунки щодо доцільності виходу на самостійність, то я хочу вам сказати, що зараз наші друзі працюють над цим. Нам відомо, що всесоюзні міністерства забирають з України 88 відсотків прибутків і ці 88

відсотків обчислюють з 50 мільярдів прибутків, як запропонував тут нам цю цифру Сергій Конєв, народний депутат СРСР, а інші з 70 мільярдів доходів одержують всесоюзні підприємства на території України.

Що стосується економічних контактів з Польщею, яка сама перебуває в такому критичному стані, то я хотів би сказати, що контакти економічні навіть з такою країною можуть допомогти як Україні, так і Польщі вийти з кризової ситуації. Сам обмін є фактом стимуляції.

Депутат не представився. Уважаемый Михаил Николаевич! Сегодня Народный фронт Молдавии открыто заявил, что у него есть территориальные претензии к Украине. Конкретно вопрос идет о территории Бессарабии. Исходя из этого, сегодня уже есть заявление о том, что Народный фронт Молдавии вел переговоры с Рухом Украины об обмене территориями. Было ли это или не было?

Горинь М. М. Даю відповідь. Що стосується секретаріату Руху, а я є головою секретаріату, — таких переговорів не було. Не чув я від представників, керівних друзів Руху, щоб і вони вели такі переговори.

Рух у своїй програмі і у своїх ухилах відстоює позицію, що Україна не має ніяких територіальних претензій до наших сусідів і, звичайно, не допускає ніяких територіальних претензій сусідів до нас. Це наша принципова позиція.

Павлюк С. П., старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (Турківський виборчий округ, Львівська область). Шановний претенденте! Я знаю вас як ревного прихильника національного фонду культури, що дбає про його збереження. Я маю таке запитання до вас. Хто має відшкодувати українському народові збитки, заподіяні зруйнуванням скіфських могил, соборів тощо. Адже зараз знаємо, що і на Західній Україні церкви поруйновані, замки теж ледь-ледь не розпадуться. І зараз починається відновлювання, власне народ сам, самочинно, жертвовно хоче це зробити. Хто повинен це відшкодувати?

Горинь М. М. Знаєте, в даній ситуації я дав би чисто популістську відповідь. Повинні відшкодувати ті, хто руйнував і грабував.

Павлюк С. П. Ще я маю одне запитання. Запитання про політ'язнів.

Головуючий. Дякую. Час уже закінчився.

(Прес-центр при секретаріаті Верховної Ради УРСР).

I. Салій

Вважаю, переконаний, нам потрібен постійно діючий парламент. Це нагальна потреба ще й тому, що центр ще й досі не переконався в неспроможності і недоцільності усе розписувати з Москви. А Україні конче потрібно мати свої закони про власність, про землю, про самоуправління і місцеве господарство, про партію тощо.

Ми повинні мати весь комплекс законів суверенної держави, і ці закони повинні бути пріоритетними на території республіки. І цю роботу може виконати лише постійно діючий, тобто дієвий парламент. Всі питання ми повинні вирішувати з урахуванням думок усіх депутатських груп, не хотілося б добавляти "групіровок". Наш парламент повинен стати парламентом національної згоди.

Виконавча влада. Вона керується тільки законом. Ми нею не поганяємо і не нехтуємо, але й враховуємо, що головний обов'язок виконавчої влади — втілення в життя прийнятих нами законів і декретів. Ми утворюємо Раду Міністрів, і саме вона в рамках закону повинна відповідати перед парламентом і перед народом за розвиток соціальної сфери і економіки, виконання програм. Вона повинна звітуватись на постійній основі ще й тому, що ми не повинні повторювати практику роботи Верховної Ради Союзу, коли говорять багато, законів приймають немало, та все це не реалізується, і навіть всерйоз не завжди сприймається. Нам такі законодавчі "підмурки" не потрібні.

Ми повинні забезпечити конкурсність і альтернативність при затвердженні уряду. Потрібен досвід, але головне, що потрібно, — це свіжі сили. Думаю, буде правильно, якщо ми домовимось про сформування уряду національної згоди. Переконаний, що це наше найголовніше зараз завдання. Ми повинні терміново об'єднати всі політичні сили заради головного — виживання народу, і шлях тут один — коаліційний уряд.

Нам треба добре розібратися і переглянути структуру виконавчої влади. Ліквідувати виробничі міністерства і відомства, ці супермонополії, які не дозволять ні оренду, ні викуп підприємств. Вони, як кажуть, "костями лягуть" на шляху ринкових відносин.

Словом, роботу ми тільки розпочинаємо, а відповідальність за рішення і не прийняття рішень, зволікання і топтання на місці ми уже несемо перед народом сповна...

Судова влада. Нам потрібен дійсно незалежний суд. Від партії, від уряду і від самої Верховної Ради. Нам потрібен не Комітет конституційного нагляду, а Конституційний суд. Не нагляд, а саме суд, який буде відстоювати конституційні права громадян від неправомірних дій законодавчої і виконавчої влади, від бюрок-

ратичних спотворень і зловживань владою. Ми повинні забезпечити рівність перед законом усіх громадян без винятку. На наш погляд, настав час і запровадження судів присяжних. Як показала історія — це найбільш надійний гарант демократичного правосуддя і справедливості, і тоді на мітингах, в тому числі і біля нашої Верховної Ради, буде значно менше людей.

Правоохоронні органи республіки повинні працювати під постійним контролем Українського парламенту. А виходячи із суверенітету республіки, ми повинні підпорядкувати і внутрішні війська, затвердити порядок їх використання. Нам потрібна дійова програма боротьби з злочинністю, особливо організованою. Нам треба не виводити органи внутрішніх справ із підпорядкування місцевих Рад, а доповнити їх створенням муніципальної поліції близької до народу в бажанні викоренити злочинність в своєму домі. Нам не слід зволікати з деполітизацією правоохоронних органів, в першу чергу КДБ, який мусить стати підзвітний Верховній Раді республіки. До речі, армія теж захищає свій народ і теж, до речі, на своїй території. Вона має бути професійною і розумною — і за чисельністю, і за озброєністю.

Ми зобов'язані реалізувати ідею прав людини і перш за все її право на життя. Для України це вже право на виживання, і нам треба діяти рішуче, адже Україна під загрозою екологічного лиха...

Люди добрі, екологічні привілеї недопустимі. Артезіанська вода чи "персональна корова" — кожному, або нікому. Якщо товариш Романенко, бувший міністр нашого державного безплатного і безкоштовного здоров'я, стверджував, що у Народичах можна жити, то треба було його туди переселити і хай там постійно проживає. До речі, не пізно спитати з нього і за інше, та й не тільки з Романенка, бо номенклатурна брехня і безвідповідальність були до останнього часу нормою нашого несправедливого життя.

Ця безвідповідальність стала звичкою в науці, в культурі, в армії і навіть в правоохоронних органах. Всі вони повинні бути підзвітні закону, зробити так — саме наше завдання.

Право на здорове життя частково можна забезпечити вже зараз за рахунок виявлення і використання всіх державних дач (я не знаю, як бути з приватними дачами, нерідко вони більші, ніж будинки в селах) та інших номенклатурних "спецоб'єктів" для термінової допомоги жертвам екологічного лиха. Межигір'я, Конча-Заспу, Феюфанію і всі феюфанії по нашій великій республіці — дітям. А санаторії ЦК КПРС, Ради Міністрів, КДБ, Міноборони та інших відомств, якими ущерть заповнені Крим та інші унікальні місця, оздоровленню людей. Вони на українській землі. І у нас в умовах Чорнобиля досить підстав, щоб розглянути питання

про перерозподіл їх на користь громадян республіки. Бо ж будувати нові курорти у нас уже немає часу. Та й такі зони як Крим, Одещина, Карпати уже й самі потребують невідкладного рятунку.

Товариші! Оновлення суспільства можливе тільки через оновлення політичної системи. Ми бачимо, як змінюється наша політична система, в якій донедавна авангардна роль була за КПРС. Але якщо багато дано, то й відповідальність велика. Я маю на увазі історичну відповідальність за минуле, яку повинен нести перед партією і народом консервативний, бюрократичний апарат, яким була підкорена вся політична система нашого суспільства. І якщо партія ще не пододала своїх консервативних апаратників, то сама вона у відповідальності перед народом.

Як комуніст, від себе особисто, від своїх виборців-комуністів, які делегували мене на з'їзди, я приношу вибачення перед народом за наслідки такої політичної монополії.

І головне тепер — демократія, яка не дасть пріоритету жодній з будь-яких партій чи їх лідерів над державною владою і над законом. Закон повинен забезпечити існування і незалежних профспілок, які врешті-решт повинні стати реальними захисниками прав і свобод трударя, використовуючи усі демократичні форми боротьби.

Сьогодні політичні процеси в республіці — це старт багатопартійної системи. На жаль, цей старт на принципах жорстокої політичної конфронтації, у яку дедалі більше втягується і парламент, і народ. Сама по собі багатопартійність — явище позитивне і нормальне для демократичного суспільства, для того, хто займає посаду хоча б по закону, або за якостями своїми особистими... Тому, ну що ж сказати, я як комуніст повинен був захищати і Брежнєва, і Черненко. Я не можу захищати як комуніст слабких політичних лідерів інтелектуально і своїм здоров'ям.

Багатопартійність повинна розвиватись на засадах рівноправності, взаємної поваги і співробітництва в інтересах народу. Це треба закріпити окремим Законом про політичні партії. Але демократична політична система неможлива без четвертої влади, без незалежної преси та інших заходів масової інформації. Нам потрібен Закон про свободу слова та преси. Нам потрібна об'єктивна істина замість дозованої невідомо ким, невідомо на яких принципах так званої гласності ще й на сьогодні.

Свобода преси — це, звичайно, не гарантія істини. І не тільки я, багато з вас переконані в цьому. Але це гарантія висловлення різних позицій, аналіз яких і допомагає вибрати вірний шлях. Якщо ж маємо тільки одну монопольну нав'язану через масову інформацію думку, яку узагальнюють, і кажуть, що це думка народу, то це все одно, що підкласти під компас сокиру. Ніяких коливань стрілки, але курс на міліну, на скелю політичної катастрофи. Поки

партії не набули парламентського досвіду, поки вони ще будуються на жорсткій партійній дисципліні, доречно розглянути питання про запровадження практики припинення членства у будь-якій партії осіб, що обираються на керівні державні посади. Це вже як буде вирішено. Не партійний квиток визначає політичний статус особи, а її ідеали та переконання і бажання діяти і працювати.

Про свободу совісті та віросповідання, вірування. Це конституційне право кожного і його треба забезпечити. Ми повинні не ухилятися від врегулювання конфесійних конфліктів, які є джерелом напруженості в республіці. Демократія має бути в усьому.

Без культури немає демократії. Без демократії вмирає культура. Головне тут від сьогодні і назавжди національно-культурне відродження, розвиток всіх національних культур. Починати, на жаль, приходится саме з відродження. Тому, що були періоди в історії нашого народу, коли ми були уособленням в європейській цивілізації. Не завжди ж ми були такі бідні і нещасні, як сьогодні, хоч і не такі вже нещасні. Наш народ великий і розумний, тільки не тих обирали. Ми досі не знаємо правдивої історії нашого народу. За нас її нам писали. Був період, коли під заборону було навіть поняття "Київська Русь". Ми повинні знати свою справжню історію, своїх лідерів народу і передати все нащадкам.

Україна, думаю ви теж підтримаєте, в нинішніх її межах — це надто молода республіка. Всього 40— 45 років спільного життя. І тому у нас різна культура державності. І тому нам треба виробити нарешті спільну українську державність. Тут потрібна виваженість і повага до вибору людей. Врешті-решт треба зрозуміти і погодитись з тим, що всі ми тут рівні депутати. Серед рівних, хоч від різних регіонів, від різних блоків і від різних партій, незалежно від посад, які хтось до сьогодні займає, обіймає і які в перспективі хто буде їх обіймати і займати...

На закінчення ще раз хочу підкреслити: Голова Верховної Ради — це не Президент України і навіть не гетьман. Це парламентська, виборна посада. Вся влада повинна належати Радам.

Дякую за увагу.

I. Драч

Вельмишановне товариство, товариші депутати, шановний голову, шановна президіє!

Я свідомий висоти цієї трибуни, на якій стою, і свідомий слова, яке проголошую.

Кілька слів про себе. Я народився 17 жовтня 1936 року на

Київщині, на півдні Київщини, на межі Черкащини і Вінниччини. Народився якраз у той час, коли половина мого села загинула від голоду 33 року, а мої батьки були виїхали на Кавказ, втекли, перебудували там і потім повернулися у рідне село. Я народився, я так думаю, як своєрідний кавказький ген і як своєрідний протест проти того, що було у моєму краю...

Я брав участь в літературному процесі, писав вірші, видавав книжки, був прийнятий у Спілку письменників. Я вчився у Москві на кіносценарних курсах, писав сценарії фільмів. Мої фільми виходили і йшли на міжнародні конкурси. Мої книжки друкувалися і в Союзі, і за кордоном, у багатьох країнах світу. Але весь час і всюди я відчував чисто внутрішній дискомфорт і цей дискомфорт полягав у тому всьому, що моє переживання чисто мистецьке і чисто поетичне тяжко співвідносилось з тим, що я бачив у своєму навколишньому житті. І те, яким чином я дійшов до такої ситуації, що цього року написав заяву про вибуття із членів КПРС, цей процес тривав більше 20 років. Спершу були три мої виключення із членів КПРС, були три суворі партійні догани, і все це проходило безперервно і постійно.

Але тільки цього року, коли приймалися закони, коли знову ж постало питання, бути чи не бути українській мові державною мовою, бо російська мова, коли вона не пройшла як державна мова через двері, то вона пройшла вікном як офіційна мова. Після того, коли сталася така ситуація у Литві, коли все це загальнозрозуміло було, що Україна, яка має унікальний шанс зараз стати самостійною, незалежною, суверенною державою, інша вже справа, чи впоряд із іншими республіками, чи взагалі розірвати всі зв'язки і бути самостійною Україною, я побачив і зрозумів, що у Комуністичній партії у цього всього не зроблю, я цієї мети своєї не здійснию.

Я весь час виростав на чисто-національному процесі. Я розумів, що мій народ весь час намагається звестися з колін і він не може звестися з колін. Я думав, тяжко переживав увесь цей процес, і відверто вам кажу, що, наприклад, якби була у нас окрема, самостійна Комуністична партія України, цей процес для мене був би легший. Ми чекали того часу, коли почали народний рух України за перебудову разом із моїми друзями-комуністами, членами Комуністичної партії у Спілці письменників України, у Київській організації. Разом з вченими академічних інститутів. Ми не думали, що цей процес буде саме такий, що ми дійдемо до того, що ми повинні створити свою окрему демократичну партію України. І саме із цієї потреби я вийшов із Комуністичної партії України.

Це я вам пояснюю ту ситуацію, загальну, загальнозрозумілу, щоб просто попередити чимало питань. Я, звичайно, готовий на них відповідати і більш детально розповідати, знаючи, як ви тут допитувались про це все і в Павличка, і в Яворівського. Але я ще

звертаюсь в контексті цього до сьогоденних фактів і сьогоденного життя. Наприклад, учора приїздить Горбачов до Канади. Зустрічають його генерал-губернатор і прем'єр-міністр Малруні. Як наші газети подають, коли подивитись "Известия" чи "Правду", як вони подають цього представника українського роду, генерал-губернатора Канади Ромона Хнатішина, знаючи, що це Роман Гнатишин, виходець з української землі. Для мене було, звичайно, цікаво і важливо, що ось приїздить один представник українського роду, а саме таким представником українського роду є Президент Михайло Сергійович Горбачов, всі ми це дуже добре знаємо, і зустрічається з іншим представником українського роду. Приїздить представник одної, останньої світової імперії і зустрічається з частиною великої англійської імперії. Українець зустрічається з українцем. Про те, що Горбачов, принаймні не знаю, чи він повністю, чи напівукраїнець, я це все відчув минулого року на зустрічі з ним у кабінеті Щербицького, коли саме він, а ніхто інший, запропонував нам, письменникам, які були на цій зустрічі, таку загадку. Він запитав нас: "Скажіть нам, хто це написав такі вірші: "Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти"? І потім так зрозуміло було, що ці вірші належать не Тичині, а Малишку. І він цитував Шевченка і т. ін., тобто це людина української землі, українського роду, українського племені. Коли ми потім десь довідаємося про його долю, то довідаємося про ті шляхи у Сибір його родоводу, а потім повернення у Краснодарський край і т. д. Ми довідаємося про шляхи того ж самого Романа Гнатишина — представника іншого краю, іншої землі. І що ж нам з того всього, що оце представники зустрічаються вдвох і один з них говорить російською мовою, інший англійською мовою і ніхто з них не промовив: "Ласкаво просимо"...

Ми працюємо над створенням інших держав, інших імперій, інших сил, але ми ніяк, ніяким чином не можемо дійти до того, щоб нарешті збудувати свою землю, свою державу, свою суверенну, незалежну Україну.

Ось що мене найбільше болить, ось що гвіздком, лютим болем завжди живе в моєму серці.

Вільна, незалежна, суверенна людина у вільній, незалежній, суверенній Україні — ось моє політичне кредо, суть моїх змагань останніх літ. Чому я наголошую на приматі людини, її волі, незалежності, її духовної суверенності? Чому я свідомо поєдную проблему незалежності і суверенності України, обумовлюю її обов'язкове буття наявністю першого, обов'язковістю першого? Адже Румунія Чаушеску, якого ми так шанували донедавна, чи Північна Корея Кім Ір Сена, якого ми так відданно любимо сьогодні, і той самий великий Китай великою чи бодай достат-

ною мірою можуть вважатися вільними, незалежними, суверенними державами, до яких дуже далеко сучасній Україні.

Проте саме людина, її людська гідність там принижена і уполісвіджена. Варто лише згадати, що майже кожний четвертий румун мусив працювати в секуритаті, чотири мільйони румунів працювали в таємній румунській охранці. Цікаво колись буде співставити, які будуть пропорції у нашій доблесній державі, коли розкриються архіви КДБ.

Отож, коли слово суверенітет стало улюбленим словом усіх і вся, коли кожен наповняє його змістом, суголосним своєму власному життю і становищу, усім очевидно, наскільки різним уявляють собі суверенітет України перший секретар ЦК КПУ Івашко і в'язень з 27-річним стажем Левко Лук'яненко, поет Дмитро Павличко і генерал-полковник Духов. Дуже важливо наголосити в наших змаганнях, що без відстоювання волі і незалежності, людської особистості наші змагання будуть марними.

В цей перехідний період, навіть зараз засвідчується те, що Верховна Рада, коли вона відбуває свої засідання, відчувається свідомий пресинг Системи в усіх регіонах республіки — від Полтави до Дніпропетровська. Ось до багатьох депутатів прийшли листи, в тому числі з Дніпропетровська, де повідомляється, що в неділю 20 травня в Дніпропетровську, на центральному проспекті Карла Маркса групою людей у цивільному та у формі десантників при урядових нагородах були жорстоко побиті керівники громадських організацій міста і області. Хоч на сьогодні і порушено так звану кримінальну справу, але хід слідства і заяви офіційних представників змушують нас сумніватися в бажанні правоохоронних органів встановити істину. І так далі.

А ви, будь ласка, не перебивайте. Я маю право використати свій час, як я вважаю потрібним.

Надцентралізація СРСР, що перетворила так званий добровільний союз народів на унітарну державу, тісно пов'язана з тим, що провідною керуючою силою в ній є централізована партія. Децентралізація — це єдиний вихід з історичного сліпого кута, як в економічній, так і в суспільно-політичній сферах. І ми вітаємо проголошену Єльциним лінію на децентралізацію, на забезпечення повного суверенітету Російської Федерації. І ми — демократи, перефразовуючи відомі слова, що викарбувані в Києві на головному політичному пам'ятнику, в цій ситуації з повним правом можемо сказати: при єдиній дії демократів великоруських і українських вільна Росія можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови. При такій же єдиній дії демократів вільна Україна можлива. Залишаючись сама собою, будучи вільною і незалежною, вона стане справжнім другом Росії, повноправним сусідом і другом європейських народів...

Йозас Уршобіс, якого називають у Литві патріархом дипломатії, переказуючи бесіду із Сталіним 10 жовтня 1939 року у Кремлі, зокрема, сказав: "Зайшла мова про право союзних республік. Питаю у Сталіна, чи справді вони можуть при бажанні вийти із складу Радянського Союзу. "Так, при бажанні можуть. Та в кожній з них для того існує Комуністична партія, щоб вони цього ніколи не побажали". Ось так сказав батько народів. Так воно триває і досі.

Ось відгадка таємничої загадки надцентралізації в нашій союзній унітарній державі. Якщо не хочемо цього, а ми не хочемо, то мусимо шукати інших структур, інших шляхів. Перший крок такий. Добровільний союз республік, суверенних держав на основі нового справедливого в національному і соціальному відношенні союзного договору повинен передбачати добровільний союз тих чи інших політичних партій, включаючи Комуністичну партію, нині присутніх в усіх державно-управлінських структурах союзної держави. Перехід від унітарної до правової держави неможливий в умовах досить діючого сталінського антидемократичного централізму, що є першопричиною і основою авторитарності, великодержавного шовінізму. І як наслідок, гострої кризи в економіці, екології, культурі і моралі. Скільки б не закликали Горбачов і партійно-державні засоби масової інформації в умовах пробуксовочної перебудови "Вчіться господарювати, будьте господарями", почуття господаря у робітників Києва, Донецька, Миколаєва, у селян Львівщини і Полтавщини не виробиться доти, поки господар-розпорядник перебуватиме в центрі, у Москві. І ми хочемо, щоб вона звільнилася від непосильного тягара керувати некерованими просторами земель і народів.

Централізм, який служить державі, збереженню імперії, давно і наполегливо здійснює кадрову імміграційну політику, що руйнує природу і людські душі, знеосіблює людей, перетворює народи в конгломерат населення. Впроваджена Сталіним широка практика ротації партійних і господарських кадрів з області в область, з республіки в республіку призвела до безвідповідальності привозних керівників, легковажного їхнього ставлення до специфіки перспектив розвитку цілих регіонів, призвела до екологічних і духовних Чорнобилів, розбазарювання місцевих ресурсів, денационалізації, уніфікації. Те, що робиться нині в Тирасполі, по всій Молдавії і Прибалтіці у взаємовідносинах між корінним населенням і приїжджими, — наслідок такої політики. Ротація призвела до недоцільного перекидання великих мас людей з кінця в кінець країни, ускладнила демографічну ситуацію на Україні. Як ми почули вчора, на Україні 15 мільйонів неукраїнців. Все це негативно відбивається на розвитку української культури, у сфері розвитку мови і мовних відносин. Треба переглянути цю практику, доведену до абсурду. На республіканському рівні роз-

в'язування цієї проблеми могло б прислужитися прийняття еміграційного закону і закону про громадянство Української РСР. Древні мудреці залишили нам постулат: "Суспільство, де процвітають злочинці, приречено на моральну деградацію і згин". Сталін зі своїми поплічниками вчинив проти свого народу такі злочини, яких не знала історія. Биківня, Куропати, Катинь, Дем'янів Лаз, мільйони безіменних могил на безмежних просторах імперії ГУЛАГу. Вбивці ходять серед нас, виблискують орденськими планками, користуються пільгами як ветерани. Низько кланяюся ветеранам Вітчизняної війни (а на Україні, ви знаєте, загинуло 6,5 мільйона українців). З огидою і обуренням ми ставимось до ветеранів тої грандіозної війни з власним народом (лише війна голодом забрала від 6 до 9 мільйонів). Як відомо, в минулому сталінізм зібрав особливо кривавий ужинок під гаслом боротьби з українським буржуазним націоналізмом. Суспільство засудило практику навішування ярликів на чесних людей, проте й сьогодні дехто з чиновних посадовців може собі дозволити чи з високої трибуни, чи в засобах масової інформації безпідставно обзивати чесних людей, патріотів рідної землі, найчастіше письменників — націоналістами, екстремістами. Чому не існує правових гарантій проти подібних бруталних виявів сталінізму у час перебудови нашого суспільства?

Переглядаючи білі плями нашої історії, повертаючи народові чесні імена безневинно репресованих в тридцяті, сорокові роки, ми повинні переглянути і всі політичні процеси п'ятдесятих, семидесятих. Повна реабілітація безвинних наших сучасників — одна з гарантій, що ми будемо рухатися до справді правової держави.

З приводу найгостріших проблем і отих ринкових баталій. Мені хотілось сказати своє слово з цього приводу. Перед людиною, яка займатиме цей високий пост, постануть двоє надзавдань.

Перше — це моральне надзавдання, котре зводиться до того, що неможливо допустити, щоб народ загубив своє лице, як мовили латиняни. Коли ми бачимо, як у чергах стоїть народ за найелементарнішими речами: за хлібом, за вермішелью, то це є те, що передо всім винні ті, які керують цим народом. І вони допустили до такого стану, що народ доведений до відчаю.

Друге — це економічне надзавдання, суть якого зводиться до того, щоб не лише не допустити спаду життя, а добитись підвищення життєвого рівня.

Якими я бачу вирішення цих проблем?

Завдання сьогоднішнього дня — повернути стабільність суспільству, зняти страх перед завтрашнім днем. Для цього треба гарантувати цінність того, що народ уже зробив, у що народ вклав свою працю. І тому забезпечити треба золотим запасом оті гроші, котрі вже сьогодні наявні у населення. Це дозволить кожній сім'ї зберегти зароблений минулою працею рівень життя, той міні-

мальний достаток, бути, в певній мірі, незалежним і від поспішних законів нашого парламенту, і від непродуманих постанов уряду, у тому числі і сьогоднішніх.

Завдання на сьогоднішній день — це суверенітет, економічною основою якого є енергетична незалежність. Ми можемо і на майбутнє продавати електроенергію, але саме контроль за цією електроенергією мусить бути у нас. Учора академік Юхновський говорив про експорт тої електроенергії, яку він обчислював у 500 мільйонів карбованців. Зараз вона обчислюється, як мені відомо, у 2 мільярди доларів щорічно. І все це падає у всесоюзу кишеню. Аби ми мали контроль за цими ресурсами, то, звичайно, ситуація на нашій Україні була б зовсім інакша.

Нагодувати народ через піднесення сільського господарства — гроші для цього можна дістати через вихід на ринок омертвілих ресурсів тих будов, котрі нині нікому не потрібні. Сільськогосподарська продукція на Україні повинна продаватися союзним органам та іншим республікам за середніми світовими чи союзними цінами. Водночас завищені ціни на привозну сільськогосподарську техніку, будівельні матеріали тощо. На цьому Україна щорічно втрачає шість мільйонів карбованців — ось ті ресурси, якими ми можемо володіти при нашому бажанні. Ситуація, в якій знаходиться наш народ, надзвичайно складна. Вона особливо складна тому, що нагнітається різноманітна конфронтація різного роду і сорту, яка намагається все зводити до того, щоб Східна Україна не приймала Західну Україну. Західна Україна теж доводиться різноманітними постановами, як це останнім часом була постанова ЦК КПУ, Верховної Ради та нашого уряду з приводу того, що там прийшли до влади екстремісти, — це теж розпалювання чисто національних конфліктів, наших внутрішніх. Певно, є ті сили, яким хочеться зробити з нашої республіки, особливо з того західного регіону щось на зразок Лівану чи щось на зразок Ольстера. І тому демократичні сили мусять пильнувати всю цю ситуацію, мусять стежити за тим, бо ось буквально зараз відбувається така річ, коли Українська Автокефальна православна церква, яка має свої реальні можливості існувати у Західному регіоні, тут на Сході хоч існує шість громад, зареєстрованих у Києві, досі ці громади не мають жодного свого храму і тепер, наприклад, навіть, коли Спілка кінематографістів України пропонує своє приміщення для того, щоб Автокефальна православна церква провела свою конференцію, бо прибувають закордонні гості і люди хочуть зустріти їх як гостей. Дивовижно, що українська Автокефальна православна церква, яку знищив Сталін, тільки священників знищив більше 3000 чоловік, досі вона не має ніякого реального шансу ні на визнання, ні на те, щоб їй допомогти існувати і розвиватись нормально поряд з іншими.

Я вважаю, що у тій ситуації, яка у нас утворилась, дуже багато значить для нас і те, яким чином ми будемо співпрацювати з нашими братами і сестрами за кордоном. Йдеться не лише про закордон, адже відомо, що українців на Кубані і в Москві, на Зеленому Клину і в Казахстані біля 7 мільйонів. Наша суверенна республіка, наша Комуністична партія України практично нічого не зробила для того, щоб якось об'єднати цих людей, щоб відродити в них почуття національної гідності. Я думаю, що обов'язково нам треба зробити окрему комісію по зв'язках з українцями поза Україною. І все це підняти на справжній державний рівень, щоб ми відчували себе справжньою державою, яка всюди і скрізь турбується про своїх братів і сестер, і допомагати їм всюди і скрізь і у всьому.

Я згадую собі, що на зустрічі на Тернопільщині мені розповіли про дивовижну історію, яка досі мене примушує моторошно здригатися. Наче сама доля прийшла до мене і сказала, як мені жити і як мені бути. Я згадую собі про ту матір, коли десь перед сілрадою з тих лісових побойовищ привезли кількох синів тої матері, які воювали, звичайно ж, проти Радянської влади і, звичайно, вони були у бандерівцях. І мати, яка мала до того ж малих дітей і вона не знала, що їй робити, чи їй прийти і впізнати своїх синів, щоб їх поховати, як це годиться в людей, але вона знала, коли вона їх пізнає, то вона пропала. Справа не в тому, що вона пропала, а пропали оті її малі діти, тому що вона буде виселена в Сибір і чи вона виживе, чи ні і чи виживуть її діти, невідомо. І мати бідкалася, і вона не знала, що їй робити, і вона пішла і почала топитися, і вона топилася, і її врятували, і її підвели, і вона вирішила жити після того страшного стану, і вона виховувала своїх дітей, і ці діти стали і комуністами, і комсомольцями, і лікарями, і вченими. І це є різні діти, але вона пам'ятає і тих своїх дітей, і інших. І ось я ця матір, яка має таку трагічну, таку тяжку долю, я її зустрів тут, коли відбувався перепохорон Василя Стуса з його побратимами, я бачив цю матір, вона сиділа на Київському вокзалі, над нею був цей синьо-жовтий прапор, коло неї була пляшка з молоком, заткнута кукурудзяним корком. Вона нагадувала мені мою матір, яка теж все життя своє працювала в колгоспі і яка була щаслива, коли нарешті дістала пенсію — 27, а потім 40 крб. І я дивився на цю матір і розумів, що це мати Україна, що ми маємо різних синів, різні люди є, але ця мати мусить єднати нас усіх і коли ми не об'єднаємося навколо цієї матері, коли ми будемо знову і знову конфронтувати, тоді ніколи не буде наша Україна Україною, ніколи вона не буде суверенною державою і українці наші всюди і скрізь будуть тільки працювати на створення чи відтворення тих чи інших великого розміру імперій світових.

Давайте ж нарешті будемо працювати на нашу суверенну, незалежну Україну.

ЗАЯВА ДЕМОКРАТИЧНОГО БЛОКУ

Учора, 5 травня, на засіданні узгоджувальної комісії, Демократичний блок, виходячи із заяви Голови Верховної Ради депутата Івашка В. А. про "принцип гармонії інтересів" у парламенті, рекомендував Голові Верховної Ради висунути на посаду першого заступника Голови Верховної Ради УРСР кандидатуру академіка Юхновського І. Р. Цю кандидатуру висунуло також 10 різних парламентських груп.

Демократичний блок вважав і вважає, що депутат Юхновський І. Р., як один із найбільш можливих за універсальною програмою претендентів на пост першого заступника Голови Верховної Ради, за беззастережним світовим авторитетом ученого і видатного громадського діяча, як лідер Демократичного блоку, член КПРС, — єдина постать, котра могла б об'єднати навколо себе всіх і внести рівновагу в спільну парламентську діяльність.

На жаль, наша ініціатива Головою Верховної Ради зігнорована.

Демократичний блок змушений заявити, що знімає свої кандидатури на посади першого заступника і заступника Голови Верховної Ради УРСР. У виборах на ці посади Демократичний блок брати участі не буде і з цього моменту переходить у парламентську опозицію.

Київ, 6 червня 1990 р.

ДЕКЛАРАЦІЯ

Ми, народні депутати України Демократичного блоку, констатуємо, що п'ятнадцять днів роботи першої сесії Верховної Ради УРСР чітко виявили розстановку сил, яка характеризується засиллям обраної в умовах однопартійності консервативної більшості — представників адміністративно-бюрократичної системи, зокрема апарату КПРС.

Більшість депутатів Верховної Ради автоматично відхиляла конструктивні пропозиції Демократичного блоку, навіть процедурні. Підтримали засуджену народом практику сумісництва найвищої державної та партійної влади. За кілька днів до відкриття сесії апарат Президії Верховної Ради був значно розширений за рахунок кадрів партапарату. На сьогодні фактично владу у Верховній Раді захопив ЦК КПУ, щоб і далі диктувати свою волю Україні, маскуючись під Радянську владу. Обраний без нашої участі Голова Верховної Ради, він же перший секретар ЦК КПУ і член Політбюро ЦК КПРС, є в першу чергу виразником вузькопартійних

інтересів КПРС, а не прагнень українського народу до демократії і незалежності.

Вважаємо, що в умовах швидкоплинних демократичних перетворень, коли виникли реальні можливості закласти підвалини Української держави для добра всіх народів, що населяють Україну, п'ятирічне функціонування такого консервативного парламенту може обернутися для України справжньою трагедією.

Тому найбільш правильною тактикою демократичної меншості Верховної Ради вважаємо перехід до конструктивної парламентської опозиції, яка буде організовано оформлена у вигляді Народної Ради. Головне її завдання — вироблення власних рішень та законопроектів, у тому числі альтернативних, які б максимально відповідали інтересам народу України.

Вважаємо недоцільним для депутатів Народного Конгресу будь-яку участь у керівництві Верховної Ради вище рівня постійних комісій і в уряді, бо це створювало б ілюзію консолідації із силами застою і робило б нас співвідповідальними за їхні дії.

В разі ігнорування наших програм одним із завдань демократичної меншості в умовах однопартійної диктатури у Верховній Раді стане пропаганда в Україні ідеї розпуску Верховної Ради і проведення нових демократичних виборів на основі політичного плюралізму.

Київ, 6 червня 1990 р.

ЗАЯВА В. ІВАШКА

11 липня відновилось пленарне засідання сесії. На його початку була оголошена заява народного депутата Української РСР В. А. Івашка. В ній говориться:

Як відомо, 6 липня 1990 року сесія Верховної Ради Української РСР прийняла рішення про негайне повернення до Києва всіх народних депутатів УРСР, включаючи Голову Верховної Ради, що в ці дні беруть участь в роботі XXVIII з'їзду КПРС...

Повинен зважити і на те, що за мій негайний приїзд до Києва проголосували більше 200 членів партії, на найвищому форумі якої я присутній не тільки як делегат, але і як член Політбюро Центрального Комітету. Не можу не звернути увагу і на незрозуміло пасивну позицію у всій цій справі представників ЦК Компартії України, що входять до складу народних депутатів. Зважаючи на все вище сказане, приходжу до висновку, що зараз не маю у Верховній Раді УРСР надійної опори для здійснення програми економічного, соціального і культурного відродження України, як я її собі розумію. Оголошую про свою відставку з посади Голови Верховної Ради УРСР з сьогоднішнього дня — 9 липня 1990 року. Запевняю український народ, що нічим перед ним не завинив, дещо встиг зробити, хоча і дуже мало, бо доля не дала достатнього часу. Прошу мене вибачити. Хай щастить вам, люди добрі!...

БОРИС ЄЛЬЦІН ПРО ЩЕРБИЦЬКОГО

В. В. Щербицький, перший секретар ЦК Компартії України. Перебування цієї людини в складі Політбюро повною мірою демонструє нерішучість і половинчастість дій Горбачова. Я майже на сто процентів певен, що в той час, коли читач ознайомлюється з цією книжкою, Щербицький буде знятий з посади, та ще й з ганьбою.* Але в серпні 1989 року він сидить на своєму місці — людина, яка абсолютно дискредитувала себе. Та Горбачов боїться його чіпати, як свого часу не хотів вирішувати питання з Алієвим, коли всім уже було ясно: людину, яка загрузла в своїх дрібних і великих корисливих справах, тримати в складі Політбюро просто неможливо. Я спеціально прийшов до Горбачова з папкою документів і майже

---

* Так і сталося. Коли книжка була готова до друку, відбувся вересневий Пленум ЦК КПРС, на якому Щербицького відправили на пенсію. Я помилювся в іншому: зняли його не з ганьбою, а з почестями: більше того, подякували за чудову роботу.

годину вмовляв: Михайле Сергійовичу, соромно сидіти разом з ним, ми не можемо так ганьбити Політбюро. Так він мене тоді і не послухав. Правда, врешті-решт Алієва відправили на почесну персональну пенсію. Але чому треба було так довго розв'язувати цю кричущу, неоднозначно розв'язувану проблему? І з Щербицьким така ж ситуація: Горбачов досі не хоче зв'язуватися з цим вірцевим героєм епохи застою.

ЗАЯВА КАРДИНАЛА ЛЮБАЧІВСЬКОГО ПРО СУВЕРЕННІСТЬ УКРАЇНИ (уривки)

Так 44 роки ми терпіли переслідування, наруги, упослідження, аж під кінець Господь видячи наше непереможне бажання Йому єдиному служити, змилосердився над нами й дозволив нам мати свою власну суверенну владу, яка — сподіємось, поведе нас дорогою правою, тобто такою, що веде до спасіння й до щастя вічного з Богом у небі. Тож хай буде вічна слава Триєдиному Богові за все, навіть за ті гіркі терпіння й переслідування, що тривали довгі роки неволі, бо ними навчив нас Всевишній, як то важко бути далеко від Бога, від Його опіки й ласк і не могли Йому єдиному служити. Навчив нас Господь ще й тої правди, що хто з Богом, хто підкоряється Його святій волі, все, навіть і зло, Він, всемогутній, може перемінити на добро. Зараз молимо Його про одне, а саме: щоб ми, вже навчені довголітнім досвідом, оставались Йому все вірними й із вдячністю служили Йому вірно під нашим власним державним проводом.

Очікується, що Владика Московського Патріярхату опустить Собор Св. Юра.

Представники Української Католицької Церкви повідомляють, що згідно з міськими урядниками міста Львова, Єпископ Андрій Горак, Української Православної Церкви, злученої з Московським Патріярхатом, згодився опустити Собор Св. Юра разом із усіма забудованнями. Згідно з повідомленням, Єпископ Горак очікує завершення відновлення парафіяльного дому при церкві Св. Миколая у Львові. Рада міста Львова вже давніше пропонувала цю церкву Єпископові Горакові в намаганні приспішити повернення Собору Св. Юра Українській Католицькій Церкві.

Рим, 18 липня 1990 р.

«В ЖИТТІ Є ЧАС РОБИТИ ВАЖЛИВІ ДЛЯ СЕБЕ ВИСНОВКИ»

Вячеслав Брюховецький

Звіт про більш як півторарічну діяльність нашої партійної організації міг би бути цілком традиційно-констатуючим і це, можливо, задовольнило б більшість із нас. Справді, що поганого? Проведено стільки то і стільки зборів, стільки засідань партбюро, розглянуті такі й такі проблеми, те й те виконано, є окремі недоліки... Безоглядно також можна було б затаврувати сталінізм, побідкатися з того приводу, що і Ленін не святий — також робив прикрі помилки, гнівно висловитися з приводу застійних років, навіть делікатно покритикувати нерішучість і повільність перебудови в КПРС, непримиренно гримнути на партапарат, а вже на Компартію України та на любу її серцю ідеологічну спадщину Володимира Щербицького кинутися з відкритим заборолом. Усе це було б правильно і виглядало б назовні сміливим словом.

Але на моє глибоке переконання, час слів, навіть сміливих, минув. Усі ці колишні звинувачення нині втомлюють і заколисують совість.

Настав час не стільки звинувачень, скільки осмислення, пошуку причин кризи та шляхів виходу з неї. Якщо цього не зробити сьогодні, завтра може бути пізно. Отож я наслідую на прикладі нашої первинної організації бодай побіжно проаналізувати ситуацію, що, гадаю, з незначними відмінностями характерна для цілої партії.

Ми мало замислювалися над тим, що вступ до партії — теоретично — означав для кожного з нас вступ у *політичне* життя. Проте цього, саме політичного, життя в нашій партії практично не існувало. Адже політика передбачає зіткнення думок і поглядів, переконування опонента, навернення його до своєї системи цінностей або компроміс, а то й перегляд власної позиції. Нічого подібного у нашій партійній роботі ми не бачили та й не бачимо досі. Панує диктат директиви згори, існують рішення, вказівки, інструкції, що їх треба слухняно виконувати. Причому в цих рішеннях майже аж ніяк не відбиваються думки рядових комуністів, первинних партійних організацій. Скільки ми провели зборів "на виконання рішень історичного" і т. д. І відразу ж, "накресливши заходи", спокійнісінько забували про них... А це породжувало цинізм. Усі ми тою чи іншою мірою хворі на цю тяжку соціальну недугу нашого суспільства. Той, хто не бажав ставати циніком,

---

Доповідь виголошена на звітних зборах партбюро Інституту Літератури АН УРСР 18 травня 1990 р. в Києві.

озлоблювався або байдужів. Отож у строгому розумінні слова ми ніякої партії не мали, натомість функціонував, а почасти успішно функціонує й донині апарат бюрократично-тоталітарного придушення інакомислячих і в лавах партії, і поза нею. Ця особливість нашої партії, принаймні після заборони Х з'їздом внутріпартійної фракційності, дозволяла тримати в покорі мільйонні маси рядових і нерядових членів. Адже виключення з партії для інтелігенції тільки в крашому разі означало лише втрату роботи. Де, яка партія є такою всевладною? Я гадаю, що всі ми свідомо або з інстинкту самозбереження уникали навіть припускати правомірність такого роду питання. Але його руба поставило сьогоднішнє життя, ні в кого не питаючи дозволу. І сталося, на перший погляд, дивовижне: апарат, який тримав у покорі силу людей, виявився практично неспроможним їх у чомусь переконати. Звиклий до окрику, команди, він на смерть перелякався відкритої полеміки, можливість якої народ виборів у рамках перебудови. Апарат пробує реанімувати свої випробувані ще в двадцяті й удосконалені у тридцяті-сорокові роки методи, але вони вперто не спрацьовують. Чому?

Щоб відповісти на це питання, слід, очевидно, з'ясувати, які якості необхідні для політичної діяльності. Я назвав би три, на мій погляд, найголовніші:

1. Уміння визначати *реальну* політичну мету і бачити шляхи її досягнення.

2. Уміння укладати розумні компроміси, які наближають до поставленої мети.

3. Уміння здобувати собі нових друзів, а не плодити ворогів.

І над усім цим має панувати бажання зробити благо рідному народові.

Ну, турботу про народ взагалі не варто згадувати. Хто не згоден, хай назве бодай одного нашого високопоставленого партійного працівника минулого, про котрого з чистою совістю сьогодні можна стверджувати, ніби він ревно і чесно служив своєму народові, якщо народ не обмежувати колом ближчих і дальших родичів та друзів.

А от щодо трьох зазначених вище рис, необхідних політикові, варто поміркувати і ширше і, водночас, на досвіді нашої партійної організації. Більшості з нас добре пам'ятний день 30 січня 1989 року, коли колектив нашого Інституту першим у республіці обговорював проєкт Програми Народного руху України за перебудову. Ми пригадуємо, який шалений опір чинили тоді цьому документові п'ятеро представників керівних партійних органів, що завітали до нас на збори. Я тепер розумію: вони ненавиділи весь дух цього документа. Але основна боротьба тоді розгорнулася навколо питання про керівну ролі партії. З якою запеклістю

оборонялася теза про те, що Рух мусить підкорятися партії. На мою пропозицію зафіксувати в проєкті Програми те, що Рух будуватиме свої стосунки з Компартією відповідно до Конституції, напали так, ніби я пропонував, щоб Рух діяв *усупереч* Конституції... І що ж? Минув якийсь рік, і під потужним народним тиском стаття про керівну роль партії в нашому суспільстві вилучена з Конституції. Що ж захищали наші товариші з партії на тодішніх зборах колективу? Яку політичну мету вони перед собою ставили? Як сьогодні цілком очевидно бачимо, вона виявилася не народною за своїм змістом, бо народ уже тоді виступав проти цього постулату. А засоби досягнення своїх цілей наші товариші з партії вибирали з протрухля-вілих арсеналів суловсько-маланчуківських ідеологічних нагінок (згадаймо погрози: чи це сумісно з перебуванням в КПРС? і т. ін.). Отже керівництво Компартії України в цьому нам добре знайомому випадку вміння визначати реальну політичну мету не продемонструвало, шляхи ж досягнення мети нереальної були явно перестарілими. Мені це чимось нагадує злочинну впертість Сталіна, коли він *усупереч* законам і стратегії, і тактики військового мистецтва, та й просто *всупереч* здоровому глузду, погубив мільйонне військово з'єднання під Києвом у 1941 році, з безумністю тирана вимагаючи втримати місто будь-якою ціною. Своїм виступом проти ініціативи створення широкої громадської організації на підтримку перебудови Компартія України також утратила багатьох своїх членів.

Ну, добре, Рух зорганізувався. Як же поводитьься наш апарат? Чи бодай хотів він знайти якийсь компроміс із новою політичною силою? Відповідь тут однозначна: ні, не хотів, ні, апарат вдався лише до старих методів ідеологічного цькування, безпідставного обвинувачення. Замість того, щоб шукати можливості для консолідації народу, для врахування багатоманіття поглядів на шляхи реального подолання нашої тяжкої кризи і досягнення на цій основі соціального консенсусу, зі сторінок майже всіх партійних газет, з екрана телебачення полилися ріки брехні, політичних інсинуацій, наклепів і погроз. Три години і десять хвилин я, приміром, мав чудернацьку бесіду з членами комісії партійного контролю при ЦК КП України. Наївний, я намагався переконати своїх товаришів з партії, що ми повинні враховувати реальну політичну ситуацію, забути про командні окрики, а спробувати нарешті збагнути, чого ж хоче народ, чому терпіння йому вривається... Проте, на жаль, моїх співбесідників аргументи не цікавили. Застосовуючи методи батога й пряника, вони з усіх сил підштовхували мене до того, аби я зрікся Руху і пішов стопами одного відомого поета, котрий кілька днів тому дістав і наше академічне "спасибі". Коли ж не вдалося мене заохотити, то на прощання голова комісії похмуро запитав: "Як ви думаєте, Рух все таки буде чи ні?" І на мою рішучо-ствердну

відповідь додав: "Тоді ви не зрозуміли, навіщо ми вас викликали"...

Отже, за моїм уявленням, ні вміння, ні навіть бажання досягти компромісних рішень і тим самим знімати й так надмірну соціальну напругу в нашому суспільстві партія, як суб'єкт політичної діяльності, не продемонструвала ні найменшою мірою. А їй випадала рідкісна й на той час просто таки щаслива нагода залучити до активної участі в перебудові якнайширші маси народу, повести разом із своїм народом спільний наступ на залишки минулого в нашому житті, звісно, в тому разі, якщо партія вважала б неосталінізм і брежньєвсько-щербицьку лінію якраз залишками минулого. Але сьогодні для мене безсумнівно, що керівництво Компартії України поставило перед собою іншу, конфронтаційну за своєю суттю, мету. Дальші події підтвердили те, що саме партійний апарат був якнайбільше зацікавлений у розмежуванні суспільства і в нагнітанні соціальної напруженості. Це не дивно. Вся наша сімдесятилітня історія засновувалася на пошуку і знищенню ворога. Внутрішнього, зовнішнього, уявного, примарного або реального — це не мало значення. Головне, щоб був ворог, і його загрозою легко залякати обивателя. Подібний політичний фарс вдавався протягом багатьох десятиліть. Отже й на цей раз компанія Щербицького та Єльченка заходилася "творити" не друга чи прихильника, а образ нового "ворога". Образ не вдався — мільйони людей підтримали Рух. Але Рух замість спільника перетворився і нині дедалі виразніше перетворюється в непримиренного опонента, який веде не політичний діалог, а політичну боротьбу. Партійне ж керівництво в безсилій злості робить дальший крок у бік безодні — починаються виключення з партії. Спершу — рядових членів Руху в областях, а тепер уже й представників керівництва в столиці. Бураковський, Головатий, Таланчук, Дончик... Я називаю лише чотирьох осіб, силоміць, із порушенням Статуту (принаймні, член нашої парторганізації В. Дончик) вилучених недавно з партії, бо прекрасно їх знаю і цілком упевнений в чесності й ширості їхніх політичних намірів. Але такі люди, виявляється, партії непотрібні. Або лише два епізоди із сесії Верховної Ради УРСР, що відбувається нині. Кожну виховану людину неприємно вразило, коли бльок, складений із партійних функціонерів, похизувався своїми культуристичними, а не здебугими в тяжкій праці м'язами — не обрав до президії сесії великого поета Дмитра Павличка. Але багато хто, гадаю, вже й здригнувся, коли так само було відкинуто і кандидатуру Івана Салія, першого секретаря Подільського райкому партії, відомого і своїм толерантним ставленням до Руху, і політичним протиставленням лінії Щербицького. І такі люди чомусь не підходять сучасним партапаратникам.

Хто ж їх задовольняє? — виникає природне питання. Слухняні, покірні, мовчазні сплачувачі внесків? Не тільки. Їх задовольняють

високопоставлені холуї, готові цькувати кого завгодно і підписати будь-яку інсинуацію, якщо тільки бодай натягнуть згори, а ще, поможи Господи, пообіцяють шмат гнилої ковбаси. Яскравий приклад — наш колишній співробітник Гордієнко, учора погромник Григора Тютюнника, сьогодні погромник Руху, завтра... Не переживайте, без роботи не залишать.

Найвищих партійних лідерів чомусь не вельми бентежить, приміром, і те, що партійну організацію Києва очолює Анатолій Корнієнко, котрому, виявляється, немов дулю скрутити (даруйте за непарламентський, але влучний народний вислів), обдурити мільйони людей з високої трибуни. І тут парадокс не в тому, що брехуна сьогодні вдалося публічно викрити (такий наш, на щастя, час). Парадокс для мене полягає в тому, що, скажімо, Комісію партійного контролю при ЦК цей кричущий факт чомусь зовсім не зацікавлює. Що б то значило?

Втім, я тут не зовсім точно висловлююся. Парадокс для мене не полягає, а ще зовсім недавно *полягав* у цьому факті. Мені, як члену партії з двадцятирічним стажем, було боляче за ці очевидні помилки. В міру своїх можливостей і сил я намагався за будь-якої нагоди виступати перед своїми товаришами з партії і переконувати їх в необхідності гнучкішої політичної лінії, толерантності до свого народу, реальної оцінки ситуації в суспільстві. Я мав різного роду бесіди, доповіді й дискусії: у Вищій партійній школі, двічі — на курсах партійних працівників при міськкомі партії, на нараді секретарів парторганізацій трьох районів Києва, на нараді секретарів парторганізацій академічних інститутів, в райкомі партії і т. ін. І дедалі більше я переконувався: та мене просто не хочуть слухати. Я намагався збагнути причину цієї глухоти і це було зробити непросто. Мафія? Це не пояснення. Глупота? Теж не все... Цинізм? Великою мірою, але не першопричина... Сьогодні, мені здається, я дещо зрозумів. Наша партія — це еталон командно-бюрократичної системи, рафінований її зразок. І панує в ній страх перед наслідками. А як давно відомо, в суспільстві, де страх перед наслідками сильніший від любови до істини, можливий тільки регрес. У цьому я дедалі більше впевнююся, стежачи за ганебною бльокадою Литви. В цьому переконався, прочитавши вчора в *Комсомольской правде* інформацію про те, що в Ризі перевдягнені в цивільний одяг військові курсанти й офіцери за розробленим заздалегідь пляном провокують безчинства. А чого варті різні статті в деяких українських газетах та деякі партійні постанови останнього року? Нас усіх брехливо лякають, ніби Рух розпалює міжнаціональну ворожнечу, а на Україні тим часом, слава Богу, не виникало жодного міжнаціонального конфлікту, принаймні такого, до якого бодай опосередковано був би причетний Рух. Ми говоримо про оновлену федерацію, а імперська політика

продовжує процвітати — досить згадати лише закон про російську мову як *офіційну* в СРСР. До такого лицемірства ні Валуєв, ні навіть Сулов не доходили... Хто ж розпалює міжнаціональні пристрасті?

А хіба не переконуєшся в догідливому страхові наших академічних мужів, котрі позавчора провалили на виборах до Академії Наук УРСР Дзюбу, Павличка, Поповича... Зате обрали кількох діячів, що мають до власне науки вельми опосередковану дотичність, а то й таких, що ліпше до неї зовсім не дотикалися б. Перед чим же тут страх? А перед тим самим — що станеться, коли не дотримасься партійної дисципліни, коли не догодиш вказівці сановника від науки? Причому партійність тут уже слід розглядати не в організаційному, а в корпоративному сенсі. Хапаєшся за голову: скільки ж наша система виховала людей, у котрих так ніколи і не прокидається почуття власної гідності... І це теж один з найжахливіших і найтривкіших наслідків тоталітарно-партійної структури, в якій ми живемо.

В житті є час робити важливі для себе висновки.

Перший. Очевидно, я був поганим секретарем партбюра такої організації, яку ми маємо, — не зміг проводити, згідно з принципом демократичного централізму, лінію, розроблювану вірними учнями і соратниками Брежньєва.

З іншого боку, не було в роботі партбюра послідовності й в оцінці "Демократичної плятформи" — наскільки я зрозумів, група, що створилася в нашій парторганізації, заснула тривожним сном, як тільки ідеологи лігачовського спрямування загрозливо помахали пальчиком. Це не позиція члена *політичної* партії — от, мовляв, хай пройде ХХХVIII з'їзд, а тоді визначимось, що робити... У політиці так не буває. Тут або дієш ти, або діє хтось інший, а ти пасивний балаяст.

Нарешті, не вдалося мені послідовно та наполегливо відстоювати й принципи оновлення партії, які сповідував сам: тобто перетворення її на партію як виразника думки й інтересів *частини* суспільства, а не як репресивного органу стосовно до іншої його частини. Не бачив я особливого завзяття на жодному з цих напрямків роботи і з боку інших членів партбюра. Взявши до уваги таку ситуацію, вношу пропозицію оцінити роботу партбюра і її секретаря як незадовільну.

Другий висновок. Оскільки я вважаю, що внаслідок непослідовності політичної лінії партія втратила сприятливий момент для радикального свого оновлення і для відродження народної довіри, прошу розглядати цю мою доповідь як заяву про вихід з партії.

ДОРОГА СВОБОДИ ДЛЯ КОЖНОГО НАРОДУ — НЕМИНУЧА

Микола Вінграновський

Мій сьогоднішній, панове, виступ — це перший офіційний виступ Українського ПЕН як повноправного члена міжнародної спілки письменників...

Біди й нещастя мого народу почалися давно. Ще з XIII століття, коли Україна стала місцем завойовань як зі Сходу, так і з Заходу, коли мову й душу її душили найбезцеремоннішим чином, і пізніше, коли російський царизм двічі офіційно забороняв українську мову і книгодрукування, то навіть тоді українська мова і культура були багатші й сильніші, аніж вони є тепер, наприкінці століття...

Духовна бідність, а звідси і відповідний художній рівень нашої сучасної української літератури, — не в бідності її талантів, а в тому великодержавному ідеологічному тискові, а, відповідно, його цензури, де кожний менший народ і його мова є вторинними, культурою нижчого сорту. Те саме й з мовами. Нашу сучасну літературну бідність ми затуляли і затуляємо фольклором, який в інтерпретації запоядливих достойників-функціонерів став не чим іншим, як роззяцькованим театральним декором. Наше село тікає в міста, а кілька українських міст з мільйонним населенням не мають жодної української школи або мають їх одну-дві про людське око. У мене таке враження, що українську мову нам уже треба імпортувати на Україну від українців Канади або Австралії. До того йде.

Я молив Бога, що в нас почалася перебудова. Бо якби не вона — нашій мові й культурі прийшов би повний кінець, могила. Тепер, хоч і сидимо на голодному паперовому пайку, у нас з'явилася надія на своє національне відродження, на воскресіння із напівмертвих. Чи є в нас для цього сили, чи вони ще лишилися? На це відповідь час. Ідея нашої перебудови — це ідея суверенності і свободи. Дорога свободи для кожного народу рано чи пізно неминуча.

7 травня 1990 року.
Мадейра, Португалія.

Уривки з виступу президента Українського ПЕН Клубу на 55 конгресі Міжнародного ПЕН Клубу в Мадейрі (Португалія). Передрук з *Літературної України*, ч. 24, 14 липня 1990 р. Зберігаємо правопис оригіналу. — *Ред.*

НАПЕРЕДОДНІ ЛИХОЛІТТЯ

Ігор Йона Шевченко

У 1925 р. моя мама, невтомний будівничий українського театру, забрала мене із затишної хати баби Одарки у селі Гнідині біля Києва і привезла до Харкова. Вона була запрошена своїм товаришем з "Молодого театру" Гнатом Юрою до театру імені Івана Франка виконувати роль Святої Йоанни в однойменній п'єсі Бернарда Шоу. Сталося так, що через матеріальну скруту, незабаром після революції, актори, якими були мої батьки, хоч і мали блискучі перспективи, але не мали ніякого притулку та часто голодували. Мені минуло вже десять років, але в жодній школі я не був і краще знав репертуар українських театрів, ніж абетку або елементарні рахунки. У Наркомосі¹ моїй мамі порадили віддати мене до 51-ої трудової школи ім. Карла Маркса (ім. Бориса Грінченка — до 1924 р.). Це була зразкова школа, в якій вчилися діти з різних частин великого індустриального міста. Вони добиралися до школи пішки або трамваєм і тільки двох учнів привозив автомобіль: це були діти наркома освіти Шумського.

Серед моїх товаришів були євреї, росіяни та навіть греки, але у школі я ніколи не чув іншої мови, крім української. Мабуть, через це, а може завдяки уважному і доброзичливому ставленню учителів, я відчув себе ніби у рідній хаті. У той час багато значила відповідальна за гарячі сніданки, щедрий кулінар тітка Настя. Насипаючи нам у тарілки "лапшини" з молоком, вона не тільки знала наші імена, але й ставилася до кожного з нас, як до рідної дитини.

У 1926 р. були відкинуті різні педагогічні експерименти, і всі учні мали робити домашні завдання, а вчителі стали більш вимогливими. Іван Панасович, який провадив нашу третю групу, дуже хотів перевести мене в четверту, але мої знання були слабкі. Тоді він прикріпив до мене найсильнішого учня, який мешкав недалеко від Жаткіна, де був інтернат для всіх акторів театру ім. Івана Франка. Це був Федір Рябоштан, талановитий хлопчина, який легко вирішував арифметичні задачі та стежив, щоб я чисто і без помилок записав сьогоднішній диктат у школі, вірш Миколи Хвильового "Молотки":

Витанцьовують, сміються
Дзвінко, дзвінко молотки,
Про весілля революцій —
Цоки-цоки-цокотки.

Наші житлові умови були невідповідні. Моя мама ділила

одну кімнату з балетмайстром театру балериною Шуварською, до якої, коли тільки міг, приходив молодий актор Мілютенко (пізніше народний артист УРСР). Між ними відбувалися мелодраматичні, драматичні, а коли він її остаточно зрікався — трагедійні сцени. Не було ради, і мама вела мене і Федора до театру.

Вечірня вистава "Вій" у сценічній обробці Остапа Вишні. В театрі весело, гамірно, тепло. Всі регочуться, коли на сцені появляються бурсаки, залицяються до перекупок, вміло добуваючи в них паляниці, шинку та живих гусей, а в третій дії — о жаж! — над глядачами починає літати труна з мертвою панною... Федір приголомшений, він таких чудес ніколи не бачив.

Іван Панасович і Федір жертвенно допомагали мені і таки перевели мене до 4-ої групи, але тут довелося пробути два роки, поки я вирівнявся та наздогнав своїх товаришів. Другий рік у 4-ій групі я вчився зі жвавими хлопцями наркома освіти Шумського. Вся їхня увага була зосереджена на автомобілях, що їх привозили. Вони дійсно багато знали про американський "Паккард" та німецький "Вандерер" і від них ми вперше довідалися, що в країні запроєктоване будівництво автомобільного заводу і що робиться все можливе, щоб його будували на Україні. Та одного дня ці два брати нагло вибули зі школи. Завод той було побудовано пізніше в Нижньому Новгороді. Також з нами вчилася (не можу пригадати імені) донька чи племінниця поета Андрія Панова, діяльного в літературному об'єднанні "Плуг". Мала на зріст, задиркувата: коли вчитель німецької мови Клим Костьович Яримович відвертався, вона показувала йому язика, а тим хлопцям, які добре відповідали, — дулю. Вона ненавиділа Аркадія Маньківського, унікального учня, зоолога, який завжди мав у коробці жуків, ящірок, яєчка екзотичних птахів. Коли під час великої перерви Аркадій оперував жабу та показував нам, як довго може працювати відкладене набік серце, Панова паленіла, підскакувала до нього з кулаками та намагалася вдарити ногою. Завжди перестуджений, наш науковець якимось відшморгувався від неї, а в крайніх випадках виймав з кишені білу мишу, і "зла свекруха" втікала.

Повною протилежністю була Люба Уманець. Бездоганно вбрана, ввічлива і скромна, вона своєю присутністю ушляхетнювала нашу групу. Хоч це була найбільш інтимна таємниця, але її карі очі та довгі вії хвилювали наші серця. Пізніше я довідався, що її вітчим Микола Хвильовий назвав Любу "барвінковим цвітом". Після шостої групи її перевели до іншої школи, недалеко будинку письменників "Слово", деє біля ботанічного саду. Це була втрата, більше такої дивної краси мені ніколи не довелося бачити.

Наші вчителі Іван Захарович Лень, Василь Іванович та Кость Іванович Литовченки, Олена Панасівна Зарицька та Лисавета Максимівна на педагогічній раді обговорювали не тільки прог-

відбувалася сутичка. Хоча Сімейкін здалеку розганявся і блискавично налітав на Артемова, він сам від першого удару падав на землю. І на цьому все кінчалось, бо, згідно з середньовічним етикетом і правилами, — лежачого не б'ють.

Приємно було прийти вранці до школи і бачити великий натовп біля стінної газети. З правого боку — кольорова карикатура: біжить малий Мирон Сімейкін в усіх лицарських регаліях, в панцері, шоломі, зі списом, обвішаний кривими ножами, бруківка йому креше з-під ніг і раптом спотикається на підставлену ногу і заривається своїм довгим носом у землю.

Багато значила у громадському житті наша підшефна школа в селі Дергачах. Приїзд їхньої струнної оркестри на шкільні свята викликав радість усіх присутніх. Оркестра не тільки добре грала, а й виглядала зворушливо, мальовничо. Хлопці — у великих батьківських чоботях та чумарках, часом добротної якості, штани латані. Дівчата — в шнурованих черевиках, більшість в українських блюзках, з віночками на головах. В додаток до свого виступу вони ще привозили нам подарунки. Були це зимові яблука, сушені грушки та лісові горіхи. Ставилися до кожного з нас довірливо, як до члена своєї родини. Їхній талановитий поет Віталій Чалий друкував свої вірші у нашій стінній газеті та безнадійно закохався в члена нашої редколегії Люсю Мякшину. В цьому не було нічого дивного, бо Люся була елегантна, вміла довго і ніжно дивитися в очі тому, з ким розмовляла, та мала каліграфічний почерк.

— Що нам робити? — питали ми її. — Віталій, коли дивиться на тебе, має вигляд самогубця.

— Треба йому допомогти, — радила їй метка, прониклива Кіра Карпова. — Візьми його найкращі вірші, перепиши своїм каліграфічним почерком і однесемо їх до редакції газети *На зміну*. Треба витурити звідти тих ледарів — Івана Неходу та Валентина Бичка.

Люся так і зробила. Центральна піонерська газета *На зміну* надрукувала вірші Віталія. Він став знаменитим у селі Дергачах і в нашій школі, виглядав самовпевнено і не так страждав.

Тепер я жив з татом, який залишив театр і працював журналістом у галузі театрознавства. Мама працювала в Одесі, в театрі Революції. Нарешті ми отримали дві гарні кімнати на четвертому поверсі у відносно новому будинку на Холодній горі, вул. Свердлова 118. Звідти багато письменників переїхало до нового будинку "Слово". Ми не мали меблів, але книжок було аж забагато, і я до цього часу відчуваю порожнечу, коли буваю в розкішно умебльованому домі, в якому мало або взагалі немає ні однієї книжки.

Наприкінці 1929 р. наша стінна газета завдяки фейлетонам Архипа Цибулі та карикатурам Артемова набула широкого роз-

голосу. Тоді Іван Захарович Лень доручив мені, як редакторові, приготувати короткий виступ до Шевченківського свята. На цьому найбільш урочистому святі в нашій школі були присутні батьки майже всіх наших учнів, а серед них письменники, робітники заводів, працівники наркоматів, учасники громадянської війни. Приїздили гості з села Дергачів, благословенні, народжені українською землею, декляматори творів Тараса Шевченка.

Я написав коротку доповідь, де з'ясував, як завдяки Жовтневій революції сучасне життя здійснює заповіді нашого національного пророка. Іван Захарович переглянув і схвалив мій реферат, але сказав: "Обов'язково треба додати, що Шевченко належить нам, молодому поколінню Жовтня, а не тим, хто втік закордон і чинить галас навколо свята, яке їм не належить". "Хто втік?", — допитувався я. "Багато втекло", — відповів Іван Захарович, глянув на мене і ніби здивувався. Переконаючи мене, він назвав уряд гетьманців-поміщиків та ім'я Володимира Винниченка. Це ще більше заплутало справу, бо оповідання "Федько халамидник", "Кузь та Грицунь", "Біля машини", "Записна книжечка" ми всі читали і дуже любили.

Настав урочистий день. Наш досконалий хор з великим почуттям виконав "Заповіт". Диригент Мацигора відступився, я вийшов наперед і виголосив своє слово. Запанувала глибока тиша. Спочатку все йшло добре, та от коли я проголосив, що Шевченко не належить тим, які боролися під українським прапором, але втекли закордон, я помітив, що багато слухачів були тим заскочені, глянули один на одного і похитали головами. Я розгубився і забув кінець промови. Хор одразу заспівав "Реве та стогне", а я став збоку і відчув, що провалився. Вдома тато довго дивився на мене, тоді промовив:

- Ти не повинен був згадувати про переможених.
- Але ж, тату, Іван Захарович вимагав.
- Це був його обов'язок, а не твій.

Він добру годину нишпорив серед книжок, поки вибрав найтоншу і дав мені. Це був "4-ий Універсал Центральної Ради".

До 1929 р. в школі не було ніяких офіційних політвиховників, та от на весні з'явився черствий на вигляд, у військовому френчі представник райкому комсомолу на прізвище Желізняк. Він якось "риб'ячим оком" оглядав нас усіх. Хоча в Артемова вже свербіли руки, Лисавета Максимівна делікатно радила йому не малювати карикатуру чи навіть дружній шарж на цього типа, а згодом просто заборонила йому це робити. Це було вперте, тверде "ні", якого ми раніше у неї не помічали.

Через деякий час Желізняк повідомив нас, що найбільш активні учні повинні поїхати на село і допомогти там реалізувати політику Комуністичної партії — агітувати і одразу записувати

селян до СОЗ.² Зібралася досить велика група і ми вирушили до села Дергачів, де нас уже знали з виступів, любили та де ми мали дорогих нам товаришів. У нашій групі були добрі хористи, і на вокзалі в Харкові та Дергачах ми співали багато пісень, історичних та жартівливих, як "І шумить, і гуде, дрібний дощик іде"... Всюди нас оточували люди, які доброзичливо усміхалися. Але настрої в селі був тривожний. Ми з Люсею відвідали батьків нашого приятеля поета Віталія Чалого. Ця досить заможна родина мала велику світлу хату, на подвір'ї був зразковий порядок. Ми навіть соромилися сказати про мету наших відвідин. Ми ніяк не розуміли, як можна з любов'ю доглянутого коня або корову відвести до СОЗ, щоб вони там стояли голодні, часто в негоду під дощем.

Коли я жив у баби Одарки, то корова Зірка була у неї головним членом родини. Увечері, коли череда верталася з паші, Зірка сама вміла відчинити фіртку, для неї вже була приготована свіжа лугова трава або соковите бадилля з городу. В зимові місяці в її хліві, встеленому свіжою соломою, було тепліше ніж у хаті. Коли Зірка телилася, наша баба поралася по святковому усміхнена і вела нас, онуків, погладити новонароджене телятко, а при тому завжди нагадувала, що Боже Дитя так само народилося у хліві. Тепер Віталієва мама пригостила нас перепічками з ржанкою. Вона була нервова, нарікала на якихось дебелих зайдів, що вештаються по селу або цілий день сидять у сільраді та вигадують нові порядки. Її чоловік був спокійніший. Він жартував, оповідав нам, що біля сільради повісилася курка, бо не змогла виконати пляну заготівлі яєць. Видно було, він сподівався, що лиха година з тими СОЗ-ами якось промине. Віталій сидів край столу насуплений, нічого не їв і не підводив очей. Причиною цього могла бути Люся, яка вступила в 16-ий рік життя і вигарніла вражаюче. Ми встали і почали прощатися.

— Не сумуй! — сказала Люся Віталієві з тим їй одній властивим теплом. — Приїзди до Харкова, підемо на літературну вечірку до будинку Блакитного і ти побачиш там живого Сосюру.

Віталій повеселішав і провів нас аж до школи, де ми зупинилися. Такі самі "успіхи" мали всі наші учні: селяни ставилися до них, як до дітей, а до Железного — підозріло. Після наради, на якій Железний назвав нас усіх не організаторами, а жовтодзюбами, ми повернулися додому.

Наступив 1930 рік, а з ним останні місяці нашого перебування у школі. Я вирішив порадитися з татом, до якого технікуму мені вступити, щоб потім піти на працю в періодичній пресі та стати журналістом. Він сумно похитав головою і порадив мені вивчати технічні науки. Сказав, що почалася велика нагінка на українську інтелігенцію і що серед письменників та журналістів

панус думка перекваліфікуватися і виїхати геть зі столиці України Харкова. Тато підвів мене до великого вікна у нашій кімнаті, з якого на віддалі було видно Холодногірську тюрму. "Там, — сказав він, — сидять учасники так званої Спілки Визволення України". Оповів мені багато про арештованих, зокрема про літературознавця Сергія Єфремова.

Я вибрав час і одного дня велосипедом поїхав під браму тюрми. Там стояв автобус з великими вікнами, до якого входили підсудні, яких мали відвезти на переслухання до оперного театру. У мовчазному натовпі, що зібрався навпроти, можна було зрідка почути шепіт жінок, які називали імена Єфремова, Ніковського, Чехівського, Слабченка, Павлушкова, Барбара. Всі вони, крім Павлушкова, який був набагато молодший і якимось нервово крутив на всі боки головою, справляли враження заслужених освічених людей, а не терористів, як це виголошували тоді з гучномовців. Охорона автобуса, в цивільному одязі, довго полагоджувала формальності і натовп не розходився. Якесь сумне передчуття опанувало людьми і вони понуро мовчали.

Але в школі ми, сповнені великих надій, напружено готувалися до випускних іспитів, на яких мав бути присутнім представник Наркомосу. Тим часом Желєзний, який ніби без ніякого діла проходив і вештався по клясах, перелякав наших вчителів. Він заявив, що на обкладинці зошитів, які видано нам з учительської, в орнаменті навколо Леніна виявлено фашистський знак. Схвильована Олена Панасівна Зарицька прибігла до кляси і сказала вирвати всі обкладинки на наших зошитах. Ми крутили ті обкладинки колом і повертали догори ногами. Дійсно, навколо портрета Леніна художник зробив довільні штрихи, але ніякої свастики ми не могли знайти. "Це мракобісся", — бубонів Артемів. Завідувач школи Любарський ходив сердитий. Він не любив і боявся Желєзного.

Випускні іспити, хоч були невеликі провали, відбулися для нас успішно. Мотрю Дудченко, яка одинока серед дівчат готувалася вийти заміж, залишили в школі ще на один рік і вона розплакалася. Решта в піднесеному настрої готувалася до прощальної екскурсії на північний Кавказ. Кость Васильович Литовченко, прискіпливий і суворий на лекціях математики та фізики, два роки клопотався і складав пляни. Треба було мати чималу суму грошей. Пригадую, ми закупили один кіносеанс у великому театрі "Маяк" біля річки Лопані, перепродували квитки, але крім наших родичів сторонніх людей прийшло мало, і ми прогоріли. Тоді почали влаштовувати платні кіносеанси у шкільній залі. Музикальна Валя Чуйківна кожного разу під час фільму терпеливо протягом двох годин грала на піяніно. Головним режисером вважав себе Севка Лимар, бо він сидів коло неї і підказував, коли бринькати, а коли

тарабанити. Справи покращали. Коли ми дякували Валі, то вклонявся Севка, а вона тільки показувала свої червоні пальці.

Тепер наша мрія стала дійсністю. В день нашого від'їзду голова виконкому Балашівна, яка скінчила школу на рік раніше, прибігла на вокзал. Вона так голосно вітала нас, так підскакувала, її червоне волосся так розпатлалося, що навколо зібралися кондуктори та інші люди. "Моє серце з вами!", — вигукнула вона і бігла за поїздом. Це було нам приємніше, ніж гра якоїсь духової оркестри.

У Владикавказі ми пересіли у відкриті автобуси і поїхали Військово-Грузинською дорогою, милуючись величними краєвидами. Підіймалися на гору Казбек, пили нарзан з підземних джерел та відвідали Хевсуретію. На територію цього маленького народу треба було добиратися верхи на конях. Багатьом з нас це випало вперше в житті. Ми перетинали бурхливі невеликі гірські річки, переляк та сміх не вгавали. Хевсури приймали нас сердечно, хоча жили вони бідно, у темних саклях, серед щедрої на красу природи. Дива дивні сталися в ці дні: Панова помирилася з Аркадієм Маньківським і він знаходив для неї дикі квіти чарівних кольорів. Артемів підсаджував Мирона Сімейкіна на здорового коня, якого прозвали Росінантом, і вони більше не ворогували.

Потім ми плили пароплавом Чорним морем до Батумі, де насолоджувалися тропічними овочами. Повернувшись до Харкова, ми отримали свідоцтва про закінчення школи, але ніяк не могли розійтися. Більшість з нас написали свої враження про подорож і ми видали це окремою книжкою. Ми були сповнені великих надій, одверті, ширі, і кожний з нас ніби знав, що це були найкращі роки в нашому житті.

*

Після міркувань "за" і "проти", я подав папери і був прийнятий до механічного технікуму, що знаходився на Холодній горі, недалеко від будинку, де ми мешкали. Попереду було довге літо, і тато, враховуючи мої зацікавлення, допоміг мені влаштуватися на працю до робітничої газети *Пролетар*. Моїм безпосереднім керівником був Новосадський, досвідчений журналіст. Добре знаючи мого тата, він поставився до мене прихильно. Сказав мені, що в його відділі місцевої промисловости аж забагато офіційного матеріалу і його треба "відсвіжити". Він відкрив московський журнал *Огонёк* і показав фото: два робітники у білих комбінезонах сиділи просто на хіднику, біля них стояли товсті пляшки з молоком та лежали білі пакунки. Один з робітників їв шматок курки. Коментар пояснював, як у капіталістичній Америці підприємці не

дбають про добробут та громадське харчування робітників і вони просто на вулиці чи будь-де споживають свій обід.

Новосадський запропонував мені відвідати авторемонтний завод імени Лозовського, який після відбудови збагатився багатьма виробничими та побутовими удосконаленнями. Це була правда. Секретар партосередку показав мені свіжо пофарбовану умивальню та великий "червоний куток" з портретами Леніна, Сталіна, Карла Маркса. Він приніс мені талон на обід і сказав, що обід сьогодні буде особливо добрий, не якийсь там "венигрет", а миска пшоняної каші, полита кисілем. Хоч я не мав власної ложки, та в обідню пору підступив до натовпу і втратив контроль, бо він, як могутній прес, тиснув мене до вузьких дверей їдальні. Біля самого порога мої ребра вже не могли відпружитись, аж тут хтось здер з моєї голови новенького капелюха і кинув його посеред вулиці у брудну калюжу. Тоді я заборсався і страшної сили хвиля людського натовпу відкинула мене, як тріску, набік.

Новосадський викинув другу частину мого допису і потроху вчив мене, про що можна писати, а де треба ставити крапку. Наприклад, пишучи про "досягнення" взуттєвої промисловости, треба було подати конкретні цифри та переконливі приклади, наскільки сучасне виробництво взуття випередило дореволюційне, а те, що крамниці стояли порожні і там ніякого взуття не було, — для робітничої газети *Пролетар* нічого не значило.

Одного дня я вийшов з харківського паротягобудівельного заводу, про який треба було рапортувати, тобто писати, як широко розгорнулося там ударництво та соціалістичне змагання. Біля воріт стояло багато жінок у напруженому вичікуванні. Серед них були виснажені і погано одягнені, але були і великорослі здоровенні матрони грізного вигляду. Саме закінчилася зміна, почали виходити робітники, поспішаючи до трамвайної зупинки. Та от появилось їх більше, і жінки з лайкою, лементом та бійкою кинулися виганяти своїх чоловіків з юрби і тут таки видирати в них, часто разом з одежею, гаманці з грішми. Це були дружини алкоголіків, які прийшли під браму заводу в день "получки". Я вчився з дітьми робітників і бував у них вдома. Родичі Артемова мали власний будиночок і великий город на Іскринській вулиці, але тут я побачив інших людей: пролетаріят, який напливав до Харкова з Івано-Вознесенська і Тули.

Так проминуло літо і я вже без вагань, з полегкістю повернувся до навчання в механічному технікумі. Тепер, принаймні, не потрібно було, бачачи темний колір, вдавати, що він білий.

Настали лихі часи. Мій тато сказав мені, що різні ідеологічні підлабузники нападають на нього за те, що він обороняє мистецькі позиції театру "Березіль", який обвинувачували тоді в

націоналістичному ухилі. З економічного боку настало злиденне життя. Хоча ми отримували хлібні картки, треба було 24 години вистояти в черзі, щоб купити гасу і зварити чай на примусі. З нашого модерного вікна було видно не тільки тюрму, але й трамвайну зупинку і Холодногорський базар. На краю цього базару весною 1933 року було збудовано просторий барак, куди складали померлих від голоду селян. Ми з татом вставали о 4-ій годині ранку і дивилися, як трупи малих дітей, жінок і чоловіків кидали в брудні вантажні авта і кудись вивозили.

У 1937 році в Києві, коли мій тато вже був заарештований і без ніякого суду розстріляний, я цілком несподівано зустрів на приватній вечірці Новосадського. Були іменини рідної сестри моєї нареченої Марії. Цілий вечір ми пробули в малому товаристві і мій керівник та ретельний дорадник дивився на мене, як на порожнє місце, або робив вигляд, що ніколи мене не бачив. Такі перебудовані неширі люди появились тоді в установах, редакціях, учбових закладах.

Та от — велика приємність! Одного дня, ідучи зеленою Олександрівською вулицею, я зустрів Зою О., найкращу солістку нашого шкільного хору. Вона ніби не повірила, відступила два кроки назад, а тоді швидко, зрадівши, підбігла і вхопила мене за обидві руки, і я відчув, що це була правдива радість. Ми пройшли аж до Аскольдової могили і все згадували дорогу нам школу. Коли я запитав, як її життя тепер, вона помітно засмутилася, а допитуватися було нетактовно — занадто багато трагедій сталося тоді в кожній родині.

— Яюсь все обернулося навпаки, — зажурено сказала Зоя. — Навіть ті наші пісні, може пригадуєш, — не "Журавля", не "Дошик", а ті, революційні, які ми так гнівно співали проти ворогів нашої країни.

Вона обернулася і пильно глянула мені в очі. Нікого не було навкруги, тільки Дніпро в долині виблискував вічною красою, і Зоя промовила слова тієї пісні:

Шалійте, шалійте, скажені кати,
Годуйте шпівнів, будуйте тюрми...

-
1. Наркомос — Народний комісаріят освіти.
  2. СОЗ — Спільний обробіток землі.

ЗУСТРІЧ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ПАРЛЯМЕНТАРІВ

Колишній палац Потоцьких і Понятовських в Яблонній біля Варшави був свідком справді небувалої події. Тут 4 і 5 травня ц. р. на запрошення Фондації Стефана Баторого та Центрально-Східноєвропейського Форуму проходила зустріч парламентарів України і Польщі, присвячена українсько-польським відносинам.

Програма нарад, якою першого дня проводив маршалок Сенату Анджей Стельмаховський, а другого — Михайло Горинь, порушила ряд питань, які потребують розгляду на шляху до поліпшення відносин поміж Польщею і Україною. Коротке кінцеве комюніке говорить про те, що в зустрічі обох сторін прозвучали слова правди "про взаємні помилки і кривди протягом цілої історії, а особливо в двадцятому столітті", що обидві сторони "висловили жаль з приводу взаємних кривд" та що "підкреслено наявність спільних пов'язань, які зближують обидва народи".

Крім участі у пленумі українська делегація була прийнята також маршалком Сойму М. Козакевичем, головою комітету у справах радіо і телебачення А. Дравічем, міністром культури Ізабеллою Цивінською, міністром освіти Г. Самсоновичем, Здзіславом Найдером, головою Громадського комітету "Солидарности", та побувала у Центральному бюро планування. У конференції взяли участь визначні особистості теперішньої політичної верхівки Польщі: Б. Геремек, міністри Є. Вуттке, Зофія Куратовська, Я. Куронь, послы З. Буяк, А. Міхнік, В. Мокрий, сенатори А. Вельovejський, Я. Мусял, Я. Онишкевич, Р. Ганович та інші, серед яких варто згадати Богумілу Бердиховську та З. Янаса, які дуже причинилися до успіху зустрічі. Прем'єр Польщі Тадеуш Мазовецький був присутнім на бенкеті та мав нагоду познайомитися з учасниками нарад під час коктейлю, влаштованого організаторами зустрічі. На ім'я учасників зустрічі надійшов лист від Єжи Гедройца, редактора паризького журналу *Культура*, який прочитано під час бенкету. Офіційну частину зустрічі закінчено пресконференцією та коротким комюніке. Крім того, для українських учасників зустрічі влаштовано обід в одному з краших ресторанів Варшави "Базилішек". Дуже теплою випала зустріч з керівництвом Об'єднання Українців Польщі (ОУП) Ю. Райтом, проф. д-ром С. Козаком, редактором "Нашого слова" М. Вербовим, редактором журналу "Зустрічі" М. Чехом та іншими провідними членами, які влаштували спеціальний сніданок для гостей з України.

Крім українських парламентарів Ореста Влоха, Богдана Гориня, Михайла Гориня, Ігоря Деркача, Івана Драча, Дмитра Павличка, Мирослава Поповича, Вячеслава Чорновола та Михайла Швайки в ролі експерта виступав львівський історик і член НТШ Сергій Лилик,

а в ролі обсерваторів проф. д-р Богдан Осадчук з Берліну та проф. д-р Петро Потічний з Канади. До участі не запрошено представників ОУП, а також не було представників польських організацій України, хоч про обидві меншини та їхні проблеми і турботи на зустрічі говорилося хіба найбільше.

У дискусії, яка проходила на дуже високому рівні, звернено увагу на необхідність створення спільних груп дослідників, які в міру відкриття архівів зроблять спробу об'єктивної оцінки історії обох країн та народів. Дуже сильно зроблено наголос на потребу зламу всіх негативних стереотипів, перегляду підручників у тій частині, що стосується українсько-польських взаємин і усунення всіх перешкод у політичній і господарській сферах, які стоять на заваді до порозуміння між українцями і поляками.

В історичному аспекті найвагомішою подією, яка негативно відбилася на польсько-українських відносинах, українська сторона вважає польсько-українську війну 1918 року, знищення ЗУНР та окупаційну політику на українських землях, приєднаних до Польщі. Погоджуючись на потребу стабільності кордонів між Україною і Польщею, обидві сторони ствердили, що це не позначиться негативно на добросусідських політичних, господарських та культурних взаєминах, особливо коли ці кордони будуть відкриті для громадян обох країн, а внутрішня політика відзначатиметься пошаною до культурних, економічних і політичних потреб національних меншин обох народів.

Найбільшою із перешкод на шляху до порозуміння українська сторона вважала й досі неполагоджену справу примусового переселення українців з їх споконвічних земель в т. зв. "Акції «Вісла»" в 1947 році та консеквенції, які випливають з цього акту насилля над українською спільнотою в Польщі. Польська сторона з повним вирозумінням поставилася до цієї інтерпеляції українських парламентарів і запевнила їх, що старатиметься в найкоротшому часі провести через Сейм спеціальну ухвалу в цій наболілій справі. Міністер Є. Вуттке прочитав проєкт ухвали, засуджуючи акцію "Вісла", в якій вжито засаду "колективної відповідальності" супроти українців у Польщі. В ній стверджено, що "Сейм Речі Посполитої Польщі старатиметься виправити кривди, які постали в результаті цієї акції". Закінчується цей проєкт словами: "Простягаємо руку до згоди. Це наш обов'язок перед майбутніми поколіннями".

Цю першу зустріч парламентарів України і Польщі треба вважати успішною. Парламентарів України трактовано як повноправних партнерів. Очевидно, вже навіть близьке майбутнє покаже, наскільки реальними були бажання обох сторін знайти шлях до порозуміння і співпраці та чи політична ситуація в обох країнах дозволить на дальші вагомні кроки в цьому напрямку. В Польщі проходять процеси політичної переорієнтації суспільства в сторону неоєндецької ві-

зії майбутнього з можливою її традиційною промосковською політикою. В Україні ж бачимо лише початки самостійної політичної дії, яка потребуватиме довшого часу для зміцнення і розвитку навіть при неутральній настанові імперського центру в Москві. Легкість, з якою говорять з собою представники обох наших народів, впливає в першу чергу з подібности культурних і політичних традицій. В політиці це не завжди є гарантією кінцевого успіху, але вселяє надію, що в спірних питаннях, якщо цього вимагають інтереси народу чи держави, можна знайти швидшу розв'язку проблем. Сподіємось, що подібні зустрічі на рівні країн, а також на нижчих адміністративних шаблях, продовжуватимуться з користю для обох народів.

П. Потічний

Про авторів

Ігор Калинець — провідний поет і культурний діяч Львова. Автор десяти збірок поезій, більшість з яких появилася на Заході.

Володимир Яськів — поет, живе у Харкові.

Емма Андієвська — письменниця, авторка кількох романів, відзначених нагородою О. і Т. Антоновичів, і збірок поезій. Живе в Німеччині.

Данило Гусар-Струк — професор славістичного факультету Торонтського університету, редактор Encyclopedia of Ukraine.

Юрій Смирний — мистецтвознавець і естет. Живе в Києві.

Щоб дані про авторів були якнайкомплектніші, ласкаво просимо кожного шановного автора подавати редакції разом із статтями також стислі точні дані про себе. — *Редакція*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ МІСЯЧНИКА
«СУЧАСНІСТЬ» НА 1990 РІК:

	<i>ОДНО ЧИСЛО:</i>	<i>РІЧНО:</i>
<i>Німеччина:</i>	9 DM	90 DM
<i>Великобританія:</i>	3 фунти	30 фунтів
<i>Канада:</i>	6 кан. дол.	60 кан. дол.
<u>всі інші країни:</u>	5 ам. дол.	50 ам. дол.

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

<i>Австра- лія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. D. H. Pyrohiv 75 New Road Oak Park, Vic. 3046 Melbourne	<i>Канада:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. Y. Chumak 16 Rivercrest Road Toronto, Ont. M6S 4N3
<i>Арген- тіна:</i>	<u>Sučasnist</u> / Dr. M. Wasyluk Nahuel Huapi 5381 1431 Buenos Aires	<i>С. Ш. А.:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. Y. Smyk 744 Broad St., Suite 1116 Newark, NJ 07102-3892 [Tel.: (201) 622-0545] [Fax: (201) 622-1933]
<i>Велико- британія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. T. Kuzio 78 B Kensington Park Rd. London W11 2PL	<i>Швай- царія:</i>	<u>Sučasnist</u> / Dr. R. Prokop Muristrasse 82 3006 Bern
<i>Ізраїль:</i>	<u>Sučasnist</u> / Mr. G. Shakhnovich Harav Maymon St. 2, Apt. 31 Bat — Yam		

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на Sučasnist і висилати представникові даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на:

Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Адреси для вplat: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
Müllerstr. 33, Rgb.
8000 München 5
Telefon: (089) 26-37-73 Fax: (089) 26-58-89

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

АМЕРИКАНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ Ідеологічні основи американської політичної системи

*Статті і вибір
документів Романа Борковського*

1990, 124 стор. Обкладинка Ірини Ганкевич;
документи в перекладі з англійської; без-
кислотний папір.

ISBN 3-89278-020-X Ціна: 8,00 ам. доларів

*Наша найновіша публікація — зготована Ро-
маном Борковським збірка документів, які
дають читачеві огляд розвитку політичної
системи в Сполучених Штатах Америки, по-
чинаючи від піданглійського колоніального
періоду, аж до наших днів. До збірки укладач додав статті "Подвиг Вашинг-
тона — легенда і людина" та "Новий і праведний закон Вашингтона".*

* Євген Сверстюк: ПЕРЕБУДОВА ВАВИЛОНСЬКОЇ ВЕЖІ (Чорнобильська притча)

1990, 2 вид., 50 стор. ISBN 3-89278-023-4 Ціна: 5,00 ам. доларів

*Філософічний трактат відомого на Заході правозахисника, вченого психоло-
га, літературного критика, довголітнього в'язня радянської системи, тепер
діяча Руху та голови Української асоціації незалежної творчої інтелігенції.*

* «СУЧАСНІСТЬ» 1989, 12 — РУХ

1989, 320 стор., у твердій, ілюстрованій обклад. Ціна: 15,00 ам. доларів

*Поширене число грудневої книги! (1989) місячника Сучасність (Т. Гунчак,
гол. ред.) вміщає документи ще з-перед, як і після відбуття Установчого
з'їзду Народного руху України за перебудову (8-10. 9. 1989, Київ), спогади
про хід засідань, виступи учасників, тексти доповідей. В збірці серед авто-
рів, членів Руху — представники офіційні і неформали, українці і неукраїнці.*

Замовлення на видання В-ва «Сучасність» висилати на адреси:

В Європі:

SUČASNIST

Müllerstr. 33, Rgb.

8000 München 5

У всіх інших країнах:

Sučasnist / Mr. Y. Smyk

744 Broad St., Suite 1116

Newark, NJ 07102-3892

Tel.: (089) 26-37-73 Fax: (089) 26-58-89 Tel.: (201) 622-0545 Fax: (201) 622-1933